T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

ALİ ŞERİATİ ve KARL MARKS'DA YABANCILAŞMA KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ceren Seda ÇİÇEK BUDAK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Veysel EREN

Hatay-2024

T.C.
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ve KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

ALİ ŞERİATİ ve KARL MARKS'DA YABANCILAŞMA KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ceren Seda ÇİÇEK BUDAK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Veysel EREN

Hatay-2024

ONAY SAYFASI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (12/01/2024)

Ceren Seda ÇİÇEK BUDAK

ÖNSÖZ

Öncelikle tez konusu belirleme sürecinden itibaren her aşamada desteklerini esirgemeyen, her konuda eleştirel bakış açısı kazanmama vesile olan ve tez sürecimi sabırla takip eden sayın hocam, danışmanım Prof. Dr. Veysel EREN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gerek lisans ve gerekse yüksek lisans eğitimim süresince, bir dağ gibi her an arkamda duran, çalışma motivasyonumu kaybettiğim zamanlarda bana olan inancıyla beni ayağa kaldıran ve her daim destekleyen dedem Şükrü YALÇIN'a çok teşekkür ederim.

Tez sürecimde, madden ve manen her türlü desteğini üzerimde hissettiğim, en büyük yardımcım, yol arkadaşım, kıymetli eşim Doç. Dr. Fatih BUDAK'a yürekten teşekkür ederim.

ALİ ŞERİATİ ve KARL MARKS'DA YABANCILAŞMA KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ceren Seda ÇİÇEK BUDAK

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2023

Danışman: Prof. Dr. Veysel EREN

ÖZET

Çağımızın güncel problemlerinden biri olan yabancılaşma kavramını; kısaca, insanın ve toplumun öz halinden uzaklaşma süreci olarak tanımlamak mümkündür. Yabancılaşma sürecinde insanlar, kendi öz benliklerinden, aile, çevre ve doğa unsurlarından uzaklaşırken; toplumlar ise kendi kültürlerinden, dinlerinden, dillerinden, kısaca toplumu toplum yapan bütün değerlerden uzaklaşmaktadırlar. Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan kapitalist üretim sistemine geçiş, makineleşmenin yaygınlaşması, toplumların tüketim toplumuna evrilmesi, geleneksel ve yeni medyanın zaman içerisinde artan etkisi, teknik ve teknolojide kaydedilen ilerlemelerin olumsuz etkileri; yabancılaşma sürecine hız kazandırmıştır. Ortaya çıkan bu sorunsal gerek Batı gerekse Doğu dünyasında bilimsel çalışmalara konu olmuştur. George Wilhelm Friedrich Hegel, Ludwig Andreas Feuerbach, Herbert Marcuse, Charles Wright Mills, Erich Fromm, Melvin Seeman, Sigmund Freud ve Karl Marks gibi isimler, Batı dünyasında, yabancılaşma üzerine yaptıkları çalışmalarla ön plana çıkarılırken; Doğu medeniyetinde, yabancılaşma üzerine yapılan çalışmaların bu süreçte göz ardı edildiği görülmektedir.

Bu varsayımdan hareketle ortaya çıkan bu çalışmanın amacı; Batı dünyasında yabancılaşma konusunda öncü isim olarak görülen Karl Marks ile Doğu dünyasında, yabancılaşma üzerine yaptığı çalışmalarla dikkate alınması gereken Ali Şeriati'nin bu konu üzerindeki yaklaşımlarını kıyaslamak ve bu kıyaslama neticesinde, değerlendirmelerde bulunmaktır. Tez kapsamında elde edilen verilere; literatür taraması neticesinde ulaşılmış olup bu bağlamda konu ile ilgili kaleme alınmış kitaplar, tezler, makaleler, bildiriler ve diğer bilimsel yayınlar, değerlendirmeye alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşma, Karl Marks, Ali Şeriati, Kıyaslama

A STUDY ON THE CONCEPT OF ALIENATION IN ALI SHARIATI AND KARL MARX

Ceren Seda ÇİÇEK BUDAK

Department of Political Science and Public Administration, Master Thesis, 2023

Advisor: Prof. Dr. Veysel EREN

ABSTRACT

The concept of alienation, one of the current problems of our age, in short, it is possible to define it as the process of moving away from the essence of man and society. In the process of alienation, people move away from their own selves, family, environment and nature elements. And Societies move away from their own culture, religion, language, in short, all the values that make society a society. The transition to the capitalist production system that started with the Industrial Revolution, the spread of mechanization, the evolution of societies into a consumer society, the increasing influence of traditional and new media over time, and the negative effects of advances in technique and technology; were accelerated the process of alienation. This emerging problem about alienation has been the subject of scientific studies in both the Western and Eastern worlds. While names such as George Wilhelm Friedrich Hegel, Ludwig Andreas Feuerbach, Herbert Marcuse, Charles Wright Mills, Erich Fromm, Melvin Seeman, Sigmund Freud and Karl Marx came to the fore in the Western world with their studies on alienation; It seems that studies on alienation in Eastern civilization were ignored in this process.

The aim of this study, which emerged from this assumption, is to compare and evaluate the approaches to alienation of Karl Marx and Ali Shariati who are seen in the western and eastern world as pioneers in the subject of alienation. The data obtained within the scope of the thesis; It was reached as a result of literature review. In this context, books, theses, articles, proceedings and other scientific publications on the subject were evaluated.

Key Words: Alienation, Alienation, Karl Marx, Ali Shariati, Comparison

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

İÇİNDEKİLER ..... **iii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Yabancılaşma Kavramının Teorik Gelişimi **4**

1.2. Tarihsel Süreç İçerisinde Yabancılaşma Kavramı **8**

1.2.1. George Wilhelm Friedrich Hegel'e Göre Yabancılaşma Kavramı 15

1.2.2. Ludwig Andreas Feuerbach'a Göre Yabancılaşma Kavramı 18

1.2.3. Herbert Marcuse'ye Göre Yabancılaşma Kavramı 20

1.2.4. Charles Wright Mills'e Göre Yabancılaşma Kavramı 24

1.2.5. Erich Fromm'a Göre Yabancılaşma Kavramı 26

1.2.6. Melvin Seeman'a Göre Yabancılaşma Kavramı 32

1.2.6.1. Güçsüzlük 34

1.2.6.2. Anlamsızlık 35

1.2.6.3. Kuralsızlık 35

1.2.6.4. Topluma Yabancılaşma 35

1.2.6.5. Kendi Kendine Yabancılaşma 35

1.2.7. Sigmund Freud'a Göre Yabancılaşma Kavramı 36

1.2.7.1. Bireysel Anlamda Yabancılaşma 36

1.2.7.2. Toplumsal Anlamda Yabancılaşma 37

1.3. Araştırma Metodolojisi **39**

1.3.1. Araştırmanın Amacı 39
1.3.2. Araştırmanın Önemi ve Kapsamı 40
1.3.3. Materyal ve Yöntem 40

İKİNCİ BÖLÜM

KARL MARKS'A GÖRE YABANCILAŞMA KAVRAMI

2.1. Karl Marks'ın Yaklaşımında Kapitalist Sistem ve Yabancılaşma İlişkisi… 45
2.2. Emek (Yabancılaşmış Emek) 47
2.3. İş Bölümü 53
2.4. Özel Mülkiyet 55
2.5. Marks'a Göre Yabancılaşma Evreleri 56
2.6. Marks'a Göre Yabancılaşma Boyutları 57
2.6.1. İlk Boyut: Emeğe Yabancılaşma 58
2.6.2. İkinci Boyut: İş Sürecinin Kontrolünü Kaybetme 58
2.6.3. Üçüncü Boyut: Doğaya Karşı Yabancılaşma 59
2.6.4. Dördüncü Boyut: Kendi Kendine ve Kendi Türüne Yabancılaşma 60
2.7. Marks'a Göre Yabancılaşma İçin Çözüm Önerileri 62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'YE GÖRE YABANCILAŞMA KAVRAMI

3.1. Şeriati'nin Yaklaşımında Bilinç Kavramı 64
3.2. Şeriati'nin Yaklaşımında Yabancılaşma ve Eşekleştirme Kavramları ... 65
3.2.1. Eski Eşekleştirme 71
3.2.2. Yeni Eşekleştirme 74
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 80
KAYNAKÇA 96

GİRİŞ

Yabancılaşma kavramı, birçok bilim dalının üzerinde çalıştığı bir kavramdır. Tarihsel süreç içerisinde, bu kavram; psikoloji, teoloji, edebiyat, dil bilimi gibi birçok alana konu olmuştur. Bu yüzden yabancılaşmanın konuya ve yaklaşıma göre çok farklı tanımları vardır. Esasında sosyal bilimlerde her olgu için çok sayıda tanımlama yapmak mümkündür. Fakat bu kavramın farklı bağlamları olduğu söylenebilir. Mesela, Herbert Marcuse, yabancılaşmayı, insanın tek boyutlulaşması olarak ele alırken; Eric Fromm yabancılaşmayı, insanın kendi özünü yitirmesi ve kendi öz niteliklerinden uzaklaşması olarak değerlendirmektedir.

Öncelikle baz alınması gereken konu, yabancılaşmanın neye karşı olduğudur. Bununla alakalı çok farklı yaklaşımlar vardır. Bunları; insanın kendine yabancılaşması, doğaya yabancılaşması, kendi ürettiği ürüne yabancılaşması, emeğine yabancılaşması, kültürüne yabancılaşması, öz benliğine yabancılaşması, değerlerine yabancılaşması, örgütsel yabancılaşma veya sosyal yabancılaşma şeklinde örneklendirmek mümkündür. Bu çerçevede yabancılaşma tanımlanırken, örnekteki gibi temel bir düşünce etrafında ele alınacaktır. Kavram olarak yabancılaşma; davranış bilimlerinde ayrı, siyaset biliminde ayrı, edebiyat ve dil bilimlerinde ayrı bir anlam ifade etmektedir. Bir de yabancılaşmanın, kendisi dışında, başka bir kavram üzerinden ele alınması söz konusudur. Örneğin: Freud'un yabancılaşmayı uygarlık kavramı üzerinden tanımlaması gibi...

Bu çalışmada yabancılaşma üzerine iki ana yaklaşım ele alınacaktır. Bunlardan ilki, yabancılaşma kavramına yaklaşımını tamamen somut ve maddi temele oturtan Marks'ın görüşleridir. İkincisi ise yabancılaşmayı, soyut etkilerini göz ardı etmeksizin daha geniş perspektifle değerlendiren Ali Şeriati'nin görüşleridir. Her iki yaklaşım da oldukça önemlidir ve güncelliğini hâlâ korumaktadır. Bunun nedeni ise yabancılaşmayı ortaya çıkaran sistemin hâlen etkinlikte oluşu ve günümüzde mevcut şartların yabancılaşmayı artırıcı yapıda seyretmesidir.

Bu çalışmanın konusunu; Karl Marks ve Ali Şeriati'nin yabancılaşma kavramına bakışları, kavramı tanımlama şekilleri, tanımlama yaparken hangi olguları dayanak alarak fikirlerini öne sürdükleri ve yabancılaşmaya sebep olarak gördükleri etmenlerin ele alınması ve bunlar üzerinde değerlendirme yapılması oluşturmaktadır.

Çalışmanın temel amacı ise, iki farklı kültürden beslenmiş olan Karl Marx ve Ali Şeriati'nin, yabancılaşma olgusunu nasıl tanımladıklarını, açıkladıklarını ve hangi çözümleri önerdiklerini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Böylece günümüz dünyasının temel sorunlarından olan yabancılaşmaya, karşılaştırmalı bir çözüm önerisi sunmak mümkün olacaktır. Bu bağlamda, tez kapsamında; yabancılaşma kavramına tarihsel süreç içerisinde yüklenen yaban, alienation, metalaştırma, eşekleşme, akıl hastalığı vs… gibi anlamlar ele alınacak olup bunların ne manaya geldiği irdelenecektir.

İkinci olarak, yaygın olan dinlerde yabancılaşmaya bakış ve onların kutsal kitaplarında yabancılaşmanın ne şekilde yer bulduğundan söz edilecektir. Bu kapsamda gerek Antik Dönemde gerekse yakın çağlarda yabancılaşma üzerine ortaya konan fikirler ele alınacaktır. Ardından yabancılaşma kavramı üzerinde çalışma yapan, George Wilhelm Friedrich Hegel, Ludwig Andreas Feuerbach, Herbert Marcuse, Charles Wright Mills, Erich Fromm, Melvin Seeman ve Sigmund Freud'un yabancılaşma kavramına yaklaşımları ve kavramı hangi düzlemde ele aldıkları açıklanacaktır. Bu isimlerin yaklaşımlarına göre; yabancılaşmanın ortaya çıkışı, yabancılaşmayı artırıcı etmenler ve ürettikleri çözüm önerileri ele alınacaktır.

Son olarak da çalışma konusunu oluşturan iki düşünür olan Karl Marks ve Ali Şeriati'nin yabancılaşmaya bakışları değerlendirilip kıyaslanacaktır. Yabancılaşma kavramının bu düşünürler açısından neye karşı oluştuğu, ne sebeple oluştuğu, kavramın tetikleyici etmenleri ve yabancılaşmanın boyutları üzerinde durulacaktır.

Bu tez konusunun belirlenmesindeki temel varsayım, Karl Marks ve Ali Şeriati arasında yabancılaşma kavramı üzerine bir kıyaslama yapmak; mevcut durumda yabancılaşma kavramının yalnızca Batı medeniyetinde ön plana çıktığı düşüncesinin aksine, Doğu medeniyetinde de bu kavram üzerine Batıya kıyasla çok daha kapsamlı ve kapsayıcı çalışmaların olduğunu ve bu isimlerden en önemlisinin ise Ali Şeriati olduğunu ortaya koymaktır. Bunun ise Karl Marks ve Ali Şeriati karşılaştırması üzerinden gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Çünkü Batı medeniyetinde yabancılaşma kavramı denildiğinde akla gelen ilk isim Karl Marks'tır. Onun karşısına konumlandırılacak ismin de hem Doğu hem Batı medeniyetlerinde bulunmuş ve her iki medeniyete hâkim olan bir isim olan Şeriati olmasının son derece uygun olduğu düşünülmüştür.

Bu bağlamda bu çalışma özellikle Karl Marks ve Ali Şeriati'ye ilişkin bilgi ve görüşlerin tamamına erişimi konusunda sınırlılıklara sahiptir. Özellikle Ali Şeriati

üzerine konuyla ilgili yeterince çalışma yapılmamış olması, Ali Şeriati'nin kitapları üzerinden bu çalışmanın gerçekleştirilmesini gerekli kılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Yabancılaşma Kavramının Teorik Gelişimi

Yabancılaşma, çok uzun yıllardır, birbirinden farklı bilim alanları çevresince, üzerinde çalışmalar yapılmış olan bir kavramdır. Sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi, yabancılaşmanın da tanım olarak çok farklı karşılıkları olduğu varsayılmaktadır (Kırman ve Atak, 2020, s. 280).

Yabancılaşma kavramı, bu kavramın Farsça kökenli "*yaban*" sözcüğünden türediğini kabul eden anlayışa göre ele alındığında; "*yaban*" veya "*beyaban*" olarak kullanılan boş, ıssız bölge, ova, çöl anlamlarına gelen ifadeler; kavramın kökeni ile ilgili bazı fikirler vermektedir. Türkçe'de "*yaban*" denildiğinde ise akla gelen; el olan, tanıdık olmayan, yerli olmayan, aşina olmayan veya dışarıdan olandır. Nitekim "*yabani*" kelimesinin de buradan türediği varsayılmaktadır. Bu da evcilleşmemiş, toplum dışında kalmış, uygar toplum arasına katılmamış gibi anlamlar vermektedir (Eyüboğlu, 1995, s. 714). Redhouse sözlüğünde yabancılaşmanın *"alien"* kelimesine karşılık geldiği söylenebilir. Bunun anlamı; uyum sağlayamamış, tanıdık gelmeyen, ortamdaki genel olan özellikleri taşımayandır (Redhouse, İngilizce-Türkçe Sözlük, 2013, s. 10); (Çakmak, 1996). Yine Latince'de geçen *"allenus"* kelimesinin de aynı kökten geldiği varsayılmaktadır. Bu kelimenin anlamı ise; başkası, kendisi olmayan, kendinden geçen şeklinde karşılık bulmaktadır (Koç, 2013, s. 208).

Yabancılaşma kavramı, bu kavramı hukuk temelli irdeleyen alan yaklaşıma göre ele alındığında; *"alienatio"* kelimesinin bir hukuki terim olarak Roma Hukuku'nda kullanıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Hukuk alanında, servetin aktarılması manasını taşıyan bu terim, imkanların bir başkasına verilmesini de ifade etmektedir. Dikkat edildiğinde, buradaki mantığın da yine 'başkası' üzerinden şekillendiği görülmektedir (Osmanoğlu, 2, s. 68). Elbette bir malın gerek ticari anlamda satış yoluyla ve gerek hediye etme yoluyla bir başkasının mülkiyetine geçmesi, başkasına transfer edilmesi de aynı ifadeye karşılık gelmektedir (Uçar, 2016, s. 235). Yani farklı yöntemlerle kişinin mülkiyetini devretmesi, bir şekilde

kendisinin olanı elden çıkarması, bir konuda sahip olduğu hakkı başkasına aktarması bu manayı vermektedir (Elma, 2003, s. 11).

Yabancılaşma kavramını din temelli ele alan anlayışa göre; yabancılaşma, Grekçe'deki -Eski Yunan dili- *"alloiosis"* ve Latince'deki *"alienation"* kavramlarıyla açıklanmaktadır. *Alloiosis*; *"ekstasis"* yani *"esrime"* halini ifade eden bir kavramdır (Köse, 2019, s. 14). Esrime denilen kavram, özellikle Antik Yunan'da mitoslarda çok fazla geçmektedir. Mitoslar incelendiğinde, tanrılar ve insanların iç içe girişik bir hayat yaşadığı görülmektedir. Tanrılar, belli karakterlerle iletişim kurmakta ve sonra onların zihin ve bedenlerini ele geçirmektedir. Bu, *enthousiasmos* inanışına bağlı olarak, tanrının insanın içinde bulunmasından ortaya çıkan bir coşkunluk haline sebep olmaktadır. Buna, *theia mania;* yani, "tanrısal delilik" hali denmektedir. Tanrısal delilik hali açılacak olursa, tanrılarla özdeşleşen bazı karakterler ya da kahramanlar, tanrılarla bir bütün haline gelmekte ve tamamen tanrılarla dolup taşmaktadır. Artık o karakterler adeta bir delilik halinde olduğu gibi; kendilerince konuşup, kendilerince hareket edemez olur. İçlerinde konuşan, onları dillendiren, hareket ettiren; kendi öz benlikleri değil, tanrılardır. Böylelikle o kişiler, kendi asıllarına yabancılaşmış -aline olmuş- olur (Öyken, 2009, s. 88). Bu hale, Pagan inanışında çok kutsal bir değer biçildiği görülür. Kendisi de bir Pagan olan Platon (M.S. 203-270), bu durumu, kişinin bir tefekkür haline girip mevcut sıradan insan halinden sıyrılmasına, adeta bir üst varlık olan tanrının konumuna yükselmesine ve kişinin kendinden geçmesiyle ruhun her şeyin kaynağı olan tanrı ile özdeş olmasına yorarak, kavrama, olumlu bir anlam yüklemektedir. Bu bağlamda, yabancılaşmanın; pagan inancında ele alındığı haliyle, olumlu bir kavram olduğu ifade edilebilir. Hatta Hristiyanlık geldikten sonra da bu kavramın aynı şekilde kaldığı, değer kaybetmediği varsayılır. Hristiyan azizlerinden ilahiyatçı Augustinus'un (M.S. 354-430), yabancılaşmayı ilahi dünyaya kapı aralamak şeklinde değerlendirmesinden de bu durum açıkça gözlemlenebilir (Köse, 2019, s. 14). Çünkü ona göre, bir insanın yapabileceği en iyi şey; insanın kendi kendine, benliğine, hakikate ve gerçekliğe kafa yormasıdır. Ki insan, asıl gerçek olana yani tanrıya ulaşmak için bu yola girmek zorundadır. Ona ulaşacak yegâne yol da insanın bizzat kendi içindedir. Augustinus, buradan ulaştığı o delilik benzeri olan hale "abalienatio mentis" adını vermiştir (Osmanoğlu, 2, s. 68). Fakat bununla birlikte, Hıristiyanlık inancında farklı bir görüş de bulunmaktadır.

Yabancılaşma kavramına Hıristiyan terminolojisinde olumsuz anlam atfeden görüş; yabancılaşma kavramını, kişinin yaratıcıya karşı yabancılaşması olarak ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre; konu, şeytanın ve insanın cennetten kovulmasına kadar bağlanmaktadır. Çünkü Tanrı, insanı yaratmış ve şeytan, kibre kapılarak Tanrı'ya karşı gelmiştir. Bu sebepten, cennetten kovulmuş ve insanın da cennetten kovulması için, her türlü saptırma eylemlerine girişmiştir. Nitekim insan, şeytanın tuzağına düşerek ilk günahı işlemiş, Tanrı'nın yasak kıldığı meyveyi yiyerek cennetten kovulmuştur. Tüm bunlar neticesinde, şeytan da insan da asıl olan gerçek alemlerinden uzaklaştırılmış, Tanrı'ya yabancılaşmıştır. Hatta bu yaklaşımı savunanlar, meseleyi bununla da sınırlı tutmamıştır. İnsan, normalde bedenden bağımsız, ölümsüz ve özgür olan bir ruha sahipken; işlediği günah yüzünden, günahkâr ve ölümlü bir bedene hapsolmuştur. Bu yüzden insan, ruh ve beden arasında bir parçalanma yaşamaktadır. Bundan ötürü de kendi öz haline bile yabancılaşmıştır (Fettahlıoğlu, 2006, s. 12).

Yabancılaşma kavramına, Musevilik inancının da olumsuz bir anlam atfettiği varsayılmaktadır. Eski Ahit'te yabancılaşma; insanların tek ve yegâne güç olan Tanrı'yı bırakıp da putlara tapması üzerinden anlatılmıştır. Burada putperestler eleştirilerek Tanrı'ya karşı yabancılaştıkları ifade edilmektedir. Eski Ahit ve Musevilik için dini önem arz eden diğer kaynaklarda, putperestlerin düşünce yapıları anlatılmıştır. Buna göre; o dönemde insanlar, birtakım özellikleri nesnelere aktarabildiklerini düşünmektedir. Putlara da istedikleri özellikleri yükleyerek, onları birer ilah edinmektedirler. Mesela; hava şartlarından sorumlu putlar, maddi kaynaklardan sorumlu putlar gibi... Yine kendilerini güçlü kılmak için, bu özellikleri yükledikleri putlara ibadet ederek, bu özellikleri kendi beden ve ruhlarına da taşıyabileceklerini düşünmüşlerdir. İşte, bahsi geçen kaynaklarda eleştirilmekte olan durum, budur (Babür, 2009).

Her disiplinin, yabancılaşma kavramını farklı pencereden açıkladığı, daha önce ifade edilmişti. Bu bağlamda, sosyoloji alanında kavramın nereye oturduğu irdelenecek olursa; yabancılaşmanın, insanın memleketinden veya başka insanlardan ayrılması halini karşılayacak şekilde kullanıldığı görülebilir (Elma, 2003, s. 11). Sosyoloji Sözlüğünde yabancılaşma kavramı, Gordon Marshall tarafından şöyle açıklanmıştır: Yabancılaşma, kişilerin gerek bir ortamdan uzaklaşması gerek belli bir süreçten veya birbirlerinden uzaklaşması şeklinde gerçekleşebilen bir durum olduğu

varsayılır (Marshall, 1999, s. 4). Bu durum, insana, önce öznelliğini kaybettirmektedir. Birey, önce dış dünyadan koparak kendi içine çekilmekte ve bir yerden sonra, dışarıdan gelen her uyarıya da nesnel bir şekilde yaklaşmaya başlamaktadır. Bunu istemsizce gerçekleştirmektedir. Bazı kesimlerin bu durumu normal karşıladığını kabul etmekle birlikte, sosyolojik açıdan toplum baskısının yoğun olduğu toplumlarda daha çok görülebilmektedir. Bu durum, önce çoğunluktan sapma şeklinde kendini gösterse de sonradan, zamanla tepkisizleşme, tiksinme, bitkinlik hali, tahammülün azalması, kendi özünden uzaklaşma ve nihayetinde kişinin kendi davranışlarına tamamen dışarıdan bir gözle -o içinde bulunduğu toplumun gözüyle- bakmaya başlaması şeklinde seyredebilmektedir. Bahse konu bu durum, *depersonalizasyon* olarak adlandırılmaktadır (Turgut, 2017, s. 1). Sosyolojik açıdan ortaya konulan bu yaklaşım, felsefe alanındaki yaklaşımlarla da benzerlik teşkil etmektedir.

Felsefi açıdan yabancılaşma kavramı; normal şartlarda tanıdık gelen şeylerin artık çok uzak gelmesi, samimi görülenlerin samimiyetsiz gelmesi veya kişinin kendi ilgi alanlarına bile ilgisiz kalmaya başlaması gibi durumları ifade etmek için kullanılmaktadır (Cevizci, 2010, s. 1617). Burada ayrım, önceden aşina olunan durumlara, sonradan yabancı olma halidir.

Yabancılaşma kavramı, psikolojik açıdan ele alındığında; kavrama, birey merkezli bakıldığı görülmektedir. Birtakım sebeplerle ait olduğu cemiyetten uzaklaşmış kişi, artık yabancılaşmış bir birey olarak kabul edilmektedir. Bu uzaklaşma; istemsiz bir şekilde de olabilir, bireyin kendi isteğiyle de olabilir. İşte psikoloji alanında yabancılaşma; her iki durumda da kendi cemiyetine ve içinde yetiştiği kültüre karşı hareket eden ve aykırı rol üstlenen bireyi merkeze almaktadır. Fakat, o bireyin içinde bulunduğu cemiyetin dinamiklerini de göz ardı etmemektedir (Tekin, 2012, s. 8). Bununla birlikte, psikoloji alanı, yabancılaşmayı ana hatlarıyla; kişinin kendisine, çevresine ve içinde bulunduğu cemiyete karşı yabancılaşması şeklinde üç açıdan incelemektedir.

Çok sayıda sosyal bilimci, *alienation* kavramını "*reification"* ile özdeş anlamda kullanmaktadır. *Reification,* kelime karşılığı olarak her ne kadar; somutlama, şeyleştirme, metalaştırma, maddi değer biçme gibi anlamlara gelse de (Cambridge Dictionary, 2023) kuramsal olarak; insan elinden çıkan şeylerin

somutlaştıktan sonra, onlara biçilen maddi değerin, insanın kendisine biçilen değerin önüne geçmesi haline karşılık gelmektedir. Yani nesnenin ya da metanın, öznenin yerine geçmesi durumu olduğu söylenebilir. Burada, insanın nesneleşmesi; nesnenin özneleşmesi hali vardır. Nesne mi insan elinden çıkmakta, yoksa insan mı nesne tarafından var edilmekte; birbirine karışmıştır (Uçar, 2016, s. 235).

Tıpta Psikiyatri alanı, yabancılaşma kavramına başlı başına akıl kaybı gözüyle bakmaktadır. Yani psikiyatride *alienatio* kelimesi delirmeye karşılık gelmektedir. İnsan, tabiatı itibariyle aklını kullanan bir varlık olduğundan; akıl kaybı ile birlikte kendi tabiatına yabancılaşmış kabul edilmektedir (Kiraz, 2011, s. 8). Diğer yandan, çılgınlık, cinnet hali, tinsel şaşkınlık hali, psişik bozukluklar ve bunama da aynı şekilde, psikiyatride yabancılaşma kavramının içini dolduran şeylerdendir (Elma, 2003, s. 11)

1.2. Tarihsel Süreç İçerisinde Yabancılaşma Kavramı

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirme yapılacak olursa, yabancılaşma kavramının insanlığın var olduğu ilk gün kadar eskiye dayandığı söylenebilir. Yahudi ve Hıristiyan mitlerinde geçen "*fallen from grace"* vakası, bu bakış açısına sahip olanlar için, yabancılaşmanın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Hz. Adem'in günah işleyerek gözden düşmesini ifade eden bu durum, ardından cennetten kovularak dünyaya gönderilmesine sebep olmuş; yani buna göre ilk yabancılaşan, yine ilk insan olmuştur. Bu yüzden, bu yaklaşıma göre, babaları Adem'in yolunu izleyen ve günah işlemeye devam eden her insan, Tanrı'nın yolundan saptığı için, aslına yabancılaşmış kabul edilmektedir. Bu inanç sistemine göre; yabancılaşma, kurtarıcı olarak beklenen Mesih'in dünyaya teşrifi ile son bulacaktır (Şeker, 2021, s. 126).

Bir diğer yaklaşıma göre; yabancılaşma kavramının tarihi, yazılı tarih kadar eskiye dayanmaktadır. Yazılı birçok belgede, yabancılaşma kavramına denk gelen ifadelerin var olduğu kabul edilmektedir. Yabancılaşma kavramından söz edildiğinde, Hz. İbrahim'den de çok bahsedilmektedir. Onu yabancılaşan ilk insan olarak kabul edenler de olmuştur. Bu açıdan bir değerlendirme yapıldığında, her peygamberin, kendi yaşadığı döneme yabancılaşan bir yanı olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü Peygamberler, içinde bulundukları toplumdan ciddi manada

ayrışmaktadır (Çelik, 2005, s. 10). Peygamberlerin, bulundukları toplumun değer yargılarını değiştirmek ve topluma, yeni bir duruş, düşünüş ve yaşayış kazandırmak için uyarılarda bulundukları bilinmektedir. Peygamberler, yeni bir düzen kurmak amacıyla hareket ettikleri için, yaşadıkları topluma en yüksek düzeyde yabancılaşan kişiler oldukları dahi ifade edilebilir.

Yabancılaşmanın, kavram olarak geçtiği ilk yazılı belgenin Homeros'un İlyada'sı olduğunu kabul edenler olduğu gibi, Eski Ahit olduğunu kabul edenler de vardır (Kırman ve Atak, 2020, s. 280). Daha önce ifade edildiği gibi, Eski Ahit'te yabancılaşmadan bahsedilirken putperestlere bir eleştiri yöneltilmektedir. Eski Ahit'e göre; putperestlik, insanı kendi fıtratına yabancılaştırmaktadır. Fakat burada eleştirinin sebebi, tek tanrı dışında bir şeylere tapınmak değildir; insanın kendi eliyle yaptığı, yani insan elinden çıkmış olan şeylerin ilah edinilmesidir. Bu yaklaşıma göre insan, kendi emeğinin ürününü ilah edinerek bir hata yapmaktadır. Çünkü normal şartlarda, üretken olan -yaratıcı kişiliğe sahip olan- insanın kendisidir. Bu yüzden Eski Ahit'te, insanın kendi ürettiği nesneye, kendi benliğindeki özelliği atfederek onu kutsal sayması eleştirilmektedir. Bu yaklaşımlar, yabancılaşma kavramını, dini bir bakış açısıyla ortaya koyanların yaklaşımlarıdır. Fakat elbette ki konu ile ilgili düşünceler sadece bununla sınırlı değildir. Mesela; Romalılar da birçok kavramda olduğu gibi, yabancılaşmayı dini bir yaklaşım ile ele almışlardır. Onlar da bu konuda, kendi inanışlarına göre bir yaklaşım tarzı sergilemişlerdir (Şeker, 2021, s. 126)

Yabancılaşma kavramı ile ilgili tarihsel süreç içerisinde en fazla adı anılan isim, günümüzde yabancılaşmanın tarihsel sürecinin başlangıcı olarak birçok kişi tarafından kabul gören isim olan, Hegel'dir. Fakat sanılanın aksine; bahsedildiği gibi değildir. Çünkü Hegel öncesinde, konunun bizzat üzerinde duran çok fazla isim olmuştur. Bunlardan, "kendine yabancılaşma" kavramını ilk kez dillendirdiği kabul edilenlerden biri, Plotinos'tur. Bu kabul görüşün sebebi; Plotinos'un, kavramı felsefi bir sistematiğe oturtmasıdır (Tuğcu, 2002, s. 57). Plotinos'un yabancılaşma kavramına yaklaşımını anlamak için, onun varlık felsefesi anlayışına bakmak gerekmektedir. Plotinos, var olan tek şeyin "Bir", yani "Tanrı" ya da "Tin (Ruh)" olduğunu ifade etmektedir. Yani, Tanrı dışındaki hiçbir şeyin aslında var olmadığını, onların varlıklarının Bir'den geldiğini kabul etmektedir. Hatta varlıklar arasında, bu konuda belli bir hiyerarşi olduğunu öne sürmektedir. Bu hiyerarşiye göre; en tepede, yegâne güç olan, Bir vardır. Onun altında, ondan türeyen Ruh (Tin) bulunmakta; en

altta ise madde (meta) vardır. Burada varlık, maddeye yöneldikçe ya da dünyevileşme arttıkça, yabancılaşma başlar. Çünkü; en üstten en alta bir meyil söz konusudur. Buna göre: Bir'den maddeye gidildikçe yabancılaşmanın arttığı, maddeden Bir'e gidildikçe yabancılaşmanın azaldığı; yani öze dönüş olduğu ifade edilebilir. Maddenin varlığı, ruhun varlığında bitmektedir. Ama ruhun, hiyerarşinin en alt katmanında olan maddenin kıymetine indirgenmesi, özü bozmaktadır. Yani yabancılaşmanın kaçınılmaz olduğu kabul edilmekle birlikte, olumlu görülmediği de aşikardır. Şunu da belirtmek gerekir ki; maddelerin, doğası gereği, Ruh'tan yani Bir'den geldiği için, o noktaya yönelmeleri de kendi öz yapılarında bulunmaktadır (Aydoğan, 2015, s. 274).

Farklı bir kabule göre ise, yabancılaşma üzerinde ilk söz söyleyenler, İslam toplumlarından çıkmıştır. Elbette bu bakış açısını benimseyenler, Batılı bilim insanlarının bu konudaki katkılarını inkâr etmemekle beraber, tarihsel süreçte İslam toplumlarının alana yaptığı katkıların göz ardı edildiğini ifade etmektedir. Bu düşünce tarzını da göz önünde bulundurarak, alanda büyük katkısı olan İbni Haldun'un Mukaddime'sinden örnekler vermek sağlıklı olacaktır (Koç, 2013, s. 209).

İbn Haldun'a göre toplumların gelişim esnasında ne gibi süreçlerden geçtiği, onun yabancılaşma kavramına bakışını görmek için, ele alınması gereken konulardandır. İbn Haldun, toplumların tarihsel süreç içerisinde, ilkel yani bedevi ve gelişmiş yani hadâri olmak üzere farklı aşamalardan geçtiğini öne sürmektedir. Bu süreçleri de "*umran"* yani toplumsal yaşam biçimi olarak adlandırmıştır. Ona göre, bu her iki umran da tarihsel süreç içerisinde kaçınılmazdır. İlkel yani bedevi toplumlar, göçebe olarak yaşamakta ve ilerleyen süreçte, gelişmiş toplumlara evrilmektedir. Elbette ki bu süreç, toplum insanında ciddi değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Hadâri toplumlarda; birey, yerleşik hayata geçmiş ve doğal olarak ilkel hayattaki kendi birçok özelliğine, yeteneklerine, hatta düşünce ve duygu dünyasına dahi yabancılaşmaktadır (Haldun, 1989, s. 302). Elbette ki bu olmadığı sürece, tam manada süreç değişikliğinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Yani bu aşamada yabancılaşma, kaçınılmaz olan ve bir noktada, olması gereken de bir şeydir. Şu durum, buna örnek olarak verilebilir: Mesela; göçebe hayatta, birey, kendisini korumak için birtakım ilkel silahlar geliştirmiş ve kullanmıştır. Hadâri umrana geçen toplumlarda, bir devlet sistemi oturmaya başladığından dolayı; bireyler, bu kendi

üretip kullandığı ilkel silahları atarak, güvenliğin sağlanmasını devlete bırakmıştır. Neticede, sadece bu örnekte bile, bireyin geliştirip kullandığı birçok alete yabancılaşması durumu söz konusudur. Bu sadece silah veya aletler için de geçerli değildir. Bireylerin her an kendini koruma içgüdüsüyle tetikte olma duygusu, ilkel hayattaki kadar yoğun olmamaktadır. İnsanlar, hadâri umranda, direniş güçlerini kaybetmektedir. Yaşamlarını sürdürmek için geliştirdikleri zorunlu özellikler, sosyal devlet sisteminin gelişmesiyle birlikte ya da daha rahat bir yaşam tarzı sürme imkânının oluşmasıyla, yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamaktadır. Bireylerin, bu süreçle birlikte psikolojik sistemlerinde de büyük bir değişiklik olduğu göz ardı edilemez. İlkel ve göçebe hayatlarında, oldukça vahşi ve yırtıcı yapıya sahip olan bireyler, gelişmiş toplumlara evrildikten sonra, zamanla medeni bir hal alarak ilkel hayatlarının vahşi özelliklerine, yani bedeviliğe yabancılaşmaktadırlar (Koç, 2013, s. 209).

19. Yüzyıla gelindiğinde, yabancılaşma kavramının daha çok ele alınmaya başladığı, farklı yaklaşımların ortaya çıktığı görülmektedir. Mesela, yabancılaşma kavramından söz edenlerin arasında, Jean Jacques Rousseau vardır. Rousseau'nun yabancılaşma kavramını ele alış tarzının, toplumun bireyin davranışları üzerindeki etkisiyle alakalı olduğu ifade edilebilir. Çünkü Rousseau'ya göre; bireyin, bir konuda normalde takınacağı tutumu, toplumun değer yargılarına ters düşeceği korkusuyla baskılaması ve kendisi gibi davranmamasına, yabancılaşma denmektedir. Ona göre yabancılaşma, bugünkü ifadeyle, toplum baskısının etkisinde kalmaya karşılık gelmektedir. Fakat elbette, yabancılaşma kavramını, sadece bununla sınırlı tutmamıştır. Bu, bireyin kendine yabancılaşması başlığı altında değerlendirilebilir. Aynı zamanda, bireyin maddeye, mülkiyete ve siyasi otoriteye yabancılaşma durumu da söz konusudur. Rousseau'nun bu yaklaşım tarzının, Marks gibi yabancılaşma kavramını ele alanların fikirlerini etkilediğini öne sürenler de olmuştur (Tekin, 2012, s. 14). Ama bilimsel içerik açısından Hegel, Marks ve Freud daha fazla ele alındığından, bu konudaki yaklaşımları, onlar kadar ön plana çıkmamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise Eric Fromm ve Marcuse gibi isimler de bu alanda yoğun çalışmalarda bulunmuştur. Bu süreçteki politik yapının, sosyal ve kültürel dokunun bunda büyük etkisi vardır (Osmanoğlu, 2, s. 68).

Sanayi Devrimi'nden itibaren yabancılaşma durumunun daha hızlı bir şekilde gerçekleştiğini kabul edenler vardır. Bu durum, bireysel olarak da toplumsal olarak

da kendisini göstermektedir. Oluşan modern ekonomi, sosyal hayatı etkilemiş, toplumsal düzeni başlı başına değiştirmiştir (Tekin, 2012, s. 1). Bu sebepten, kimine göre yabancılaşma kavramının, kapitalizmin ürünü olduğu da ifade edilebilir (Turgut, 2017, s. 2). Çünkü kapitalizmin ortaya çıkışının temelinde, Sanayi Devrimi ve beraberinde getirdiklerinin etkileri olduğu varsayılır. Sistemde meydana gelen değişim ve modernizasyon, yeni sınıflar meydana getirmiştir. Mevcutta var olan sınıflarla yeni oluşan sınıflar arasında ciddi uyuşmazlıklar ve uçurumlar bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre; birey ve toplum, birdenbire uğradığı değişime ayak uydurma konusunda güçlük çekmekte, mevcutta var olan sınıflar, kendi asıllarına ve kendi emeklerine yabancılaşmaya başlamaktadır. Fakat şunu da göz ardı etmemek gerekir ki kapitalizm; her ne kadar bu yabancılaşma durumunda büyük bir paya sahip olsa da tek etken olarak görülmemektedir (Gültekin, 2017, s. 2).

Yabancılaşma kavramıyla alakalı ortak kanılara bakılacak olursa; Hegel ve Marks'ın, kişinin kendi benliğine yabancılaşması şeklinde bir yabancılaşma tanımı yaptığı görülmektedir. Fakat her ikisinin de benzer bir tanımlamada bulunuyor olmasına rağmen, ulaştıkları neticenin çok farklı olduğu görülmektedir. Çünkü Hegel, insanın mevcut benliğine yabancılaşması ile asıl özünü bulması arasında, bir bağlantı kurmaktadır. Marks ise aksi bir şekilde, bunu başlı başına olumsuz bir durum olarak değerlendirmektedir. Marks, insanın mevcut haline yabancılaşmasını, tamamen olumsuz bir durum olarak yorumlamaktadır (Köse, 2019, s. 15). Yine, tanımlamaları benzer olmasına rağmen, burada özne olarak kabul edilenin, farklı şeyler olduğu da görülmektedir. Örneğin; Hegel, bireyin bilincini baz alırken, Ludwig Andreas Feuerbach; bir tarihi olmayan, ait olduğu sınıf olmayan bireyin yabancılaşmasını baz almaktadır. Diğer taraftan, Marks ise işçi sınıfının kendi elinin emeğine, ürettiği ürüne yani metaya yabancılaşmasını baz almaktadır. (Kırman ve Atak, 2020, s. 282). Ona göre; Sanayi Devrimi'nden önceki süreçte, insanlar, hayatları hakkında daha belirleyici bir rol oynarken; artık zamanları, iş imkanları, iş bölümleri vb. tamamen kendi kontrolleri dışında şekillenmeye başlamaktadır. Bu şartlar altında birey, yaşadığı dünyaya ve kendi özüne yabancılaşmaktadır. Bu durumda Karl Marks'ın, bireyin kendi elinden çıkan şeye, bizzat kendisinin yabancılaşmasını, kölelik düzeni olarak nitelediği görülmektedir (Demir Z. , 2018, s. 65).

20. yüzyıla gelindiğinde ise, yabancılaşma kavramına bakış açılarının, her araştırmacı tarafından büyük farklılık arz ettiği görülmektedir. Çünkü yabancılaşma kavramı, yalnızca o zamana dek söylenen ya da başka bir deyişle, varsayılan tanımlamalarla sınırlı kalmamıştır. Ama temelde benzer bakış açılarına sahip olmakla birlikte, kavram üzerine yeni fikirler üreten bilim insanları da olmuştur. Mesela, bir sosyolog olan Jean Baudrillard'ın yabancılaşma kavramına bakışı; birey ve toplumların sosyal hayatlarının, tamamen dünyevi bir mantıkla yönetilmeye başlanması süreci olduğu yönündedir. Kapitalizmin yaygınlaşması ve neredeyse tüm dünyaya hâkim olmasının getirdiği etkiler, Baudrillard'a göre radikal bir yabancılaşmadır. Çünkü bu durum, toplumsal yapıyı öyle bir şekillendirmiştir ki her şeye meta değeri biçilmeye ve tüketim konusunda adeta yarışa girmeye başlanmıştır. Kapitalist bakış açısına sahip bireylerin, daha çok kâr ve daha çok tüketmek dışında, başka bir şey düşünemez olduğu da aşikâr olmaktadır (Koç, 2013, s. 211). Meta sevgisi ve meta yarışı, kapitalist dünyada insan hayatını öyle meşgul etmektedir ki bireyin kendisine yatırım yapmasının önüne set olmaktadır. Bununla birlikte; birey kendisinden uzaklaştığı kadar, aşkın kudretle de bağını zayıflatmaktadır. Bu dünyevileşme hâli; insanın yaşam amacını "tüketmek, tüketmek ve tüketmeye" evirmektedir. Sanki insan, tükettiği kadar varmış gibi, satın aldığı kadar yaşayabiliyormuş gibi bir algı oluşturmaktadır. İşte kapitalizm, insan hayatının merkezine, tüketmekten alınan hazzın konulması gerektiğine, tüm dünyayı ikna etmeye çalışmaktadır. Bunun bilinçli olarak yapılıp yapılmadığının bir önemi yoktur. Yaşanan yeni dünyada, bireylerin istem dışı da olsa, ihtiyaç dışı mal ve hizmetleri talep etmeleri, bu durumu örneklendirmektedir. Bu manada, Baudrillard'a göre: Yabancılaşma kavramı, insanın kendi kendini kontrol edemeyecek hale gelmesi şeklinde açıklanmakta ve metanın kölesi haline gelen insanın; kendi aslına, özüne, emeğine, fıtratına, yetiştiği topluma, onu insan yapan ve kendisi yapan değerlere, özelliklere yabancılaşarak, medyanın veya başka tetikleyici unsurların etkisiyle adeta "Tüket!" komutuna uyan bir robot gibi mekanikleştiği kabul edilmektedir (Karakaya, 2017, s. 113). Sadece bu da değil; küreselleşme ile birey, maddenin egemenliği altına girmekle tatmin olamadığı için bir boşluğa ve yalnızlığa itilmektedir. Toplumlar ise rasyonel ve teknokratik bir hale evrilmektedir. Bu durum da yabancılaşmanın farklı formlar kazanmasına sebep olmaktadır (Ofluoğlu, 2008, s. 114-115).

Yakın dönemde de yabancılaşma kavramı üzerine çalışma yapmış birçok bilim insanı olmuştur. Yapılan yakın dönem çalışmaları incelendiğinde, çalışmalarda özellikle yabancılaşma kavramının kaç temel formu olduğu noktasında farklılıklar gözlenmektedir. Örnek olarak Ernest Schachtel (1903-1975), yabancılaşmanın 4 formu olduğunu ileri sürmektedir. Bireyin kendi özüne yabancılaşması, bireyin kendi hemcinslerine yabancılaşması, bireyin kendi emeğine ve fikirsel olarak ürettiği yaklaşımlara yabancılaşması ve son olarak da bireyin tabiata yabancılaşması olmak üzere 4 ana form tefrik etmiştir. Ama mesela Lewis Samuel Feuer (1912-2002)'in yabancılaşma kavramını daha geniş kapsamlı olarak ele almaktadır. Sınıf cemiyetinin birbirine yabancılaşması, rekabetçi cemiyetin birbirine yabancılaşması, endüstriler cemiyetinin birbirine yabancılaşması, ırkların birbirine yabancılaşması, kitleler cemiyetinin birbirine yabancılaşması ve nesillerin birbirine yabancılaşması şeklinde, yabancılaşma kavramı üzerine 6 form belirlediği görülmektedir (Uçar, 2016, s. 240). Diğer yandan Kenneth Keniston (1930-2020)'un yaklaşımı ele alınırsa; Keniston, yabancılaşmanın ne olduğuna dair bir tanım ortaya koymak adına, 4 soruya cevap aramaktadır.

1- Neye yabancılaşılmaktadır sorusu sorulur. Burada yabancılaşmanın odak noktası aranmaktadır.
2- Yabancılaşılan nesnenin veya olgunun yerine ne gelmiştir sorusu sorulur. Burada yabancılaşılan nesne veya olgu, toptan mı reddedilmiştir? Yoksa yerine başka bir şey konularak, yeri mi doldurulmuştur? Bu durum anlaşılmalıdır.
3- Yabancılaşma nasıl ortaya çıkmıştır? Ya da diğer bir ifadeyle, bir nesne veya olguya, ne biçimde yabancılaşmanın olduğu fark edilmiştir? Bunun yanıtı aranır.
4- Yabancılaşmaya sebep olan kaynağın ne olduğu sorusu sorulur. Mesela yabancılaşma mevcut sistem değişikliğinden kaynaklı, olağan bir şekilde kendiliğinden mi gerçekleşti? Yoksa tamamen planlı bir şekilde mi yabancılaştırıldı? Bu yanıt, yabancılaşmanın tanımını etkilemektedir.

Bu sorulara verilen yanıtlar, Keniston'un yabancılaşma kavramını tanımlama noktasında, kati surette başvurulması gerekenlerdir (Yenice, 1995, s. 19-20). Çünkü odak noktası açıklanmadan bir yabancılaşma tanımı kısır kalacaktır. Örnek olarak, "aydın yabancılaşması" ele alınabilir. Aydınlar, kendi toplumlarının sıkıntılı olarak

gördükleri değer yargılarına olan bağlılıklarını yitirmiş olabiliyorlar. Ama bakıldığında aynı aydınlar, kendi benlik ve özlerine yabancılaşmamış olabilirler. Odak noktasının belirlenmesi, bu manada önemlidir. Bu gibi her soruya verilen yanıt, ayrı bir önem arz etmektedir (Elma, 2003, s. 13).

1.2.1. George Wilhelm Friedrich Hegel'e Göre Yabancılaşma Kavramı

Yabancılaşma kavramını ilk kez Hegel (1770-1831)'in ele aldığını ifade eden yaklaşımlar çok fazladır. Ama daha önceki bölümlerde sözü edildiği gibi, Hegel öncesinde konuyu ele alan çokça isim olmuştur. Belki de bu yaklaşımın sebebi, Hegel'in yaşadığı döneme kadar, yabancılaşma kavramının bu kadar derin ve kapsamlı ele alınmamış olmasıdır. Çünkü Hegel ve çağdaşları, konuyu daha soyut bir kavram olarak ele almış ve felsefi bir zemine oturtmuştur (Tekin, 2012, s. 18).

Hegel'in eserleri incelendiğinde, onun yabancılaşma kavramı yerine *"pozitiflik"* ifadesini kullandığı görülmektedir. İlk yazılarında, yabancılaşma yerine, bu kavramı kullanmıştır (Ofluoğlu, 2008, s. 119). Ama asıl olarak Hegel, bu konuyu "Tin'in Fenomenolojisi" adlı eserinde detaylı bir şekilde işlemiştir. Burada, yabancılaşma kavramına dair kullandığı iki farklı kelime olduğu görülmektedir. Hegel, yabancılaşma kavramını karşılamak için; "*Entfremdung*" yani yabancılaşma ve "*Entausserung*" yani dışsallaşma kelimelerini kullanmıştır. Dışsallaşma kavramı, açığa çıkma veya dışavurum manasına gelmektedir. Hegel'e göre, Ruh'un (Tin'in) yapısında kendini açığa vurma olduğundan dolayı, yabancılaşmaya meyillidir ve Tin kapalı kalamaz. Hegel'e göre Tin, başlangıçta tek bir basit yapıya sahiptir; fakat yabancılaşma, onun yapısında dağılmaya sebep olur. Bu dağılmayla, Tin, basit yapıdan, karmaşık bir yapıya evrilir (Kiraz, 2011, s. 75). Hegel'e göre Tin, basit bir yapıya sahipken, kendi bilgisine de sahiptir. Fakat yabancılaşmayla birlikte Tin, artık ilk halini kaybetmekte ve kendi bilgisini yeniden edinmek zorunda kalmaktadır. Bu durum, tekrar tekrar gerçekleşen bir döngüdür (Gültekin, 2017, s. 4). Bu manada insanlık tarihinin, Hegel'in düşünce yapısına göre; başlı başına insanın yabancılaşma tarihi olduğu ifade edilebilir (Ofluoğlu, 2008, s. 119).

Hegel, yabancılaşma kavramını, bir süreç olarak ele almaktadır. Kendini tekrar eden bir yabancılaşma sürecinde, Tin'in yabancılaşıp dağılması aşamasında, Tin yeni şeylerle tanışmakta ve yeni bilgilere ulaşmaktadır. Sonrasında bir toparlanma ile Tin kendi bilgisine erişmiş bir halde, yeniden var olmuş olur. Yani bu

açıdan bakılırsa, yabancılaşmanın geliştirici ve olumlu bir süreç olduğu ifade edilebilir (Köse, 2019, s. 23-24). Hegel'in yaklaşımına göre, yabancılaşma kavramına alternatif olarak sunulan şey, sevgidir. Çünkü ona göre sevgi, kişinin varlık nedenidir. İnsan, ancak hiçbir karşılık beklemeksizin bir başkasını sevdiği zaman, kendini gerçekleştirmiş ve o kişide kaybolarak yabancılaşmadan kurtulmuş olur. Bu durumda insan, kendisini de terk etmiş olur ve Hegel'e göre; ancak bunu yapabilen insan, gerçekten varım diyebilir (Çakmak, 1996, s. 302). Öyleyse birey, yabancılaşma gerçekleştikten sonra, ister kendi çabalarıyla ister karşılıksız olarak birini sevme yoluyla, kendi ruhsal gelişimini tamamlayabilirse; yabancılaşan benliğinin üstesinden gelebilir (Tekin, 2012, s. 18). Bu bakış açısıyla, Hegel'in yabancılaşma sürecinin, dağılma ve toparlanmanın ikisini birden içerdiği bilgisine ulaşılabilir (Darıyemez, 2010, s. 9).

Bir yaklaşım tarzına göre; Hegel'in yabancılaşma kavramını ilk kez kullanma sebebi, Antik Yunan kültüründen Hıristiyan kültürünün çıkışını açıklamaktır. Bu yaklaşıma göre; Tin'in yabancılaşması, bu durumu izah eder. Modernizm sürecinin başlangıcıyla birlikte, mevcuttaki bu duruma da yabancılaşma söz konusu olmuştur. Yani ilk yabancılaşma, modernizmle aşılmış olmaktadır. Bu manada Hegel, yabancılaşma kavramını olumlu bir zeminde değerlendirmektedir. Ona göre, yabancılaşma süreci ile birey, deneyim kazanmaktadır. Konu sadece birey ile de sınırlı değildir. Yabancılaşma süreci, bireyin beraberinde toplumsal düzene de katkı sağlamaktadır. Buradan yola çıkarak Hegel'in, Martin Luther'in dinde yaptığı reformları ve Fransız Devrimi gibi hadiseleri anlamlandırma biçimi gözler önüne serilmektedir. Çünkü o, bu durumları, yabancılaşma kavramının olumlu örneklerinden görmektedir (Turgut, 2017, s. 1).

Hıristiyanlık ve Yahudilik üzerine olan kaynaklarda ve farklı dinlere ait kutsal metinlerde, daha önce de sözü edildiği gibi, yabancılaşma kavramına negatif bir bakış söz konusudur. Hegel, bu kaynaklarda sözü geçen yabancılaşma kavramının, insanın aklıyla algılayamayacağı bir iman, inanç ve Tanrı kavramıyla ele alındığını düşünerek, bu durumu eleştirmektedir. Bireyin aklının yetersiz kalacağı bir tanımlamanın yanlış olduğunu düşünmektedir. Hegel'in, buradan yola çıkarak, bireyin aklının sınırları içinde olacak bir tanımlama yapmayı düşündüğü ifade edilebilir. Bu yüzden Hegel, yabancılaşma kavramına, dini bakış açısındaki gibi olumsuz yaklaşmamaktadır (Şeker, 2021, s. 127).

Hegel, Tin'in yabancılaşırken dağılmasına, yeniden birleşmek üzere olan bir dağılma olarak bakmaktadır. Yine bu dağılmayı, bireyin toplumsal kurum ve kurallardan soyutlanarak bireyselleşmesini sağlama olarak görmektedir (Ofluoğlu, 2008, s. 120). Hegel'e göre insan, zaten tüm hayatı boyunca, bir dönem kendi içine kapanıp bir dönem mevcut ruh halinden uzaklaşan bir varlıktır. Bu yüzden yabancılaşma evresini, bireyin kendisini geliştirebilmesi ve asli karakterini oluşturmasına imkân sağlayan ve bireyin gerçek özgürlüğe ulaşabilmesi için kaçınılmaz olan geçici bir evre olarak görmektedir (Uluç, 2020, s. 33). Bu yüzden Hegel için yabancılaşma, bireyin olmazsa olmaz bir dürtüsü, *kendine yabancılığın kabuğunu kırıp bilincin ışığına çıkma, yani kendine gelme içgüdüsü*, olarak ifade edilebilir (Yazıcı, 2021, s. 6). Bu bağlamda Hegel, başta donanımsız, yetersiz ve eksik olan ruhun; yabancılaşma evresi ile donanımlı olmaya ve asıl olana doğru ilerlediğini savunmaktadır (Uluç, 2020, s. 33).

Hegel'in yabancılaşma kavramını, komple üzerinden şekillendirdiği kavram Ruh'tur. Ona göre mutlak olan varlık, Ruh'tur. Ruh kavramı, kaynaklarda Tin veya Geist olarak da kullanılmaktadır. Yabancılaşma kavramı, Hegel'e göre; Ruh'un kendini dışsallaştırmasıdır. Bunların soyut kavramlar olduğu aşikardır. Hegel, dini bakış açısına yönelttiği eleştiriye karşılık, insan aklının anlayabileceği şekilde bunu somutlaştırmaya çalışmış ve doğa üzerinden örneklemeler vermiştir. Yani Hegel'e göre doğa, Ruh'un kendini dışsallaştırarak somut bir hal almasıdır. Onun Mutlak Ruh olarak tanımladığı kavram, dini bakış açısındaki gibi doğadan ve mevcut maddi evrenden aşkın bir varlık değildir. Tam aksine Mutlak Ruh, yaşanan maddi dünya ve bütün evreni kapsayan bir tanımdır (Aydoğan, 2015, s. 275) Yabancılaşma evresinde ana aktör ise mutlak varlığın somutlaştığı doğanın bir parçası olan birey, yani insandır (Demir Z. , 2018, s. 64). Bu yaklaşım ele alındığında, dini bakış açısı ile kıyaslanırsa; hangisi insan aklıyla algılamaya daha açık, hangisi daha kapalı, tartışılabilir. Ama Hegel'in, yabancılaşma kavramı üzerine o döneme kadar söylenenlerin dışında yeni bir yaklaşım geliştirdiği aşikardır.

Hegel'in, yabancılaşma kavramına bir süreç olarak baktığı daha önce ifade edilmişti. Hegel, bu süreç için 3 aşama belirlemiştir. Ruh'un gelişimi; öznel ruh, nesnel ruh ve mutlak ruh aşamalarıyla tamamlanır. Ruh, ilk aşamada öznel ruhtur ve henüz donanımsız, eksik bir yapıdadır. Ardından, yabancılaşma gerçekleşir ve Ruh, ikinci aşama olan nesnel ruha dönüşür. Bu aşamada Ruh, özüne dönmektedir. Bu

gelişme ile mevcut evrende; toplum, egemenlik, devlet, kültür ve tarih gibi öğeler oluşmaktadır. Son aşamada ise Ruh, öznel ve nesnel ruh birleşimi ile kendi varlığının farkına varır ve bilinç oluşur. Ruh artık Mutlak Ruh olmuştur. Varlık, varabileceği en yüksek seviyeye ulaşarak; din, sanat ve felsefe gibi yeni öğeler oluşturmaktadır (Aydoğan, 2015, s. 275-276).

1.2.2. Ludwig Andreas Feuerbach'a Göre Yabancılaşma Kavramı

Ludwig Andreas Feuerbach (1804-1872), Hegel gibi yabancılaşma kavramı üzerinde, dini yaklaşımın etkileriyle çalışmıştır. Fakat, onun yaklaşım tarzı biraz daha farklıdır. Çünkü o, dine, insanın temel arzularının ve benliğinde bulunan güçlerin karşılığı olarak bakmaktadır. Yani Feuerbach'a göre birey, kendi benliğinde bulunan güçleri Tanrı'ya atfederek, buna, din demiştir. Feuerbach, bireyin aslında bu kendi özelliği olan şeyleri başka bir varlığa atfetmesi durumunu, kendi benliğinden uzaklaşma ve yabancılaşma olarak tanımlamıştır. Ona göre bu yaklaşım, Tanrı'yı zenginleştirmek için, insandan birtakım özellikler alarak, insanı fakirleştirmektir ve bu insana hiçbir şey katmamaktadır. Feuerbach, bunları öne sürerek dine, dindarlara ve Tanrı'ya olan yaklaşımını ortaya koymaktadır. Ona göre; birey dindarlaştıkça, kendisini nesneleştirmekte ve kendi öz benliğine yabancılaşmaktadır (Yazıcı, 2021, s. 7).

Feuerbach, insanın Tanrı'yı yüceltme duygusuyla hareket ederek kendi kendine yabancılaşmasını eleştirmesine sebep olan tutumlardan en önemlisi; insanın daha kendi özünü keşfetmeden, o özünde var olan özellikleri bir başka varlığa atfetmesidir. Onun bakış açısına göre insan, gerçekte var olmayan aşkın bir varlık olduğunun hayaline kapılmış, onu kendisinden daha üstün bir noktaya yerleştirmiş ve bu varlığın karşısında kendisini en aşağı seviyeye konumlandırmıştır. Bu manada Feuerbach, yabancılaşmanın Hegel gibi birçok olumlu tarafı olduğunu düşünmemektedir. Aksine, ona göre; yabancılaşmanın tek olumlu yanı, olsa olsa insanın yabancılaştıktan sonra tekrardan kendi özünü arayışa geçmesi olabilir. Bu yaklaşımlar göz önünde bulundurulursa; Feuerbach, yabancılaşma kavramını tanımlarken tamamen dini, merkeze almıştır, denilebilir (Şeker, 2021, s. 128).

Feuerbach, çalışmalarında yabancılaşmanın ana kaynağının din olduğu ve Tanrı'nın yabancılaşmanın sebebi olduğu sonucuna varmıştır. Nasıl ki Hegel, yabancılaşma kavramını, mutlak olan yüce varlığın kendisini dışsallaştırması ve

cisimleşmesi olarak yorumlamıştır; Feuerbach de bunun tam aksine, aşkın varlığı başlı başına reddederek, Tanrı'yı, insanın kendi kendini aldatması olarak değerlendirmiştir. Hegel'de olumlu olan yaklaşım, Feuerbach'ın tamamen karşıt olduğu bir yaklaşımdır. Feuerbach'ın yaklaşımında, insanın kendi özünde olan birtakım özelliklerden bahsedilmişti. Feuerbach bunları akıl, irade ve sevgi olarak belirlemiştir. Ona göre bu özellikler, insanı insan kılmakta ve insan, bu özelliklerle kendini geliştirmektedir. Ne zaman ki insan, Tanrı'nın prangalarından kurtulmakta acele eder ve kendini toparlarsa; Feuerbach'a göre, ancak o zaman yabancılaşmaktan uzaklaşarak kendi öz benliğine dönmüş olur (Ofluoğlu, 2008, s. 120).

Feuerbach, Tanrı'nın, insanın hayal aleminin bir ürünü olduğuna inandığından, Hegel gibi doğanın mutlak varlığın cisimleşmiş bir hali olduğuna inanmaz ve ona göre, yabancılaşmanın doğal bir süreç olduğu düşüncesi de yanlıştır (Gültekin, 2017, s. 4). Çünkü Feuerbach, böyle bir düşüncenin ancak teolojik bir yaklaşımda olabileceğini ifade etmektedir. Feuerbach, Hegelyen yaklaşımı benimseyenlerin yabancılaşma evresinde; insanı, kendi özüne değil, aksine dine ve Tanrı'ya döndürmüş olduklarını ileri sürerek eleştirmektedir. Ona göre; dinin hayata etkisi, insana bilinç katmakla sınırlı olmalıdır, insanı yabancılaştırmamalıdır. Feuerbach, dinin insanı kendini fark etmeye, kendi varlığının sınırlarını bilmeye, doğanın sonsuzluğunu kavramaya yönlendirmesi gerektiğini düşünmektedir. Ama kendi yaşadığı dönemde; dinin, onun beklentisinin aksine; *insanın bir rüyası, bir düşü* olmaktan öteye geçemediğini öne sürmektedir (Osmanoğlu, 2, s. 74). Elbette bunu ifade ederken, yaşadığı toplumun dininin Hıristiyanlık olduğunu ve din adamlarının toplum üzerindeki etkisini göz ardı etmemek gerekir. Neticede, yaşadığı şartların etkisiyle, dini, insanın hayalinde üreterek kendi özelliklerini yüklediği varlıkla, yani aslında kendi özüyle ilişkisi olarak görmektedir (Tekin, 2012, s. 20).

Feuerbach, yabancılaşma kavramına yaklaşımı açısından Hegel'den çok fazla etkilenmiştir. Bu, yorumlamaların Hegel üzerinden gitmesinden de rahatlıkla anlaşılmaktadır. Hatta yaşadığı dönemde, üzerinde çalıştığı konulardan ötürü de ismi Genç Hegelciler arasında anılmıştır (Tekin, 2012, s. 20). Halbuki Feuerbach, felsefesini oluştururken, Hegel'in yaklaşımlarının kusurlu bulduğu yanlarına eleştiride bulunarak bir çıkış yapmıştır. Hegel, mutlak varlığı Tanrı olarak görürken; Feuerbach, asıl olanın insan olduğuna kanaat etmiştir. Hegel, teolojik bir yaklaşım kullanırken; Feuerbach, konuyu antropolojik olarak incelemiştir. Ona göre doğa,

Tanrı'nın vücut bulmuş hali değil; sonsuz olandır. İnsan da Mutlak Ruh'un yani Tanrı'nın bir parçası ve kendine yabancılaşmış bir Ruh değildir. Aksine Feuerbach'a göre Tanrı kavramı, başlı başına insanın kendine yabancılaşmasının resmidir. Tanrı kavramı, bir bakıma yabancılaşmanın hem sebebi hem de sonucudur. Fakat şunu da ifade etmek gerekir ki tüm bunları söylerken Feuerbach, dini değersizleştirmediğini de ileri sürer. Çünkü inanma içgüdüsünün, insanın içinde kökleşen bir yanı olduğunu kabul etmektedir. Eserlerinde de bunu, *Dinin çıkış noktası, insanla hayvan arasındaki o büyük farktır: hayvanların dini yoktur*, diyerek belirtmiştir (Aydoğan, 2015, s. 276-277).

Feuerbach'ın yabancılaşma kavramı konusundaki yaklaşımları, Marx'ı etkilemiştir. Hatta Marx üzerinde, Hegel etkisine de sebep olan Feuerbach olmuştur. Feuerbach, yabancılaşmaya dair ortaya koyduğu fikirlerle, din ve insan arasındaki yabancılaşma ilişkisini tersyüz etmiştir. Bu durum, Marx'ın yaklaşımlarının zeminini oluşturmuştur. (Uluç, 2020, s. 34)

1.2.3. Herbert Marcuse'ye Göre Yabancılaşma Kavramı

Herbert Marcuse (1898-1979), yabancılaşma kavramı üzerine, yakın tarihte çalışmalar yapmış bir isimdir. Yabancılaşma konusunu ele alırken, kapitalizm ile idame edilen devletlerdeki marjinal kesimler ve kitleler üzerinde durmaktadır. İleri derecede sanayileşmiş toplumları yorumlayarak, onların sorunlarını ele almaktadır. Marcuse, sanayileşmeyi ve kapitalist toplum şartlarını, tamamen tek yönlü inceleyen bir isim değildir. O, sanayileşmiş toplumlarda uygulanan ekonomi politikalarının, hayatın birçok alanında olumlu görünen etkileri de olduğunu düşünmektedir. Çünkü sanayileşme, ciddi bir endüstriyel gelişmeyi beraberinde getirmektedir. Marcuse, yaptığı çalışmalarda örnek olarak, Amerikan toplumlarını bu manada değerlendirmiştir ve bu toplumlarda, özgürlük alanının önceki döneme kıyasla genişlediği ve imkanların arttığı kanaatine varmıştır. Marcuse, sanayileşmenin, normalde baskın olan toplumsal yaklaşımların insanlar üzerindeki olumsuz etkilerini azalttığını vurgulamıştır. Fakat bununla birlikte Marcuse, insana özgürlük alanı sağladığını düşündüğü gelişmelerin ve aynı politikaların beraberinde getirdiği basın, yayın ve haberleşme ağlarının, insanları tek boyutlu bir yapıya dönüştürdüğü ve istediği yöne çevirdiği sonucuna varmıştır. Mevcut gelişmelerin; insanların algılarını, düşünce yapılarını ve yaşam tarzlarını ciddi manada etkilediğini ve onları istenen

şekilde kullandığını öne sürmüştür (Çakmak, 1996, s. 303). Ona göre, gelişmelerin amaçları farklıdır. Çünkü Marcuse, Batı uygarlığında gerçekleşen bu gelişmelerin, insanın özgürlük alanını genişletmek için değil; tam aksine -üstü örtülü bir şekilde- baskı ve kontrolün alanını genişletmek için yapıldığını, özgürlüğü artırmak görünümüyle, özgürlüğü kısıtlamak ve özgürlüğün önüne set çekmek amacı güdüldüğünü düşünmektedir. Ona göre, insanın özgürlüğü demek; çalışma ve emek sarf etme zorunluluğunun azalması demektir. Ama kapitalizm bunu daha da ileri boyutlara ulaştırarak, insanı, hayatının büyük bir bölümünü yaşamamak pahasına, yalnızca emek sarf etmeye mahkûm etmiştir. Bu yüzden Marcuse'ye göre, kapitalizm insanı değil; emeği özgürleştirmiştir (Demir T. , 1999, s. 43-48).

Marcuse, ileri düzeyde sanayileşen toplumlarda, toplumsal kültürün kitle kültürüne dönüştüğünü ifade etmektedir. Kitle kültürü, bahsi geçen basın, yayın ve reklam mekanizmasının kontrolünde olan bir yapıya sahiptir. İşte Marcuse'nin deyimiyle *"tek boyutlu insan"*ın ortaya çıkışı bu şekilde olmaktadır (Çakmak, 1996, s. 303). Marcuse, ileri düzeyde sanayileşen toplumlarda, tek boyutlu insan kavramından söz ederken; toplumun tüm kesimlerini içeren, kapsayıcı bir yaklaşımda bulunmaktadır. Yani toplumda, herhangi bir sınıfı, ayrı kategori olarak değerlendirmemekte; aksine, tüm toplumun bu süreçte yabancılaşmadan payını almış olduğunu öne sürmektedir. Mevcut kapitalist düzenin olumsuz etkilerine karşıtlık mahiyetinde, genelde yabancılaşma kavramından söz edildiğinde akla geldiği gibi; Marcuse'nin yaklaşımında, yabancılaşma kavramı, direkt olarak işçi sınıfı ile özdeşleşmemektedir. Hatta Marcuse, teknolojik gelişmelerin işçi sınıfını yumuşattığını da düşünmektedir. Ona göre, artık düzen karşısında etkin bir güç olarak görülebilecek ya da etkin olması beklenecek bir işçi sınıfı yoktur. Tam tersine, Marcuse, bu tarz sanayileşmiş toplumlarda, işçi sınıfının durumunu tamamen gönüllü kölelik olarak yorumlamaktadır (Ofluoğlu, 2008, s. 128).

Marcuse'ye göre, ileri düzeyde sanayileşmiş toplumlarda, bireyler, hayatlarını tamamen üretim üzerinden şekillendirmektedir. Bu durum, insanların gelişmelerini ve kendilerini yetiştirmelerini engellemektedir. Böyle bir toplumda yaşayan insan, kapitalist yaşam şartlarının kendisine izin verdiği ölçüde, o dar alandaki özgürlük sınırları içerisinde, kendisine bir hayat düzeni çizmeye çalışmaktadır (Demir T. , 1999, s. 53) Bu durumda insan, emeğinde kendisini gerçekleştirememektedir. Yani kendini gerçekleştirme adımı, insan için devre dışı kalmaktadır. İnsan, yaşadığı

kapitalist toplum şartlarında, yalnızca hayatını idame etme güdüsüyle hareket etmektedir. Normal şartlarda emek, insanların hayatının sürdürülebilmesi için sarf edilmesi gerekirken; bu düzende, insan hayatı, emeğin bir aracı haline gelmektedir. Ne zaman ki insan, kendisine dayatılan bu düzene tam manada teslim olur, toplumun dinamikleriyle birebir özdeşleşir ve sistemle bütünleşir; o zaman yabancılaşma, tam anlamıyla gerçekleşmiş demektir. Bu durum, kapitalizm sisteminin, insana bir yaşam tarzı satması ya da dayatması olarak değerlendirilebilir. Ona göre, bu sistemle bütünleşen insan; sistemin istediği gibi giyinmekte, sistemin istediği gibi yiyip içmekte, sistemin istediği gibi çalışmakta ve sistemin istediği gibi düşünmektedir. Sistemin basın, yayın ve haberleşme araçları; algıları yöneterek, insanlara olması gereken tutum ve alışkanlıkları dayatmaktadır. Bu durum, bazen eğlencenin, giyim-kuşamın, yeme-içmenin ilgi çekici hale getirilmesiyle; bazen de birtakım mecburiyetlerle gerçekleşmektedir. Piyasada kullanılması istenen ürünler, insanlara tamamen bir öğreti gibi dayatılmaktadır (Osmanoğlu, 2, s. 86). Neticede belirli düşünce kalıpları geliştirilmekte ve toplum, tek boyutlu insanlardan oluşmaktadır. Marcuse, bütün bunları akıl dışı bulmaktadır. Bahsi geçen bu tek boyutlu düşünce kalıpları, politikacılar, düzenin gidişatından pay alanlar vs. tarafından sistematik olarak üretilmektedir ve düzenli olarak tekrar edilmektedir (Marcuse, 1986). Buradan akıllara, George Orwell'in meşhur 1984 kitabında anlatılanlar gelebilir. Kitapta, propaganda aracı olan ve her yerde bulunan tele-ekranlarda, sürekli tekrar edilen propaganda sözcükleri, tamamen doğru kabul ediliyordu. Bu düzene başta karşı çıkan isimler ise sonradan sisteme ayak uydurmak zorunda bırakılıyordu. Marcuse'nin yaklaşımı ile kitapta bahsi geçen bu durum, birebir uyumludur. Aradaki fark; propaganda için, tele-ekran değil de başka araçların kullanılmasıdır. Televizyon, yazılı medya araçları vs. hepsi birlikte aynı şeylerin reklamını ve vurgusunu yapmakta, insanı adeta kuşatma altına almaktadır. İnsanlar, kendi bilinç ve düşünce dünyalarına, birbirlerine, kendi kişilik özelliklerine, zevklerine ve toplumsal kültürlerine yabancılaşmaktadır ve her şeyleriyle kendileri olmaktan çıkmaktadır. Bu şekilde insan, güç aygıtlarının tutsağı haline gelerek, onlar tarafından yutulmaktadır (Akyıldız, 1998, s. 165).

Marcuse'ye göre, yabancılaşan toplumlarda kullanılan ürünlerin işlevleri tersine dönmüştür. Şöyle ki toplum için çalışmak, çalıştığı şirketin kazancını üçe-beşe katlamak için çalışmak durumuna evrilmiştir; zamanında medeniyet göstergesi

olan mimarinin, korkunç bir yapı görseli oluşsa bile, rahatlığa kurban edildiği görülmüştür; tamamen bireysel hazzı yaşamak, doğum oranlarının önüne çekilmiştir. Bu konuda verilebilecek örnekler çoğaltılabilir. Ama Marcuse'ye göre asıl olan, akıldışı görülen şeylerin, akli olarak dayatılması durumudur. Sanayileşmiş toplumlarda insan, konfor artırma vaatleriyle, sürekli üretim ve etkin olmaya yönlendirilmekte ve o konfor alanını bir an bile yaşayamadan hayatının sonuna gelmektedir. Hep hedef olarak gösterilen, rahat bir yaşam ideali ile insanlar, kapitalist dünya düzeninin işleyişinin devamlılığını sürdürmek üzere ömrünü bitirmektedir. İhtiyaç olmayan şeyler, insanlara ihtiyaçmış gibi algılatılmaktadır. Savurganlık artırılmakta ve sonuna kadar tüketim vurgulanmaktadır. İnsan tükettikçe var olacağı düşüncesine kapılmaktadır. İnsanlar varlıklarını, satın alabildikleri ve harcadıkları düzeyde var kabul eder hale gelmektedir. Hatta "*ruhlarını otomobillerinde, müzik setlerinde, içten-katlı evlerinde, mutfak donatımında bulmaktadırlar"* (Marcuse, 1986, s. 8).

Marcuse, ileri düzeyde sanayileşerek yabancılaşan toplumlarda, insanların kendilerini çok sosyal hissettiğini sanması ama sosyal hayattan kopması durumunun baskın olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü 'sürekli tüketmek üzere üretim' halinde olan insan, sosyal hayata vakit ayıramamaktadır. Böyle toplumlarda, insanın zamanı yoğunlukla çalışarak geçmekte ve kalan kısıtlı zamanı da bu yoğunluğa dayanamayan bedeni için, dinlenmeye çekilerek geçirmektedir. Doğal olarak, insanın birbirine ayıracağı vakti kalmamakta ve sosyal hayat alanı, oldukça kısıtlı kalmaktadır. Elbette insan, zaman geçerken bu durumun farkına bile varmamaktadır. Çünkü insan, yoğun olarak kullanılan kitle iletişim araçlarıyla, birbiriyle iletişim kurduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte insan, ileri düzeyde yabancılaşmakta, düzene baş kaldıramaz hale gelmekte, mevcut sistemi benimsemekte; ama diğer taraftan da güç aygıtlarının istediği şekilde hareket etmektedir (Ofluoğlu, 2008, s. 129).

Marcuse, iş bölümü ile birlikte yabancılaşmanın daha da arttığını düşünmektedir. Çalışma hayatında insan, önceden belirlenmiş işlevleri yerine getiren bir makine gibi çalıştığında, kendi yetenekleri körelecek ve gelişim kısıtlanmış olacaktır. Bu durum da insanı, kendi yeteneklerine yabancılaştırmaktadır (Osmanoğlu, 2, s. 87). Marcuse, bu manada insanın kendi emeği ve emeğinin

ürününe yabancılaşmasının, emek doyumunun olmayışıyla ve yaptığı işten haz dahi alamamakla sonuçlanacağını ileri sürmektedir (Marcuse, 1986, s. 53).

Marcuse, ileri düzeyde sanayileşmiş toplumlarda, insanın yalnızca kendisine, çevresine ve emeğine yabancılaştığını öne sürmez. Ona göre bu süreç, doğaya da yabancılaşmayı beraberinde getirmektedir. Çünkü böyle toplumlarda doğa, güç aygıtları tarafından ticarileştirilmiş durumdadır. İnsan bu şartlar altında ekolojik açıdan da kısıtlanmaktadır. Kirletilen ve militarize edilen doğa, insanın yaşam alanı olmaktan çıkmıştır. Bu tarz sebeplerden dolayı, Marcuse'nin yaklaşımında, birtakım marjinal kesimler önem kazanmaktadır. Mesela, yabancılaşma kavramının sözü edildiğinde, akla gelen işçi sınıfı gibi sınıflar değil; öğrenciler, toplum dışı gruplar ve etnik azınlıklar vs. farklılığı oluşturacak olan ve direnişin sesini yükseltecek olan gruplardır (Osmanoğlu, 2, s. 88).

1.2.4. Charles Wright Mills'e Göre Yabancılaşma Kavramı

Charles Wright Mills (1916-1962), yabancılaşma kavramını toplum temelli olarak ele alan bir isimdir. Fakat o, konuyu yalnızca sosyolojik olarak değerlendirmemiş; aynı zamanda konunun psikolojik yanını da ele alarak irdelemiştir. Onun yabancılaşma kavramına yaklaşımını anlamada, iki eseri büyük önem arz etmektedir. İlki, 1951'de yazdığı Beyaz Yakalılar adlı eseridir. Bu eserde, onun yabancılaşma kavramı yaklaşımına temel oluşturan sınıf, detaylı incelenebilir. Diğer eseri ise, 1956'da yazmış olduğu İktidar Seçkinleri adlı eseridir.

Mills, çalışmalarında emek, üretim ve sınıf kavramları üzerinde durmuştur. Buradan Mills'in, Marx'ın yaklaşımlarından etkilenen bir isim olduğu görülmektedir. Fakat onun çalışmalarında ele aldığı sınıf, kol gücü ile çalışanlar değil; fikir emeği veren beyaz yakalı sınıftır. Bu sınıf, Mills'in yaşadığı toplumda çokça bulunan, sayıları da oldukça fazla olan ve sembolik açıdan da olsa, otoriteye yakın ya da otorite sahibi olduğu kabul edilen orta sınıftır. Bu sınıf, diğer sınıflara oranla toplumun eğitimli kesimidir (Erdayı, 2012, s. 78). Beyaz yakalılar, toplu olarak bir kitle oluşturabilmiş değildir. Mills, bunu kendi güçlerinin farkında olmamak şeklinde değerlendirmektedir ve tam olarak bu durumu, yabancılaşma kavramı ile açıklamaktadır. Mills, Amerikan toplumunda oluşmuş olan bu yeni sınıfın; kendini tehlike altında görmelerinden dolayı, mevcut sıkıntılara karşı kolektif bir çalışmada bulunmadıklarını düşünmektedir. Onun, kendilerini güvende hissettikleri takdirde,

çalışma yapacak potansiyele sahip olduğunu düşündüğü bu sınıfın; içinde bulundukları toplumun sıkıntılarının farkında olmadıklarını ifade etmektedir (Darıyemez, 2010, s. 11).

Mills, beyaz yakalıların gelirleri ve itibarlarının azaldığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, hem kendi düşünce emeklerine yabancılaşan ve işleri tamamen rutin hale gelen bir yapıya evrildiklerini de belirtmektedir. Bu sınıfta bulunanlar; fikir insanı olmalarına rağmen, özerkliğe sahip değillerdir. Bu yüzden, kendilerinde ulusa yön verecek gücü bulamamakla kalmamış; artık kendi hayatlarına dahi yön verecek gücü yitirmişlerdir. Mills, bu sınıfı *"acınası tipler"* olarak değerlendirmektedir. İsteseler toplumda güçlü bir siyasi ve toplumsal rol üstlenebilecek yapıdaki bu sınıf, toplumda resmen ayakaltı olmayı tercih etmiştir. Bu sınıfın en büyük sorunlarından biri, kendi içinde tutarlı olmamaları olmuştur. Beyaz yakalılar, tek sesli olamadıkları için de sönük kalmışlardır. Topluma öncülük edebilecekleri yerde, sıkıntılı sistemin gidişatına uyum sağlamışlardır (Mills, 1974, s. 361-362). Bu durumun altında yatan sebeplerden biri, özgürlüklerinin kısıtlı olmasıdır. Mills, yaşadığı dönemde kamu kurumlarının, iktidarla birlikte kitleleştiğini ifade etmektedir. Hatta iktidarda söz sahibi olan, elinde gücü barındıran kişilerin, insanlar üzerinde kişisel düşüncelerine göre baskılamada bulunduklarını; insanların fikir ve ifade özgürlüklerini, kamuoyu yaratma haklarını kullanmalarını kısıtladıklarını; insanların düşünce dünyalarını dahi, birtakım güç sahipleri tarafından şekillendirildiğini öne sürmektedir. Fakat Mills, sisteme entegre olmaktansa, direniş göstermeleri gerektiğini düşünerek, bu sınıfın mevcut düşüncelerine yabancılaştığını öne sürmüştür (Ofluoğlu, 2008, s. 129-131).

Mills, Beyaz Yakalılar adlı eserinde, Amerikan toplumunun kitle toplumu olduğunu söylemektedir. Ona göre, Marcuse'nin yaklaşımındaki gibi, Amerikan toplumunun kitle toplumu haline gelmesinde temel etken; basın, yayın ve haberleşme aygıtlarıdır. Ona göre Amerikan toplumu, bu aygıtların etkisiyle, başlı başına yabancılaşmış bireylerden oluşmaktadır. Mills'in bu duruma çözüm olarak gördüğü şey, insanlar arası yüz yüze ilişkilerin devamlılığını sağlamaktır. Fakat mevcut düzen içerisinde, kendisine dahi vakit ayıramayan insanların, birbirlerine yüz yüze vakit ayırma ihtimali oldukça düşüktür (Çakmak, 1996, s. 304).

Mills'in yabancılaşma kavramından bahsettiği bir diğer eserin "İktidar Seçkinleri" olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu eserde, ileri düzeyde sanayileşen Amerika toplumunun yönetim durumu, iktidardakilerin toplum üzerindeki güç ilişkileri ve siyasi yapı incelenmiştir. Mills, Amerika'da düzen her ne kadar demokratik gibi görünse de yönetimde söz sahibi olması gereken birçok kuruluşun, karar almada etkin olmamasından dolayı bir eleştiride bulunmaktadır. Mills'e göre devlet, halk tarafından yönetilmemektedir; kapitalist sistemin işleyişinin devamlılığını isteyen, federal hükümet, ordu ve piyasada büyük pay sahibi olan şirketler tarafından yönetilmektedir. Bahsi geçen bu 3'lü sac ayağı, iktidar seçkinleri denen kesimi oluşturmaktadır. Halbuki Mills'e göre, normal şartlarda devletin karar alma mekanizmasında, kilisenin, dinin, ailenin, bireyin, üniversitelerin vb. eğitim kurumlarının da söz hakkı olması gerekmektedir (Mills, 1974, s. 11). Bu yüzden ona göre, mevcut düzenin hâkim olduğu toplum, kamu toplumu değildir. Aslına bakılırsa Mills, bu sorunun, bu toplumda yalnızca 20. yüzyılda değil, 18. ve 19. yüzyılda da geçerli olduğunu düşünmektedir. Mills, yine bu sorunun tamamen toplumda bulunan boşluktan kaynaklı olduğunu öne sürerek, çöküşü resmi olarak değerlendirmiştir. Neticede birey ve toplum, aslını kaybetmiş ve kendisine, kendi emeğine ve o emeğin ürününe yabancılaşmıştır (Darıyemez, 2010, s. 11-12). Tüm bunlara rağmen Mills, elitist kuramcıların aksine, mevcut durumun kaçınılmaz olduğuna inanmamaktadır. Yani bu düzen böyle gider yaklaşımında bulunmamaktadır. Çağdaşlarının aksine, *"seçkinlerin doğuştan seçkin bir karakterle dünyaya geldikleri"* düşüncesine karşı çıkmaktadır. Ona göre, seçkinlerin doğuştan kazandığı iddia edilen niteliklerin ayrıcalıklı yaşam koşullarından kaynaklandığını öne sürmektedir. Mills, bu seçkin zümrenin, tahakkümlerine katlanılması mecbur olunan bir sınıf olmadığını her daim vurgulamıştır. Bahsi geçen konularda Mills, çağdaşlarından ciddi manada ayrışmıştır ve yabancılaşmayı, tamamen olumsuz bir bakış açısıyla ele alarak, bu duruma karşı çıkmıştır. (Mills, 1974, s. 23).

1.2.5. Erich Fromm'a Göre Yabancılaşma Kavramı

Erich Fromm (1900-1980), yabancılaşma kavramı üzerine çalışma yapan önemli isimlerden biridir. "Sağlıklı Toplum" adlı eserinde, yabancılaşma kavramını geniş bir perspektifle ele almıştır. Onun yaşadığı dönemde, yabancılaşma kavramı (alienation), normal şartlarda akıl hastalığını karşılamak için kullanılmaktadır. Hatta, günümüzde dahi İngilizcede, akıl hastalarıyla ilgilenen doktorlar, alienist olarak

adlandırılmaktadır. 20. yüzyılda birçok düşünür, bu tabirde değişikliğe gitmiştir. Yabancılaşma kavramı için, akıl hastalığı tabirini yanlış bularak, insanın kendi özünü yitirmesini ve kendi niteliklerinden uzaklaşmasını yabancılaşma olarak tanımlamışlardır (Fromm, Sağlıklı Toplum, 2006, s. 116). Fakat düşünürler, tanımlamada değişikliğe gitmekle birlikte; bu kavramı, belli sınıflarla sınırlı tutmuştur. Fromm, bu yeni yaklaşımı daha doğru bulmuş; ama yabancılaşma kavramını, çok da sınırlı ele almamıştır. O, kavramın kapsamını, biraz daha geniş tutmuştur. Yabancılaşma kavramı, Fromm'un anlayışında, sadece belirli bir sınıfa ait olarak değerlendirilmemiş; toplumun genelinde mevcut olan bir durum olarak görülmüştür. Yani ona göre, insanın olduğu her yerde, yabancılaşma durumunun olması mümkündür (Köse, 2019, s. 49). Bu manada, Fromm'a göre yabancılaşma kavramı; her şart altında, her zaman ve zeminde gerçekleşebilir bir durumdur. Bunun sebebi de insanın kendisi ve dünya hakkında bir ön kabule sahip olmasıdır. İnsan, dünyayı ve kendisini; sürekli değişim halinde, her durumdan etkilenen ve her duruma açık, alıcı ve edilgen olarak gördüğü vakit, özüne karşı koruma içgüdüsü ile yaklaşmadığından dolayı, artık yabancılaşmaya oldukça meyilli hale gelmektedir, denilebilir. Zihin yapısını ve davranışlarını, bu doğrultuya göre şekillendiren insan ise gerek dünyaya gerekse kendisine yabancılaşmış demektir (Elma, 2003, s. 14).

Eski Ahit'te, insanların putperestlik inancına sahip olmasının, yabancılaşma olarak değerlendirildiğinden daha önce bahsedilmişti. Erich Fromm'a göre de yabancılaşma kavramı, ilk kez Eski Ahit'te dile getirilen bir kavramdır. Eski Ahit'te geçen ifadeye göre, insanlar kendi elleri ile putlar inşa edip, sonra da onlara kutsal bir değer biçmektedir. Böylece insanlar, nesneleri ilahlaştırıp kendilerini nesneleştirmektedir. Fromm'a göre bu durum, insanın kendi potansiyelinin farkında olmamasına ve özünden uzaklaşmasına sebep olan bir durumdur (Kırman ve Atak, 2020, s. 285). Fromm'un, konuyu neden bu kadar eskiye giderek ele aldığı değerlendirilecek olursa; sözü edilen inanışın, 20. yüzyıla kadar devam etmesi durumu bir etken olabilir. Buradan yola çıkılırsa; Fromm'a göre, tarihte ne kadar ileri gidilirse gidilsin, insanın birtakım putlar edinme yapısı ya da diğer tabirle, bir şeyi kutsayarak ona karşı derin saygı duyma eğilimi, yine insanın kendi fıtratında vardır. Bu elbette, heykel şeklinde putlar olmayabilir. Bazen de putlar, o dönemde kıymet biçilen somut veya soyut olan her ne ise, onun üzerinden şekillenebilmektedir. Mesela, bazen belli bir sınıfın içinde olma, bazen belli bir statüye sahip olma, bazen

de devlet şeklinde örneklendirilebilir. Öyleyse Fromm'a göre, insanın, ilişkisi bulunan her alanda, her dönemde birtakım putlar edindiği söylenebilir. Elbette bu gibi hedefler, insanın hayatında ve tabiatında, kendisini özünden koparan birtakım değişikliklere sebep olmaktadır. Hatta Fromm, bu yabancılaşma durumunu, insanın duygu ve düşüncelerine yayılan bir virüs gibi değerlendirmiştir. Fakat Fromm'a göre, son dönemde bu durum, çok daha yaygın olmaya başlamış ve hız kazanmıştır. Bundan dolayıdır ki Fromm, çağdaş toplumlarda yaşayan insan kişiliği üzerinde yaptığı çalışmalarında; yabancılaşma kavramını orijin kabul etmiştir. Bundaki ana sebep de Fromm'un düşüncesinde, yabancılaşmanın, insan kişiliğinin en derin noktalarına ulaştığı gerçeğidir (Köse, 2019, s. 49).

Fromm'a göre insan, yabancılaştığında; kendisini, kendi benliğine yabancı gibi hissetmektedir. Bu durumda insan, sanki kendi davranışları kendi güdümünde değilmiş gibi olmaktadır. İnsan, kendi hayatı hakkında kendisi karar verememekte ve hayatının merkezine, yabancılaşmasına sebep olan etkeni koymaktadır. Fromm, bu yabancılaşma halinin, toplumun her boşluğunu doldurduğunu düşünmektedir (Ofluoğlu, 2008, s. 131). Ona göre, toplumun büyük bir kesimi, yabancılaşarak kimlik kaybına uğrama durumu ile karşı karşıya kalmaktadır. Mesela toplumda, insan ahlakına aykırı olan, kendi çıkarı için karşısındaki insanları kullanma yaklaşımı yaygınlaşmıştır. Her işin içinde, benim çıkarım ne olacak sorusu gündeme gelmektedir ve faydacılık hat safhaya ulaşmıştır. Bunun sebebi, insanları doyumsuzluğa iten etkenlerdir. İnsan bu durumda, geçici hazlar için kişilik özelliklerini, bütün değerlerini ayak altına alarak, öz yaşantısından vazgeçmektedir (Akyıldız, 1998, s. 166).

Fromm'a göre, yabancılaşmanın temelinde, yeni ekonomik düzen olan kapitalizm yatmaktadır. Dünya düzeni, bu kapitalist sistemin getirileri ve beraberinde getirdiği olumsuzluklarla yeniden şekillenmektedir. Kapitalizmin olumsuz yanları, insanları ciddi manada mutsuz kılmaktadır. Fromm, bu durumu kendi üzerinde de hissettiğini ileri sürerek, mevcut sistemi çokça eleştirmiştir. Kapitalist düzenin, insanı tüketmeye iterek, hazza ulaşacağı vurgusu yapmasını, akıldışı bulmaktadır. Ona göre, eğer daha çok ürün satın almak, insanı mutlu kılacak olsaydı; maddi zenginlikleri fazla olan toplumlarda, bu mutsuzluk ve bunalım halinin yaygın olmaması gerekirdi. Nitekim uygulamada da sonuçlar ortadadır. Aksine insan, tükettikçe dahası, dahası ve dahasını istemekte; bir türlü doyuma ulaşamamaktadır.

Yalnızca geçici bir sahip olma duygusu ile bunalımlarının üzerini örtmeye çalışmaktadır. Kapitalist toplumlarda, insanların genelinde bu ruh hali hakimdir. Bu yüzden, insanların birçoğu birbirine benzemektedir. Sistem, tüketimi artırmak ve piyasanın devamlılığını sürdürmek için, aynı klişe tipleri üreten bir makine gibi işlemektedir (Tekin, 2012, s. 28). Fromm, toplumsal düzenle uyum içinde olma ve toplumdaki herkes gibi olma düşüncesinin yabancılaşmayı karşıladığını ifade etmektedir. Bu durum gerek farklı meslek gruplarında gerek farklı yaş gruplarında ve gerekse farklı sınıflara dahil olan insanların çoğunda görülmektedir. Fromm'a göre; yabancılaşan insanın, kendine özgü bir kişilik özelliği yoktur ve yabancılaşan insan, her an, her yere ayak uydurabilir ya da çıkarları için uyum sağlamış gibi görünebilir. Yabancılaşmış insan, birçok duygudan yoksunlaşmıştır ve h er türlü otoriter yapıya boyun eğmeye hazırdır. Bundan dolayı, Reich'ın deyimi ile (Kırman ve Atak, 2020, s. 285): *"İnsan doğası, uygarlık tarafından zarara uğratılmıştır"*.

Fromm, insanı yabancılaştıran ana etkenin, kapitalist sistemin üretim şekli olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Çünkü bu üretim şekli, kârını sürekli katlayıp duran, ekonomik ve bürokratik devler meydana getirmektedir ve insan, var olduğu toplumun içinde, çok az etki alanına sahip olmaktadır. Yani sistem, insanı pasifliğe itmektedir. Bu sistem içinde bunalan insan ise daha çok tüketmeye yönelmektedir (Ofluoğlu, 2008, s. 131). Sistem içerisindeki bürokratik güç, üretilen sınırsızca ürün, hiyerarşi katmanları vb. gibi devasa örgütlenmeler; insanı, karşısında küçücük kaldığı bir dağ ile yüz yüze getirmektedir. İnsan, bundan kaynaklı olarak da kendini oldukça güçsüz hissetmektedir. Bu yüzden bu sistem, insanı daha da yalnızlığa iterek, insanın kişiliğini istediği şekle evirmektedir. Artık insan, mevcut düzen içinde yer edinmeye çalışan bir zavallı haline dönüşmektedir (Fromm, Çağdaş Toplumların Geleceği, 2004, s. 66-67). İnsan, bu sistem içindeki güç aygıtlarının karşısında bir üretim objesi haline gelmektedir. İnsan, tüm bu durumların etkisiyle, umutsuzluk içinde kalmakta ve yaşama amacını yitirmektedir. Bundan kaynaklı, bu denli kapitalist toplumlarda, intihar vakalarının da gitgide arttığı bir gerçektir (Akyıldız, 1998, s. 166) Şöyle ki kapitalist sistem, insan hayatını, "*kâr getirmesi gereken bir girişim"* şeklinde değerlendirmekte ve bunu, insana empoze etmektedir. Bu düşüncenin hâkim olduğu dünyada, insan; hayatın yaşanmaya değer olup olmadığını sorgulamaya başlamaktadır. Çünkü bu hayat, insanın kontrolü dışında, kendiliğinden

işleyen bir hayat halini almaktadır. Bu da insanda, bir çukurun içine itilmiş hissi uyandırmaktadır.

Fromm, ileri düzeyde sanayileşmiş toplumlardaki yabancılaşmış insanları, şu şekilde ifade etmektedir (Fromm, Sağlıklı Toplum, 2006, s. 120-121):

> *"Sanayide kişi atomsal ezgiye ayak uyduran verimli bir atom olup çıkar. Yerin tam burası, şöyle oturacaksın, kolların y yarıçaplı bir çemberde x inçlik bir hareket yapacak ve bu hareketin süresi t dakika olacak. Planlamacılar, küçük hareket uzmanları, teknik yöneticiler, işçiyi, düşünme, özerk bir biçimde hareket etme hakkından yoksun bıraktıkça; iş giderek daha mekanik ve düşünmeden yapılan bir eylem olarak ortaya çıkıyor. Yaşam yadsınıyor, denetlenme gereksinmesi, yaratıcılık, merak duygusu, bağımsız düşünebilme yeteneği engelleniyor. Sonuç, kaçınılmaz sonuç ya bundan kaçması ya da buna karşı direnişe geçmesi, uyuşukluk ya da yıkıcılıktır, ruhsal gerilemedir. Yönetici de yaptığı işte yabancılaşma içindedir. Yöneticinin parçaları değil de bütünü yönettiği doğrudur. Oysa somut ya da yararlı görülmesi gereken ürününden o da yabancılaşmış durumdadır artık. Eski sahip-yöneticiyle karşılaştırıldığında bugünkü yönetici ortaklara bölüştürülen karı arttırmaktan çok, girişimin daha verimli çalışması, genişlemesi yolunda çalışsa da amacı başkalarının yatırdığı sermayeyi karlı biçimde arttırmaktır."*

Kapitalist toplumda maddi kaynaklar, emek ve çabanın önüne geçmiştir. İnsan, bir şeye sahip olmak istediğinde; özel bir çaba harcamak yerine, sadece para ödeyerek o şeye ulaşabilmektedir. Bu sebepten insan, kolay ulaştığı şeylerden çabuk sıkılmakta ve kullan-at sistemine de alışmaktadır. Artık, sistem içinde yoğrularak yabancılaşan insan, başka insanları da eşya gibi kullanıp atabileceği bir nesne gibi görmeye başlamaktadır (Köse, 2019, s. 50). Çünkü sistem, insana bunu vurgulayıp durmaktadır. İnsan, ekonomik etkinlik içinde bir araç pozisyonunda olduğundan; kişisel olmayan amaçları için çalışmak zorunda kalmaktadır. Yabancılaşan insan ise yalnızca kendi kârını maksimize etme dürtüsüyle hareket etmektedir. Yani bu sistem, insanı, Marx'ın tabiriyle (Fromm, Özgürlükten Kaçış, 1996, s. 98-100): *"Kendi elleriyle inşa ettiği makinenin ve ürünün kölesi haline getirmektedir"*.

Fromm, modernleşen toplumlarda, özgürlük alanının genişlediğine dair yapılan vurguları, aldatmaca olarak kabul etmektedir. İnsanlara suni seçenekler sunarak, onlara seçme hakkı tanınmış gibi bir izlenim verildiğini; fakat durumun hiç de böyle olmadığını ileri sürmektedir. Fromm'a göre, işin aslı, tercih edeceği seçenekleri kendisinin belirleyemediği zeminde; insana, "Bu mu, yoksa bu mu?" denmesi, zaten başlı başına bir dayatmadır. Bu yüzden Fromm, insana dayatılan şeylerin, sanki tamamen onların kendi tercihleriyle yapıyor imajı verilmesini, trajikomik olarak nitelendirmektedir (Yazıcı, 2021, s. 14-15).

Fromm'un yabancılaşma kavramı üzerine yaptığı çalışmalarda, onu aynı konuda çalışan diğer isimlerden ayıran yön; yabancılaşma kavramını psikanalitik yönden ele almasıdır. Fromm, yabancılaşma kavramını açıklarken "Nevroz" kavramını kullanmaktadır. Hatta, daha da ileri giderek, her nevrozu, yabancılaşma sürecinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Her nevrozun, bir isteğin uç seviyelere ulaşarak, insanın kişiliğini de aşıp her şeyin önünde tutulacak noktaya gelmesiyle ortaya çıktığı göz önünde bulundurulursa (bu bir makama, bir kadına veya maddi bir güce ulaşmak için olabilir); nasıl ki böyle bir istek, insanın akli melekelerinin önüne geçmektedir ve insan artık bu istek tarafından yönetilmektedir; yabancılaşan insan da bu şekilde, kendi aslı olmayan düşünce kalıpları tarafından yönlendirilir. Nevrozlarda, tutku ne kadar güçlenirse, insan o kadar güçsüz düşmekte ve o kadar o isteğin kölesi olmaktadır. Yabancılaşma da ne derece artarsa, insan o kadar kendi benliğinden uzaklaşır. Fromm'a göre, bu yabancılaşma sürecini yaşayan insan da bu manada nevrotik bir insandır (Akyıldız, 1998, s. 165). Fromm, bunu yaşayan toplumları da yine aynı oranda hasta toplumlar olarak kabul etmektedir. Ona göre, en basit ruhsal bozukluk, psikolojik sorun, nevroz ve hatta psikoz gibi birçok hastalığın temeli, yabancılaşma sürecinde atılmaktadır (Köse, 2019, s. 53).

Fromm, insanı, yaşadığı kültürün çıktısı olarak değerlendirmektedir. Ona göre insan, yetişme çağında varlığının bilincine vararak, yavaş yavaş kendisini toplumdan ayıran yanların ve kendi bireysel özelliklerinin farkına varmaktadır. İnsanda bu bilinç, yabancılaşma süreci ile birlikte azalmaktadır. Burada ters bir orantı söz konusudur. Fromm'a göre insan, kendisi olduğu kadar yalnızlaşmakta; topluma uyum sağladığı oranda yabancılaşmaktadır. Birçok insan bu durumda yalnız kalmamak, bir statüyü elde etmek veya toplum tarafından dışlanmamak adına otoriteye boyun eğmekte ve herkes gibi olmayı tercih etmektedir (Yıldız, 2011, s.

47). Fakat çözüm, Fromm'a göre sevgidir. İnsanı, insan yapan özelliklerden ve duygusal yoksunluktan kurtaracak olan, empati duygusunu yitirmesini ve başka insanları meta olarak görmesini engelleyen yegâne duygu olan sevgi, Fromm'a göre yabancılaşmadan kurtuluş yoludur (Osmanoğlu, 2, s. 85). Devamını sağlayacak olan yol ise, insanı insan yapan değerleri kabul eden ve sağlıklı toplum düzenini sağlayacak olan yeni sistemler geliştirmektir. Bu sistemler, teknolojinin, sanayinin ve endüstrinin; insanı, toplumu ve doğayı olumsuz etkileyecek yanlarını devre dışı bırakacak özellikte olmalıdır. Bu yüzden Fromm, bu sistemlerde denetleme sisteminin oldukça güçlü olması gerektiğini savunmuştur. Maddelerle ifade edilecek olursa, Fromm'un yabancılaşma kavramına çözüm niteliğinde sunduğu sistemlerin genel özellikleri (Yıldız, 2011, s. 48):

- Tüketimle doğru orantılı üretim
- Zengin ve fakir sınıflar arasındaki farkı en aza indirmek
- Politik kararlara tüm halkın katılımını sağlamak
- Siyasi liderlerin baskıcı tutumlarının önüne geçmek
- Kadınların toplumsal alanda özgürlüğünü artıracak haklarını, yasalarla garanti altına almak
- Bilimsel araştırmaları siyaset ve ekonominin baskısından kurtarmaktır.

1.2.6. Melvin Seeman'a Göre Yabancılaşma Kavramı

Yabancılaşma kavramı üzerinde, Amerika'da yapılan araştırmalar incelendiğinde; ilk yıllarda, yabancılaşmanın tanımı ve yabancılaşan bireyin, kim olduğuna dair çalışmaların ortaya koyulduğu bilgisine ulaşılmaktadır. 1960'larda yoğunlaşan bu çalışmalarda, Melvin Seeman (1918-2020), önem arz eden bir isim olmuştur. Seeman, çalışmalarını sosyolojik ve psikolojik zeminde ele alarak gerçekleştirmiştir. Bu açıdan, Melvin Seeman'ın, yabancılaşma kavramının tanımlanması ve yabancılaşan insanların, toplumsal gözlemler çerçevesinde değerlendirilmesi mahiyetinde, alana ciddi anlamda katkıları olmuştur. Seeman, ağırlıklı olarak, sosyal hayatın içindeki insanın, bireysel yabancılaşması konusu üzerinde durmuştur ve yabancılaşma halinin, insanlar üzerinde ne gibi etkiler uyandırdığını, aşama aşama ortaya koymaya çalışmıştır (Yıldırım T. , 2009, s. 45). Diğer yandan Seeman, konu çerçevesinde; bireyin işe yabancılaşmasını da ortaya atan ilk isim olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan Seeman'ın alana en büyük

katkılarından birinin bu olduğu ifade edilebilir (Tekin, 2012, s. 32). Seeman, ileri düzeyde sanayileşmiş ve modern toplumlarda, "işe yabancılaşma" durumunun yaygın bir vaka olduğu kanaatindedir, fakat elbette yabancılaşmayı sadece bu düzlemde ele almamaktadır. Seeman, kavramı o zamana kadar ele alan düşünürleri, zaten konuyu tek düzlemde ele almalarından ve net bir tanım ortaya koyamamalarından dolayı eleştirmiştir. Seeman'a göre yabancılaşma durumu, toplumda kutuplaşma, toplumsal hareketlilik, ırk ayrımı, politik sorunlar, zamanı boşa harcama, düşmanlık vb. gibi sorunları da beraberinde getirmektedir (Çilesiz, 2014, s. 10). Bahsi geçen bu sorunlar, Seeman'a göre, toplumda yabancılaşmış insan sayısının ileri seviyelere ulaşmasından ötürü meydana gelen toplumsal sorunlardır. Çünkü bireysel sıkıntılar yaygın hale geldikçe; o sıkıntılar, toplumsal bir boyut kazanmış olacaktır. Seeman, bu noktadan yola çıkarak, kavramın, yalnızca bireysel manada incelenemez olduğunu ifade etmektedir. Bu düşüncelerinden dolayı Seeman, yabancılaşma olgusuna yönelik bir yöntem oluşturup, onun ölçü olarak kabul edilebilir ve test edilebilir olmasını sağlamaya çalışmıştır (Ofluoğlu, 2008, s. 133).

Seeman, yabancılaşma kavramını, toplumsal doyumsuzluktan dolayı ortaya çıkan bir düzensizlik hali olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda, insanların psikolojik yönleri ve iç dünyaları ile ilgili farklı yabancılaşma formları ortaya koymuştur (Çakmak, 1996, s. 304). Bu manada Melvin Seeman, yabancılaşmada beş form öne sürmüştür (Uçar, 2016, s. 240). Bunlar:

- Güçsüzlük
- Anlamsızlık
- Kuralsızlık
- Topluma yabancılaşma
- Kendi kendine yabancılaşmadır.

Seeman, yabancılaşma kavramıyla ilgili ortaya koyduğu fikirleri, değer yargılarından bağımsız hale getirmeye çalışmıştır. Çünkü ileri düzeyde sanayileşmiş toplumlardaki ilişki ağları ve toplum yapısı, bu toplumlarda yaşamaya başlayan kişilerin dünyaya bakış açısını, kendilerini algılayışlarını, toplumu algılayışlarını ciddi anlamda etkilemekte ve birtakım sorunlara sebep olmaktadır. Normalde Seeman'ın ileri düzeyde sanayileşen toplumlarda yaşayan çağdaşları, yabancılaşma kavramını, tamamen üretim süreçleri, alt yapı-üstyapı ilişkisi zemininde ele alırken;

Seeman, o toplumların sosyolojik ve psikolojik yönleriyle, onları göz ardı etmeksizin açıklamaya çalışmaktadır (Tekin, 2012, s. 32). Seeman'a göre, toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikler, yabancılaştırıcı etkileri de beraberinde getirmektedir. Bu durum da kişilerin tutum ve davranışlarını, kendilerinin istekleri dışında şekillendirmektedir. Alan üzerine çalışma yapan birçok isim, Seeman'ın ortaya koyduğu bu yaklaşımı, yeni ufuklar açıcı olarak değerlendirmiştir. Çünkü, kavrama ilişkin birçok tanım ve belirsiz-bulanık terminolojiden kaynaklı meydana gelen karmaşa, bir manada Seeman'ın ortaya koyduğu çalışmalarla aşılmış ve kavram yeni bir boyut kazanmıştır (Elma, 2003, s. 26).

Melvin Seeman'a göre, yabancılaşmış insan; kendi eylemleri üzerinde karar vericilik düzeyi düşük, kendi yaşamı konusunda belirleyici rolü zayıf, kendi eylemlerini anlamlandıramayan, hayat koşullarını dengeleyemeyen insandır. Yabancılaşmış insan, yaşamını çevreleyen kurallar bütününe inanmamakta, toplumun değer yargılarına önem vermemekte ve kendine dahi uzaklaşmaya başlamaktadır. Yabancılaşmış insana, artık kendi eylemleri bile mutluluk vermemekte ve insan, kişiliğinde doyum sağlayamamaktadır. Bu yüzden yabancılaşmış insanın, yaşama dört elle sarıldığı; pek görülen bir durum değildir, denilebilir. Yabancılaşmış insan; yaşadığı toplumla, kültürle ve hatta kendi ile barışık olmayan insandır. Yani yabancılaşma durumu, Seeman'a göre; insanın psikolojisini, fizyolojisini, iletişimini, toplumla arasındaki etkileşimini, hatta her şeyini etkilemektedir. Bu durum insanın üretkenliğini de etkileyen bir durumdur. Bundan dolayı yabancılaşma, topluma da olumsuz geri dönütlere sebep olmaktadır (Kiraz, 2011, s. 39-40).

Melvin Seeman'ın yaklaşımını daha net bir biçimde anlamak adına, yabancılaşmaya dair ortaya koyduğu her form, ayrı ayrı açıklanacak olursa:

1.2.6.1. Güçsüzlük

Bu aşama, günümüzde belki de adına tükenmişlik dediğimiz kavramı karşılayan bir içeriğe sahiptir. Yani kişinin beklentileri ve isteklerini karşılamaya gücünün yetmediği ve yetmeyeceği duygusuna sahip olması halidir. Burada güçsüz olmaktan ziyade, güçsüz hissetme durumu, daha baskın gelmektedir. Kişinin attığı adımların sonuçlarını değiştirmek konusunda, elini kolunu bağlı gibi hissetmesi durumu olarak da ifade edilebilir (Ofluoğlu, 2008, s. 133). Mesela bu konuya, iş hayatı ve emek konusunda, bireyin kendi emeği, emeğinin ürünleri ve üretim

süreçleri hakkında hiçbir söz hakkına sahip olmaması ya da çevresinde olup bitenlere müdahale edememesi örnek olarak verilebilir (Çilesiz, 2014, s. 11).

1.2.6.2. Anlamsızlık

Kişinin, gelecek üzerine kurduğu hayallerin gerçekleşeceğine dair umutlarını yitirmesi, ya da toplumsal manada, kişinin doğru algısı ile toplumun doğru algısının çatışmasından dolayı, kişinin topluma olan inancını kaybetmesi ve bundan kaynaklı, anlamsızlık hissi meydana gelmesi halidir. Bu durumda kişi neyin doğru neyin yanlış olduğuna, ne düşünmesi gerektiğine karar veremez ve ayrım noktasında ne tarafta olacağını bilemez. Kişide, toplumdan ayrıştığı için, kendi hayal ettiği geleceği kurma iştiyakı ortadan kalkmaktadır. Artık birey, ya toplumda kabul görmek için inandığı doğrulara aykırı hareket edecek ya da inandığı doğruları sesli bir şekilde dillendirmekten geri duracaktır (Çilesiz, 2014, s. 12).

1.2.6.3. Kuralsızlık

Kişinin hedeflediği şeylere ve gelecek planlarına ulaşabilmek için, toplumun kabullenmediği yolları kullanmak zorunda kalacağını düşünmesi ve mevcut toplumsal kuralları tanımaması halidir. Kişi bu aşamada toplumsal normlara yabancılaşmaktadır (Tekin, 2012, s. 33).

1.2.6.4. Topluma Yabancılaşma

Bu aşama; sosyal tecrit, yalıtılmışlık ya da toplumsal izolasyon olarak da adlandırılabilir. Kişide, bu aşamada, toplumun büyük değer biçtiği yargılara tepkisiz kalması ve onlara hiç değer vermemesi durumu hâkim olmaktadır. Artık kişi için, toplumsal değer yargıları bir anlam ifade etmemektedir (Ofluoğlu, 2008, s. 133). Bu durumu yaşayan birey, toplumla bağlantısını yavaş yavaş azaltmakta ve en sonunda koparmaktadır (Çilesiz, 2014, s. 15).

1.2.6.5. Kendi Kendine Yabancılaşma

Bu aşamada kişi, artık kendi değer yargılarıyla çelişmeye başlamaktadır. Kişinin bu aşamada davranışları, geleceğe yönelik hedefleri ve inandığı değerlerle örtüşmeyen bir hal almaktadır (Ofluoğlu, 2008, s. 133).

1.2.7.Sigmund Freud'a Göre Yabancılaşma Kavramı

Sigmund Freud (1856-1938), yabancılaşma kavramını direkt olarak ifade etmemiş olsa da yabancılaşma kavramı ile alakalı yaklaşımlar ortaya koymuştur. Yabancılaşma olgusu, bireysel ve toplumsal sürecin her ikisinden de etkilenen bir yapıya sahiptir. Bu yüzden yabancılaşmanın ortaya çıkış dinamiklerini incelerken, olguyu, bireysel ve toplumsal olarak, her iki düzlemde de ele almak gerekmektedir (Akyıldız, 1998, s. 5).

1.2.7.1. Bireysel Anlamda Yabancılaşma

Freud, bireysel anlamda yabancılaşma noktasında, insanın çocukluk dönemi ve çevresindekilerle arasındaki ilişkilere dikkat çekmektedir. Günümüzde çokça kullanılan "çocukluğuna inmek" tabirinin buradan geldiği söylenebilir. Bu yaklaşıma göre, bir insan çocukluk döneminde, bireysel ilişkilerinde destek göremezse; yaşadığı bu durumları ve hissettiği bütün olumsuz duyguları topluma yüklemektedir. Yani, tüm o olumsuz hissiyatın, kendisi ve çevresinden kaynaklandığı değil; aksine dünyanın karanlık ve bunaltıcı olmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Neticede hayatla, kendisiyle, çevresiyle ve tüm toplumla ilişkileri bozulmaktadır. Bu şekilde o insan için, birçok noktada yabancılaşmanın temelleri atılmış olmaktadır (Kırman ve Atak, 2020, s. 284). Freud, insanın yaşadığı olumsuzluklara karşı, insanlara, dış dünyaya ve hatta kendine karşı bile cephe almasını, bir nevi savunma mekanizması olarak gördüğünden dolayı; bu durumu "yabancılaşma sendromu" olarak nitelendirmektedir. Bu çerçevede yabancılaşma durumunu bir karşı tepki veya bir refleks hali olarak değerlendirmektedir. (Şimşir, 2021, s. 9)

Freud bireysel anlamda yabancılaşma olgusunu ele alırken, iki boyutlu incelemektedir: İnsanın özü ve insanın kendini gerçekleştirmesi denilen, yaşamı boyunca sürdürdüğü varlığı. Burada akla iki soru gelmektedir.

1. İnsanın özü nedir?

2. İnsanın özü nasıl dönüşebilmektedir?

Çünkü Freud'a göre insan, sürekli değişen, gelişen ve farklılaşan bir varlıktır. Diğer yandan, ona göre, insan çelişkilerle güdümlenen bir varlıktır. İnsan, karakteri ya da özyapısı gereği, geri dönüp ilkelleşebildikçe hayattan haz alabilir, fakat ilerledikçe bilge olabilir. Diğer taraftan insan, uygarlığı sürdürdükçe mutsuzluk ve

psikolojik sorunlar da beraberinde gelecektir. Bu manada Freud'a göre, insanın ilerlemesi ya da diğer bir deyişle insansal evrim, gereksiz yüceltilen bir durumdur. Çünkü insan toplumu, ileriye gittiğini sanırken, insan nesline iyilik yaptığını düşünürken; aslında beraberinde kötülük de yapmaktadır. Bu yüzden insan çelişkiler yumağı içinde debelenmektedir. Freud, üst benlik ve ahlak kurallarının da her daim çatıştığını öne sürmektedir. Çünkü, insanın içindeki düşmanca ve saldırgan eğilimler, toplum tarafından bastırılmaktadır. Bu durum, insanın toplumsal olmayan yanını ortaya koymaktadır. Freud'a göre insan, her ne kadar uygarlığın yaratıcısı olsa da bu yanlarıyla, aslında uygarlıkla uyumlu olmadığını bir kez daha gözler önüne sermektedir. İnsan ne kadar uygarım, iyiyim dese de karanlık yanları bu şekilde ortaya çıkmakta ve kendisiyle çelişmektedir. Şöyle ki Freud, insanın bilincini, bu konuda olduğu gibi, yanılsamalı bir bilinçlilik hali olarak değerlendirmektedir. İnsanlar, normalde her davranışını, her hareketini kendisi belirlediğini zannederken; aslında fizyolojik ve biyolojik yapılarının etkisiyle hareket ettiklerini göz ardı etmektedir. İnsanlar, her ne kadar kendi zihinsel etkinliklerinin ürünleri olduğuna inansalar da bilinçleri bastırılmış ve özgür iradelerini kullandıklarını sandıkları bir yapıdadırlar. Genelde insan, akli gerekçelerle bunun böyle olmadığı şeklinde kendisini avutmaktadır. İşte tam olarak bu durum, yabancılaşma halidir. Bu yaşam biçimi, kendi aslına yabancılaşmış insanın yaşam biçimidir (Akyıldız, 1998, s. 5-6).

1.2.7.2. Toplumsal Anlamda Yabancılaşma

Freud, yabancılaşmayı, toplum içinde yaşayan insanların üzerinde, toplumsallaşma sürecinin psikolojik etkileriyle ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirmektedir. Her ne kadar bu açıklama, yine bireysel etkiler gibi görünse de toplumsal olarak insanların çoğunda yaygınlaşmış olan durumlardan yola çıkıldığında; topluma yayılmış bir yabancılaşma hali olduğu görülmektedir. Freud'a göre insanlar, doğa durumunda vahşidirler ve tabiatları kötüdür. İnsan uygarlaştıkça; toplum, insanın bu vahşi yanlarını törpülemek ve ehlileştirmek ister (Akyıldız, 1998, s. 6). İşte Freud, yabancılaşma kavramının toplumsal ayağını, uygarlık üzerinden açıklamaktadır. Freud'a göre uygar insan, yabancılaşmış insandır. Burada insanın yabancılaştığı, bizzat insanın kendisidir. Yani yabancılaşmanın kaynağı, uygarlığın kendisidir. Çünkü Freud, uygarlığın, baskı ile ortaya çıkan ve kurtulunması gereken bir olgu olduğuna inanmaktadır. Bu yüzden, yabancılaşmadan kurtulmanın yegâne

yolu, Freud'a göre, insanın bastırdığı bilinçaltını baskıdan kurtarması ve bilinç düzeyine ulaşmasıdır (Kırman ve Atak, 2020, s. 284).

Freud'un yaklaşımında, uygarlık kavramından başka, bir de nevroz kavramı önem arz etmektedir. Çünkü Freud, psikolojik bir rahatsızlık olan 'nevroz' ile yabancılaşma arasında önemli bir bağ olduğunu ileri sürmektedir. Elbette her fikir insanının, kavramı ele alışının, o fikir insanının kendi alanıyla bağlantılı olacağı göz önünde bulundurulursa; Freud'un yabancılaşma kavramını, psikolojik sıkıntılar temelli ele alması beklenen bir durumdur. Bu meyanda, nevrozun tanımı yapılacak olursa; *"çatışan eğilimler için uzlaşmalı çözümler bulmaya yönelik girişimler tarafından yaratılan ruhsal bir hastalık"* olarak ifade edilebilir. (Akt: Yıldız, 2020, s. 978) Elbette sosyal bilimlerdeki başka kavramlar gibi, nevrozun da tek bir tanımı bulunmamaktadır. Ama nevrozun tanımında önem arz eden ana unsurun, insanın kendi kendisiyle çatışması olduğunu bilmek gerekir. Kendisiyle çatışan insan, daha kendi içinde bir bütünlük sağlayamamış insandır; kendisini karşısına almış insandır. Bu sebepten kendisiyle çatışan insan, nevrotik sıkıntıları olan insan, yabancılaşmış insandır. Freud, yabancılaşmış insanı, nevrotikleşmiş insan olarak kabul etmektedir. Buradan yola çıkarak, her yabancılaşma nevroz içermese bile, her nevrozun yabancılaşma içerdiği fikrine ulaşılabilir. Freud, kendine yabancılaşmış olan insanın, kendi içinde mücadele verdiği yanlarının, onu güçsüzleştirdiğini ve onu baskı altında hissettirdiğini öne sürmektedir. Bu durumlar, insanın psikolojik durumu ve toplumsal hayatını etkiler özelliktedir. Fakat bütün bunlara rağmen, insan, hayatını uygarlık yaratmak için şekillendirip durmaktadır. Yani insan, uygarlık kurmak için, kendi içinde olan birçok yönü baskılar ve uygarlık dediğimiz olguya uyum sağlamaya müsait olmayan yanlarını, aslını değiştirmeye çalışır. Neticede insan, özünden uzaklaşır ve yabancılaşmış insan olur. Freud'a göre, bu 3 kavramın (yabancılaşma, nevroz ve uygarlık) düğümlendiği nokta burasıdır. Freud, uygarlık, tarih ve kültürü aynı çerçevede ele alarak; bunların tamamını nevroz ya da psikolojik sıkıntılar doğuran durumlar olarak değerlendirmektedir. Ona göre, kültür ve uygarlık, toplumsal sürecin sonucu değildir. Tam aksine kültür ve uygarlık, bastırılan biyolojik güdülerin bir sonucudur. Freud'un yaklaşımı yalnızca bununla da sınırlı değildir. Ona göre toplumsal gelişme, nevrozun gelişmesidir. Çünkü toplumsal gelişme arttıkça baskılama da yoğunlaşmaktadır. Bu yüzden Freud, nevrozların, insanlığın kültürel gelişme dedikleri şeyin gerçekleşmesi adına ödenmesi gereken bedeller

olduğu kanısına ulaşmıştır. Öyleyse insan, uygarlık ve gelişme konusunda ısrarcı olduğu sürece; yabancılaşmanın da kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Uygarlık ve yabancılaşma arasında doğru orantı olduğu sonucuna varılabilir (Kiraz, 2011, s. 40-41).

Başka bir örnek verilecek olursa; çağdaş toplumlarda, sanayileşme ve ekonomik yapının kapitalistleşmesiyle, insanlar arasındaki rekabet artmıştır. Bu durumda toplum içindeki insanların arasında çekişme ve gerginlik hali artmıştır. Bir yanda kardeşlik ve sevgi dürtüsü, diğer yanda mücadele duygusu; insanın benlik çatışmalarına ve iki parçaya ayrılmasına sebep olmuştur. İnsan, çelişki içinde kalmıştır. Diğer çelişki ise, insanın sınırsız özgürlük içinde olduğunu sanması ve tutsak gibi hissetmesi ve sınırsız güce sahip olduğunu düşünürken, güçsüz ve çaresiz kalması halidir. Freud, uygar toplumlarda insanın, bu gibi ikilemler arasında bocaladığını ifade etmektedir. İnsan her ne kadar, ikilemlerinin ucunu bir araya getirmeye çalışsa da tatmin edici sonuçlara ulaşamamakta ve hatta çatışmalar gitgide şiddetlenmektedir. "*Bu çatışmaları şiddetli şekilde yaşayanlar, özellikle çocukluk yaşantılarında bu gibi çatışmaların etkisini şiddetle duymuş olanlar; bunun sonucu bu güçlükleri aşamayanlar ya da kişiliklerinden çok şey yitirerek çıkabilenler büyük ihtimalle nevrotikleşmişlerdir"* (Akyıldız, 1998, s. 11)**.**

1.3. Araştırma Metodolojisi

1.3.1. Araştırmanın Amacı

İlgili literatür incelendiğinde; yabancılaşma kavramının, her ne kadar insanlık tarihiyle eş değer sayılabilecek bir geçmişe sahip olduğu görülse de yabancılaşma üzerine yapılan çalışmalarda genellikle Karl Marks üzerine yoğunlaşıldığı ve kavramın merkezine, Karl Marks'ın oturtulduğu görülmektedir. Oysa ki yabancılaşmanın; yalnızca Batı dünyasının gündeminde olan bir konu olmayıp yeryüzündeki bütün medeniyetlerde tartışılagelen bir konu olduğu bilinmektedir. Bu medeniyetlerden en önemlisi de kuşkusuz ki İslam medeniyeti ve bu medeniyet içerisinde yetişen fikir adamlarıdır.

Bu çalışmanın amacı; Batı dünyasında yabancılaşma kavramının merkezine oturtulan Karl Marks ile İslam dünyasında yabancılaşma kavramını birçok kitabında

ana başlık olarak ele alan Ali Şeriati'nin yabancılaşma kavramına bakış açılarını karşılaştırmak ve bu karşılaştırma neticesinde, değerlendirmelerde bulunmaktır.

1.3.2. Araştırmanın Önemi ve Kapsamı

Her ne kadar yabancılaşma olgusu, tarihsel süreç içerisinde, insanlığın varoluş serüveniyle birlikte varlığını hissettiriyor olsa da yakın tarihte ve özellikle içinde bulunulan zaman diliminde, teknolojinin gelişimi ve hayatın hız kazanmasıyla birlikte, hız ve haz çağına giren insanın kendisine ve topluma yabancılaştığı böylesine bir zaman diliminin, bugüne dek görülmediği düşünülmektedir. Kanadalı düşünür Marshall McLuhan'in ifadesiyle; global bir köy hâline gelen dünyada, insanların da aynileşerek kendilerine yabancılaştığı ve bu yabancılaşmayla birlikte sosyo-kültürel değerlerin ortadan kalkarak yerellik olgusunun kaybolduğu görülmektedir. Bu sebeplerden ötürü, tez kapsamında ele alınan bu iki düşünürün yabancılaşma ile ilgili ortaya koydukları fikirlerin ele alınıp kıyaslanmasının; günümüzün yabancılaşma sorunsalına bir çözüm ortaya koyabilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Buna ek olarak, hayatının bir kısmını İran'da bir kısmını ise Avrupa'da geçiren, her iki kültüre de hakim olan, yabancılaşma olgusu üzerine birçok çalışması bulunan ve yalnızca İslam medeniyetinde değil, Batı medeniyetinde de önemli bir düşünür olarak kabul edilen, Ali Şeriati'nin yabancılaşma kavramının ele alındığı bilimsel çalışmaların neredeyse yok denecek kadar az olması da bu çalışmayı önemli kılan faktörler arasında yer almaktadır.

1.3.3. Materyal ve Yöntem

Çalışmanın materyallerini; araştırma kapsamında yapılan literatür taraması neticesinde elde edilen, konu ile ilgili kaleme alınmış kitaplar, tezler, makaleler, bildiriler ve diğer bilimsel yayınlar oluşturmaktadır.

Çalışmanın ana yöntemini ise literatür taraması oluşturmaktadır. Konu ile ilgili yapılan literatür taraması sonucu ulaşılan bilimsel yayınlardan gerekli bilgiler elde edilmiştir. Elde edilen bu bilgilerin; çalışmanın ilgili bölümleri açısından tasnif edilip değerlendirilerek yorumlanması neticesinde ise tez çalışması tamamlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM
KARL MARKS'A GÖRE YABANCILAŞMA KAVRAMI

Yabancılaşma kavramı söz konusu olduğunda, akla ilk gelen isimlerden biri Hegel olduğu gibi, bu konuda Karl Marks (1818-1883) da önde gelen isimlerden olmuştur. Fakat Marks'ın yabancılaşma kavramına yaklaşımı, Hegel'den çok farklıdır. Hatırlanırsa Hegel, yabancılaşma kavramını, felsefi, soyut ve metafizik bir süreç olarak değerlendiriyordu. Marks'ın yaklaşımında yabancılaşma kavramı ise, Hegel'in tam aksine, somut ve sosyolojik bir süreç olarak görülmektedir. Marks'a göre insanlık tarihi, insanın uygarlaşma ve aynı zamanda yabancılaşma tarihidir (Çakmak, 1996, s. 302). Marks, tarihsel süreç içerisinde, yabancılaşmış insanın, iktisadın kanunlarını veya tarihin kanunlarını koyma noktasında etkisi olduğunu sanan; fakat insani boyutundan bile uzaklaşmış bir yapıda olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü tarih, Marks'a göre, insanın kendisi ve yabancılaşması hariç her şeyi anlatan ve asıl yanını ise gizleyen bir olgudur. Ona göre, modern beşerî bilimler de buna çanak tutmaktadır. Buradan hareketle, bilimsel tarihin de yabancılaşmış insanın tarihi olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü, yabancılaşma dünyasında, düzenin olduğu gibi işleyip sürmesini isteyenler, Marks'a göre, yabancılaşmayı gizleyerek, birçok şeyi bilim bayrağı altında aklamakta ve yönlendirmektedir (Garaudy, 2020, s. 155).

Karl Marks, yabancılaşma kavramını etraflıca tartışan bir isimdir. Hatta onun, çalışmalarının temelini yabancılaşma üzerine kurduğu söylenebilir. Fakat Marks, eserlerinde yabancılaşma konusunda bir bütün ortaya koymamıştır. Yabancılaşma kavramı, Marks'ın eserlerinde dağınık olarak gözlemlenmekte, kavram ya açıklama olarak ya da kelime olarak geçmektedir. Marks'ın eserlerinde, yabancılaşmaya karşılık kullandığı başka kelimeler de vardır. Bunlar: Meta fetişizmi ve şeyleşmedir (Kırman ve Atak, 2020, s. 281). Kavram her eserde farklı bölümlerde yoğun olarak ele alınmıştır. Bazı eserlerde yabancılaşma, kavram olarak direkt kullanılmamıştır, fakat içerik olarak, o anlamı karşılayıcı açıklamalarda bulunulmuştur (Gültekin, 2017, s. 3). Ya da kavramı tamamlayıcı öğe olarak nesneleşme, uzaklaşma, türünden farklılaşma gibi, kendi orijinal Almancasında, bunlara yakın kelimeler kullanılmıştır (Demir Z. , 2018, s. 65).

Marks'ın yabancılaşma kavramı hakkındaki yaklaşımı, yalnızca bir kavram açıklaması değildir. Kendisinin de ifade ettiği: *"Fikirlerimiz, yaşadığımız maddi koşulların doğal sonucudur."* sözünden hareketle, onun, tamamen gerçek hayatla ve yaşadığı dönemle bağlantılı bir yaklaşım tarzı geliştirdiği sonucuna varılabilir. Yabancılaşma süreci, mesela Hegel ve Feuerbach'in yaklaşımında genel insanlık durumuyla alakalıdır. Onların yaklaşımına göre, yabancılaşma olgusu, toplumdaki her insanı aynı düzeyde etkilemektedir. Fakat Marks, yabancılaşma sürecini açıklarken, gerçek hayatla bağdaştırmış ve gözlemlerine göre bir yaklaşım geliştirmiştir. Neticede, yabancılaşmanın, bir toplumdaki herkesi aynı oranda etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. Çünkü yaşadığı toplumdaki sınıfsal ayrımın, toplumun farklı katmanlara bölünerek her katmanın birbirinden çok farklı hayatlara sahip olduğunun farkına varmıştır. Doğal olarak, her katman, yaşam tarzları farklı olduğu gibi, yabancılaşmayı da farklı şekillerde hissetmektedir. Mesela Marks, kapitalist sistem içerisinde, iş verenlerin yabancılaşmadan işçi sınıfı kadar etkilenmediğini ifade etmiştir. Çünkü kapitalist üretim toplumu, iki sınıftan oluşmaktadır: İşverenler ve işçiler. İşverenler zaten sermayeye ve üretim için gereken tüm malzemelere sahiptirler. İşçilerin ise, hayata tutunmak için emeklerini satmaktan başka seçenekleri yoktur. Marks, bulunduğu mevcut toplum içindeki tüm dengeleri analiz ederek, işçi sınıfının yaşadığı bu olumsuz durumun toplumsal eşitsizliği ve yabancılaşmayı arttırdığını öne sürmüştür. Sadece bu da değil, bu durumdan kaynaklı, işçi sınıfındaki insanlar kendilerini yetiştiremeyip, potansiyellerinin bütününü kullanamamaktadır. Bu yüzden yoğunlukla işçi sınıfının yaşadığı bu yabancılaşma hali, Marks'ın çalışmalarında büyük bir yer tutmuştur (Yıldırım T. , 2021, s. 139-140).

Marks, toplumda sınıfsallaşma durumunu, yabancılaşmanın en belirgin göstergesi olarak görmektedir. Yani Marks'a göre, bir toplumda sınıfsallık varsa, o toplumda mutlaka yabancılaşma da vardır. Marks bu durumu, "*Toplumsallık Problemi*" olarak adlandırmıştır. Ona göre, üretim etkinliğine göre sınıfsallaşma, toplumlarda emek-değer ilişkisinin tarihsel bir sonucudur. Çünkü, kapitalist üretim araçlarını ve sermayeyi elinde bulunduran işveren sınıfı, nasıl ki bu imkanlarla yaşam kalitelerini yükseltiyorsa; durumun tam aksi olarak emeklerini satmak durumunda kalan işçi sınıfı aynı bahsedilen sebeplerden dolayı, yaşam kalitelerini daha da düşürmekte ve git gide yozlaşmaktadırlar. İşçi sınıfı, çalıştıkça daha çok

sömürülmekte; normalde emek sarf ettiğinde yükselmesi gereken sınıf, daha da ayaklar altına düşmektedir. İşçi sınıfının verdikleri emek, işveren sınıfını zengin etmeye ve aradaki uçurumu daha da artırmaya sebep olmaktadır. Bu yüzden sınıfsallaşma olgusu, yabancılaşmanın temelindeki büyük sorunsallardan biridir (Gültekin, 2017, s. 14). Şöyle ki burada şu ayrımın farkına varmak gerekir: Sınıfsallaşma dediğimiz olgu, elbette Marks'ın dönemine kadar görülmemiş bir durum değildir. Daha önce de birçok toplumda farklı sınıflar oluşmuştur. Fakat Marks'ın yaşadığı modern kapitalist toplum döneminde, bu konunun üzerinde bu kadar durulmasının sebebi; sınıfsallaşmanın üretim, emek, değer ve sermaye üzerinden gerçekleşmesidir. Daha önceki tarihlerde yaşamış, köleliğin yasal olduğu toplumlarda, gözle görülür bir ezen-ezilen ayrımı vardır. Fakat modern kapitalist toplumlarda Marks'a göre, "sözde" ezen-ezilen ilişkisi olmamakla birlikte; modern ve yasal kölelik sistemi hüküm sürmeye başlamıştır. Bu sistemde işçi sınıfı denilen proletarya, işveren sınıfı denilen burjuvanın topukları altında ezilmektedir. Netice olarak, toplumun çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfı, kendisine, kendi emeğine, çevresine, mevcut yaşam şeklinde, kurduğu ilişkilere ve özüne yabancılaşmaktadır. Bu yüzden, Marks, toplum içindeki sınıfsal ayrımı sosyolojik açıdan inceleyerek, yabancılaşma kavramını bir süreç olarak değerlendirmektedir (Uluç, 2020, s. 36).

Marks, yabancılaşmanın toplum içinde yaygınlaşmasıyla, özellikle işçi sınıfında bireyselliğin ortadan kalkmaya başladığını ifade etmiştir. Bu yaklaşım, kavramla alakalı daha önce bir başkası tarafından ortaya atılmamıştır. Tabi bu durum, bireyselliğin hem sebebi hem de sonucu olarak değerlendirilebilir. Fakat bununla sınırlı tutulamaz. Marks, yabancılaşmanın göstergesi olarak şu unsurları da öne sürmüştür: Emek (yabancılaşmış emek), iş bölümü ve özel mülkiyet. Çünkü ona göre, iş bölümü ve özel mülkiyet ne kadar artıyorsa, yabancılaşma da o kadar artmaktadır (Ofluoğlu, 2008, s. 115). Diğer yandan yabancılaşma insan hayatını öyle etkilemektedir ki özellikle ezilen grup olan işçi sınıfında, temiz hava solumak veya güneş tepedeyken dışarıda olmak dahi lükse dönüşmektedir. İşçi sömürülme durumuna o kadar alışmaktadır ki artık buna gereksinim dahi duymamaya başlamaktadır. Çünkü işçinin üretmeden geçireceği veya yavaşlayacağı her an, kapı dışarı edilebileceği aklında olmaktadır. Bu yüzden işçi, güvensiz ve garantisiz bir hayatı sürdürmeye devam etmektedir. İşçi, üstü-başı ve çalıştığı ortam temiz veya kirli, karanlık veya aydınlık, ferah veya pis kokulu olduğu ayırt etmeksizin yalnızca

üretmeye bakmaktadır. Çünkü sistem ona bunu öğretmektedir. Bu gibi durumlar, hatta her türlü olumsuz durum, onun yaşamının bir parçası olarak gördüğü durumlardır. Bu durumda işçi, insani yanlarını kaybetmekte ve insanlık-dışı durumları bile sineye çekmektedir. İşçide, duyular artık devre-dışı kalmaktadır (Marx, Yabancılaşma, 2013, s. 52). Bu durum, Antik Yunan'da taş taşıyan kölelerden nasıl ayırt edilebilir ki? Üretim biçiminin yaşam biçimine dönüştüğü bir toplumda işçilerin insani yanlarından ne kaldığı söylenebilir? Çünkü Marks'ın da ifadesiyle:

> *"Doğası kendi dışında olmayan bir varlık doğal bir varlık değildir, doğanın varlığına katılmaz. Kendi dışında hiçbir nesne olmayan bir varlık, nesnel bir varlık değildir, bir üçüncü varlık için kendisi nesne olmayan bir varlık, nesne olarak hiçbir varlığa sahip değildir, yani nesnel biçimde davranmaz, varlığı nesnel değildir. Nesnel olmayan bir varlık, bir yokluktur* (Marx, 2013, s. 66)."

İşçinin, kendi ürettiği ve kendi bedeni içinde, kendi kendine yabancılaşması iktisadi açıdan ele alındığında; işçi, ne kadar çok üretim yaparsa; tüketeceği şey o kadar azalır. Çünkü işçi, ürettiği kadar birilerini zengin eder. İşçi, ne kadar değer yaratırsa; kendi benliği o kadar değersizleşir. Hatta işçi, bununla saygınlık ve itibarını da kaybeder. Çünkü, kapitalist üretim toplumlarında insana biçilen değer, tamamen sermaye ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Hatta Marks şöyle eklemiştir (Marx, 2013, s. 77):

> "*İşçinin ürünü ne kadar biçimliyse, işçi o kadar biçimsizdir; nesnesi ne kadar uygarsa, işçi o kadar barbardır; iş ne kadar erkliyse, işçi o kadar erksizdir; işçi ne kadar us işi olmuşsa, işçi ustan kadar yoksullaşmış ve doğanın o kadar kölesi durumuna gelmiştir''*

Marks, aslında insanın fıtratı gereği, emeğe yatkın olduğunu ve insan doğasının emekle ilişkili olduğuna inanmaktadır. Fakat mevcut kapitalist düzenin bu uyumu ve emek-değer dengesini bozduğunu düşünmektedir. Normalde doğa durumunda dengeli olan bu ilişki, kapitalizmin yaygınlaşması ile alt-üst olmuş ve Marks, tam olarak bu durumu yabancılaşma olarak adlandırmıştır (Demir, 2018, s. 64). Marks'ın yabancılaşma kavramını, kapitalizm eleştirisi üzerinden şekillendirdiği göz önünde bulundurulursa; kapitalizmle yabancılaşma arasında kurduğu bağı irdelemek, daha sağlıklı fikirler ortaya koymaya yardımcı olacaktır.

2.1. Karl Marks'ın Yaklaşımında Kapitalist Sistem ve Yabancılaşma İlişkisi

Karl Marks, yabancılaşma kavramını, somut ve materyalist bir bakış açısıyla inceleyerek iktisat ile ilişkilendirmektedir. Mevcut iktisadi yapının üretim sürecini yabancılaşmanın müsebbibi ilan etmektedir (Aydoğan, 2015, s. 273). Marks'a göre, kapitalizmin yaygınlaşması ile birlikte insanın mevcut etkinlikleri, özgür olmaktan çıkmıştır (Marx, 2009, s. 85). Artık insan, kapitalist sermaye sahipleri için zorla çalışmakta, kendi çalışmasında ortaya çıkan ürünleri asla kendine mal edememekte ve kendi ürettiği ürünlerinin dahi maliki olamamaktadır. Kapitalist sistemde, üretim aletleri sahipleri ve sermayedarlar, ellerindeki imkanları, üretici olan işçi sınıfına karşı köleleştirici bir güç ve baskılama aracı olarak kullanmaktadır (Osmanoğlu, 2, s. 75). İşçi kapitalist üretim şartlarında kendi yaratıcılığını, yeteneklerini ve üretim gücünü kullanamamaktadır. Yaşamı idame ettirmekten başka bir karşılığı olmayan çalışma, işçi için bir zorunluluktur. Bu durum insanın özünde olmayan bir şeyi, insana dayattığından; insanı herhangi bir gereksinimini karşılamamaktadır. Normalde araç olması gereken durumlar, amaç haline gelmektedir (Marx, 2009, s. 78).

İşçi sınıfı, süreç içerisinde kendine yabancılaşmaktadır. Yani anlaşıldığı üzere bu durum, işçinin bireysel ve toplumsal hayatını da etkilemektedir; yalnızca iş hayatıyla sınırlı kalmamaktadır. İşçi evinde, aile hayatında, iş ortamında, arkadaş çevresinde, komşuluk ilişkilerinde ve bağlantılı olduğu her çevrede kendisi olmaktan uzaklaşmaktadır. Süreç insanı önce kendi içine kapanmaya yöneltmektedir. Daha az iletişim, daha az bağlantı kurmaya dönmektedir. Toplumsal bir düzen içinde yaşayan insan, zamanla bireysel bir hayatın içinde dönüp durmaya başlamaktadır. Toplum bilinci bu şekilde kaybolmaya yüz tutmaktadır. Kapitalizm öncesinde yaygın olan "toplum için ben" anlayışı yerini; "benim için toplum" anlayışına bırakmaktadır. Elbette bu anlayışların her ikisi de iki uç anlayışlardır. Fakat yabancılaşmanın, insanı nasıl bir uçtan diğer uca savurduğunu anlamak adına, bu örnek gayet yerinde olmaktadır. Aynı olgunun tezahürü olarak tüketim odaklı kapitalist bir toplumda görülen yeni anlayışlardan mesela; insan hakları, tüketici hakları vb. kuralların, kanun ve düzenlemelerin oluşturulmasıdır. Elbette sivil toplumun oluşması mahiyetinde, bu durumlar olumlu değerlendirilmektedir (Koç, 2013, s. 214).

Toplumların üretim ilişkilerinin değişmesi, o toplumda birçok dengeyi değiştirdiği gibi; kapitalist toplum çok daha derin ve karmaşık yeni ilişkiler de

meydana getirmektedir. Elbette bu ilişkiler de birçok sorunla beraber gelmektedir. Zamanla sömürü sistemine alışan insanların, örgütlenmeye dahi vakit ayıramadıkları ya da düzeni tamamen benimsemelerinden kaynaklı sisteme teslim olmaları, gözle görülen gerçeklerdendir (Demir Z. , 2018, s. 73). Düşünmek gerekir ki karın tokluğuna çalışan, kendi hayatını idame ettirmekten aciz, fazlasıyla emek verdiği halde en asgari ihtiyaçlarını dahi karşılayamayan, sosyal güvencesi dahi olmayan veya işsiz olan insanların düzene karşı tepkisizleşmesi; bu insanların sisteme ne kadar ayak uydurduklarını gözler önüne sermektedir. Kaldı ki Marks Komünist Manifesto'da şunları ifade etmiştir (Marks, 2016, s. 44):*"Proletaryanın, zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri kalmamıştır."* Marks'ın bu sözü, güncel hayatta ne kadar karşılık bulur, tartışılabilir. Çünkü işçi sınıfı, her ne kadar kapitalist düzenin çarkları arasında eziliyor olsa da mevcut sistemle mücadele edecek kararlılığı ve direnci yitirmiş durumdadır. İşçi sınıfından her bir insan, sisteme eklemlenerek; düzen içindeki aldatmacaların da etkisiyle, zincirlerinden çok daha fazlasına sahip olacağına inanarak hareket eder olmuştur. Bunda modern ekonomik sistemin payı büyüktür. Sistemde üründen ziyade para ön plandadır. Para, bu sistem içinde, her tür ihtiyacı karşılamak ve hatta saygınlık dahi kazanmak için anahtar konumundadır. Marks'a göre, paraya sahip olan güce sahip olmaktadır. Paraya sahip olmak da ancak emek sarf etmekle olacağından; işçi sınıfı para kazanmak adına emeğini satarak, zamanını ve hatta hayatını satarak ona ulaşmaya çalışmaktadır. Bu durum da insanı kendisi öz dünyasına yabancılaştırdığından; Marks, parayı insanlığın yabancılaşmış gücü olarak değerlendirmektedir (Yazıcı, 2021, s. 10). Zaten ona göre, para sistemi ve yabancılaşma arasındaki ilişki anlaşılmadığı sürece, bu sistemi de anlamak pek mümkün değildir (Marx, 2013, s. 20).

Marks'ın kapitalist üretim sistemi hakkında yaptığı yorumlar, genellikle işçi sınıfının durumdan nasıl etkilendiği ile ilişkilidir. Gerek felsefi gerek sosyolojik olarak ele aldığı sorunlarda; kapitalist üretim sisteminin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan iş bölümü ve özel mülkiyetin çok büyük etkisi vardır. Elbette sorunlar yalnızca maddi veya toplumsal değildir. Marks'a göre kapitalist sistem, ahlaki sorunları da beraberinde getirmektedir. İşçi sınıfının aşağılanarak insanlık dışı muameleye tabi tutulması ve kişiliksizleşmesi bunlardan sayılabilir. Yabancılaşma ise Marks'ın yaklaşımında, bu sorunların en ileri boyutlu olanı olarak değerlendirilmektedir. Yabancılaşma ise tek boyutlu olarak ele alınmamakta; insanın kendi emeğine, iş

sürecine, içinde yaşadığı doğaya ve kendine yabancılaşması olmak üzere farklı boyutları ayrıca değerlendirilmektedir (Ofluoğlu, 2008, s. 126). Bu yüzden Marks'a göre, kapitalist üretim sisteminin benimsendiği toplumlarda, ortaya konması gereken ana konu; yabancılaşmanın hangi boyutlarda gerçekleştiği ve toplumu yabancılaşmadan ne yollarla kurtarmanın mümkün olduğu olmalıdır. Ona göre, çalışma etkinliği ile insan doğası arasında uyumlu bir sistem kurulmalıdır. Elbette bunun gerçekleşmesi için yapılması gereken en büyük iş, insanları bilinçlendirmektir (Demir Z. , 2018, s. 72).

Marx'ın yabancılaşma kavramına bakış açısını etkileyen iki önemli isim Hegel ve Feuerbach olmuştur. Fakat Marks'ın yabancılaşmaya çözüm olarak sunduğu öneriler, Hegel ve Feuerbach'ın önerilerinden farklıdır. Çünkü Marks, yabancılaşmaya dair sorunun ana kaynağının, kapitalist üretim sistemi olduğunu düşünmüş ve bu sistem kaldırıldığı takdirde yabancılaşma sorununun çözüleceği kanısına varmıştır (Şeker, 2021, s. 128). Sistemin değişmesiyle birlikte insan, kendisini kendisine, içinde yaşadığı doğaya, çevresine, yaşadığı topluma, bağ kurduğu insanlara, kısacası her şeye yabancılaştıran şeylerden kurtulmuş olacaktır. İnsan bu yolla, kapitalist üretim sisteminin yaygınlaşmaya başlamasından itibaren kaybettiği ne varsa; hepsine geri dönmelidir. Diğer türlü sistem değişti dense de kendisini kendi benliğinden mahrum bırakan yabancılaşmış emek, iş bölümü ve özel mülkiyetin varlığı devam ettiği sürece, yabancılaşmadan kurtulmak pek de mümkün olmaz. Bu yüzden sistemi değiştirirken; sistemin getirdiği ve toplumda yer etmiş olan diğer faktörler de ortadan kaldırılmalıdır (Garaudy, 2020, s. 421).

2.2. Emek (Yabancılaşmış Emek)

Marks'ın yabancılaşma yaklaşımında emek konusu büyük önem arz etmektedir. Hatta yabancılaşma kavramının tanımını dahi emek üzerinden yapmaktadır. Ona göre yabancılaşma, insanın emeği üzerindeki kontrol yeteneğini kaybetmesi durumuna karşılık gelmektedir. Düşünülmelidir ki üretim sürecinde çalışan bir işçi; sermaye sahibi değil, üretim araçlarının ve aletlerin sahibi değildir. İşçinin sahip olduğu yegâne güç, emeğidir; geçimini sağlamak için paraya sahip olabileceği ve satabileceği tek şey emeğidir. İşçinin tek varlığı üzerinde kontrol yeteneğini kaybetmesi demek; işçinin bütün varlığına el koymak demektir. Bu durum

kapitalist üretim sistemin yaygınlaşması ve benimsenmesiyle birlikte muayyen bir hal almaktadır. İşte Marks, emeğin ürüne dönüşmesi sürecinde, işçinin yabancılaşma olgusuna esareti üzerinde durmaktadır. Çünkü işçi sınıfı çalışma saatlerini, yapacağı işleri hiçbir şekilde kendisi belirlemediği için; vaktinin çok büyük bir bölümünü, hayatının büyük bir kısmını kapitalist sermayedarlara teslim etmek zorunda kalmaktadır (Yıldırım T. , 2021, s. 140). Marks'a göre emeğin yabancılaşmasının en bariz belirtisi, işçinin kendi ürettiği ürüne yabancılaşması durumudur. Bu ne anlama gelir diye sorulursa; bilmek gerekir ki Marks yabancılaşmayı doğa ve insan arasındaki ilişki temelinde ele almaktadır. Marx'a göre insan doğanın bir parçasıdır. İnsan ve doğa ayrılmaz bir bütündür. Ona göre doğa, insana geçimini sağlayabileceği, beslenebileceği ve barınabileceği her tür imkânı vermiştir. İnsan, doğa durumunda yaşarken, doğanın ona verdiği maddeleri elindeki imkanlar ile işleyip üretim yapmaktadır ve üretilen ürün, insanın bizzat kendisine ait olmaktadır. Fakat kapitalist üretim sisteminde parayı, üretim vasıtalarını ve gücü elinde bulunduran sermayedarlar, zaten doğada bulunan ve tüm insanların eşit miktarda kullanma hakkının olduğu şeyleri, kendileri sırf bu imkanlara sahip oldukları için, diğer insanların elinden almaktadır. Yani bir grup azınlık insan, birtakım şeyleri gerekçe göstererek, haklarından fazlasına göz diktikleri için, büyük bir çoğunluk doğada bulunan imkanları kullanamamaktadır. Hatta ve hatta kendi zamanının ve emeğinin üzerinde dahi söz sahibi olamamaktadır. Çünkü o bir grup azınlık, diğer çoğunluğun zamanları ve emeklerine de göz dikmektedir. Marks'ın eleştirdiği sistem, işte bu bir grup azınlığın hâkim olduğu sistemdir. Bu sistemde işçi kendi ürettiği ürüne dahi yabancı ulaşmaktadır. Normal şartlarda doğa durumunda ürettiği ürünler kendisine ait olan insan, artık bir başkası için çalışmakta ve ürettiği ürün ona yabancı bir ürün yani bir başkasının ürünü olmaktadır (Aydoğan, 2015, s. 278).

Durum, sadece üretilen ürünlerinin maliki olmamakla da sınırlı değildir. Böyle kapitalist toplumlarda, işçiler emeklerinin karşılığının ne olduğunu da tam anlamıyla bilmemektedir. Çünkü insan faktörü, kapitalist üretim toplumlarında, madde ürettikçe daha da değersizleşmektedir. İnsani yeteneklere verilmesi gereken değer, olması gerekenin tam aksine mallara verilmektedir. Bu yüzden; insanlar, ürettikleri mallar ve onların çalıştıkları işler arasında yapısal bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Bu ayrımlar, kapitalist üretim toplumlarında zirve noktadadır. Yine bu

toplumlarda birçok iş kurumu, rekabet odaklı çalışmaktadır. Bahsi geçen yerlerde de yabancılaşma diğer iş ortamlarına göre daha yüksek düzeydedir (Koç, 2013, s. 212).

Marks'a göre yabancılaşmış emek, emek sarf etmeyen kesimlerin mülkü haline gelmiş emektir. Bu durum insanların en basit insani ihtiyaçlarını dahi tersine çevirmektedir. Fakat kapitalist sistem, insanda öyle bir algı uyandırmaktadır ki; bu sistem içinde işçi olarak çalışan insanlar, kendi özgür iradeleriyle hareket ettiklerini düşünmektedir. Fakat aslında sistem içerisindeki seçenekler dahi, hâkim kesimler tarafından belirlenmektedir (Gültekin, 2017, s. 11). Halbuki doğa durumunda, insana has şekliyle emek, şu üç unsur bir araya gelmediği sürece yabancılaşmış kabul edilmektedir:

- Emeğin gayesi
- Emeğin vasıtaları
- Emeğin ürünü

Marks'a göre, kapitalist sistemde bu üç unsurdan; emeğin gayesi ve vasıtaları, işveren sermayedarlar tarafından belirlenmektedir. Neticede ortaya çıkan emeğin ürünü de yine aynı sermayedarlar tarafından sahiplenilmektedir. Yani bir emeğin ne amaçla harcandığı, o emeğin araçları ve emek sonucu ortaya çıkan ürün, aynı kişiye ait olmadığı ve ortak bir amaca hizmet için sarf edilmediği sürece; o emek, yabancılaşmaktan kurtulamamaktadır (Garaudy, 2020, s. 119).

Marks, üretmek ve üretmekle bağlantılı tüm işleri insan olmanın tezahürleri olarak değerlendirmektedir. Ancak üreten insan var olabilmekte ve mevcut varlığını sürdürebilmektedir. Ona göre insanın varlığını tanımlayabilmesi, üretim etkinliklerine katılmakla gerçekleşmektedir (Gültekin, 2017, s. 13). Burada Marks'ın anlayışında üretim etkinliklerinin öneminden konu açılacak olursa; Marks, El Yazmaları adlı eserinde, insanın yabancılaşma olgusunu yalnızca emek-ürün ilişkisi bağlamında değerlendirmemiştir. O, konuyu üretim eylemi bazında da ele almıştır. Normalde ürün, üretme işleminin çıktısı olduğu gibi; emeğin ürünü, insanı emeğin unsurlarından ötürü yabancılaşmaya sevk etmektedir. Aynı şekilde üretim unsurları da işçinin dışında şekillendiği için; kapitalist üretim sisteminde üretim eylemi, insanın eylem durumundaki yabancılaşması olarak değerlendirilmektedir. Marks, bu durumu *etkinliğin yabancılaşması* olarak adlandırmaktadır. Normalde üretme

çalışma eylemi insanın geçimi için gerekli iken; artık insanın ürettiği ürün kendi karşısına büyük bir güç olarak çıktığı için çalışmak zorunda kalmaktadır. Normalde kendi isteğiyle üretim yapan ve sadece geçimini sağlayacak kadar üretim yapan insan; sürekli üretmeye mecbur bırakılmaktadır. Bu yüzden üretim etkinliği, kapitalist üretim sistemlerinde istemsiz hale gelmektedir. Kapitalizm öncesi toplumlarda insanlar, küçük imalathanelerde çalışıp üretim esnasında aletlerden yararlanmakta iken; sanayileşen toplumlarda insanlar, devasa makinelerin bulunduğu fabrikalarda çalıştıklarında, makineler insanlardan yararlanmaya başlamaktadır (Osmanoğlu, 2, s. 79). Yani normal şartlarda insan için, insanın işini ve hayatını kolaylaştırmak için aletler üretilirken; kapitalist toplumlarda işçiler, makineler için var olan insanlara dönüşmektedir.

Marks'ın yaklaşımında, emek kavramıyla alakalı bir ayrımda bulunmak gerekmektedir. Marks emek kavramından bahsederken emeğin sahibi olan insanı ve üretme faaliyetini baz alarak yaklaşımını ortaya koymaktadır. Bir de "*emek gücü"* kavramı vardır ki; bu kavram, bir *insanın üretebilme potansiyelini* kapsamaktadır. Örneğin: Bir iş veren belli bir çalışma süresi içerisinde üretim araçlarını sunmakta ve karşılığında belli bir ücret vereceğini vaad etmektedir. Bu durumda gelecek olan işçiler, bu ücretin karşılığında vakitlerini ve emek güçlerini iş verene kiralamakta olurlar. Şimdi Marks'ın burada değindiği önemli nokta, üretim araçları ve emek gücünün işveren tarafından kendi üretim alanında bir araya getirilmesidir. Marks, sömürü ilişkilerinin gizli olduğu alanın, tam olarak burası olduğunu ifade etmektedir. Çünkü emek gücü, burada metaya çevrilmektedir. Burada rahatsız edici husus şudur: meta dediğimiz şey, insanların mülk edinildiği şeylerdir. Emek gücü metaya çevrildiğinde; aslında bir bakıma insan da metalaştırılmış olmaktadır.

> *Emeğini ya da benliğini başkasının mülkiyetine veren kişi var olduğunu ifade edebilir mi? İşçi bu şartlarda kendine de yabancılaşır* (Kerim Eser Afşar, 2017, s. 250-251).

Kapitalist üretim toplumlarında emeğin ürünü yalnızca bir meta değildir. Emeğin ürünü, bu toplumlarda, üreten kişinin karşısına dahi bağımsız bir güç olarak çıkmaktadır. İşçi ürettiği nesnenin altında ezilmektedir (Koç, 2013, s. 211). İşçi ürettiği ürüne bu şekilde yabancılaşmaktadır. İşçi, ürettiği ürüne yabancılaştıkça; emek nesnelleşmektedir. Nesnelleşme ile birlikte, nesnenin kaybı da söz konusudur.

İşçi bu düzenin hâkim olduğu toplumlarda yaşarken; nesnelleşme ile birlikte en basit ana ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz duruma gelmektedir. Hatta işçi, bununla da kalmayıp çalışma nesnelerine dahi muhtaç duruma düşmektedir. Ürettikçe sermayedar güçlenir, işçi daha da alçalır. Marks, bu durumun dinde de böyle olduğunu ifade etmektedir. Ona göre insan, Tanrı'ya ne kadar bağlanır ve onu ne kadar yüceltirse; kendisi onun karşısında o kadar küçülmektedir. Aynı düzenin dünya sistemindeki karşılığı Marks'a göre, Kapitalist üretim sisteminde işçi ve sermayedar arasındaki ilişkiye tekabül etmektedir (Marx, 2013, s. 22).

Marks'a göre mevcut ekonomi politik, işçi-üretim veya emek-üretim arasındaki ilişkiyi bilinçli olarak göz ardı etmektedir. Emeğin yabancılaşmasını da gizlemektedir. Çünkü ekonomi politik, sermayedarların tarafındadır. Bu yüzden sermayedarlar için harikalar yaratan bir yapının aykırı yönlerini, doğal olarak göstermeyecektir. Fakat toplum içindeki insanların çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfının yaşadığı sıkıntılar, Marks'a göre nasıl göz ardı edilebilir ki? Marks, durumu şu cümlelerle ifade etmektedir (Marx, 2013, s. 24):

> *"Saraylar, ama işçi için inler üretir. Güzellik, ama işçi için solup sararma üretir. Emeğin yerine makineleri geçirir, ama işçilerin bir bölümünü barbar bir çalışma içine atar ve öteki bölümünü de makine durumuna getirir. Us, ama işçi için budalalık, aptallık üretir."*

Yani kapitalist üretim sistemi iki ayrı uç üretmektedir. Kendi emeğinde yabancılaşan işçi, bu durumdan dolayı, çalıştığı esnada kendisini eziyet altında gibi hissetmektedir. Çalışma ortamı ona mutsuzluk vermektedir. İşçi, normalde insanın doğasında bulunan, üretmekten alınan hazzı yitirmektedir. Bu da zorlama ve baskı ortadan kalkar kalkmaz, işçinin çalışmaktan koşarak uzaklaşmasından açıkça anlaşılmaktadır. Marks'a göre bu durum, kapitalist üretim sisteminin, insan onuruna ne kadar aykırı bir çalışma tarzı ve üretim şekline sahip olduğunu göstermektedir. Bu şartlar altında çalışan işçi, en basit ana ihtiyaçlarını karşılayabilmek için adeta kendisini kurban etmektedir. Çünkü artık işçinin kendi iş gücü, kendi bedeni ve kendi zamanı dahi bir başkasının mülkü durumunda olmaktadır. Marks, işçinin içinde bulunduğu içler acısı durumu, insanal duyguları hissedememek ve hatta hayvanal duyguları hissetmek şeklinde açıklamaktadır. Çünkü ona göre işçi sınıfından olan bir insan, canlı olan her türün yaşamını devam ettirmek için ihtiyacı olan yemek, içmek, üremek, uyumak,

barınmak vb. gibi işlevler dışında hiçbir faaliyeti gerçekleştirirken özgür olmamaktadır. Bu işlevler dışında adeta esaret altında kalmış olan işçi, doğal olarak kendisini insan gibi hissedememektedir. Çünkü insani şartlarda çalışmamaktadır. Doğada yaşayan başıboş bir hayvan, insandan daha özgür; insan ise, bir hayvandan daha tutsak duruma gelmektedir (Marx, 2013, s. 25).

Marks, yabancılaşmış emeğin işçi sınıfında bulunan bir insanı *cinsil* varlığına ve *cinsil* entelektüel yeteneklerine yabancılaştırdığını öne sürmektedir. Buradaki cinsil kavramını, Marks yabancılaşma adlı eserinde çokça kullanmaktadır.

> *Cinsil: O çağın felsefesinde çok kullanılan bu deyim, bugün bizim için o kadar anlaşılır değil. Hegel, cinsi (die Gattung) "somut evrensel'" olarak tanımlar. Hegel onun "somut tözü olduğu öznenin tekilliği ile kendinde olduğundan, yalın bir birlik oluşturduğunu" da söyler. İnsanın, cinsil bir varlık olduğunu söylemek, öyleyse insanın kendi öznel bireyselliği üstüne yükseldiğini, nesnel evrenseli kendinde tanıdığını ve sonlu varlık olarak kendini aştığını söylemek demektir. Başka bir deyişiyle o, bireysel olarak insanın temsilcisidir.*

İnsanın kendi emeğine yabancılaşması, normalde varoluşunun içerisinde bir parça olan bu yetileri kaybetme noktasına getirmektedir. İnsanın, varlığında bir amaç niteliğinde bulunan yönleri artık araca dönüşmekte ve insan, tinsel özünü kaybetmektedir. Bu, insanın, çevresindeki yapıları da aynı bakış açısıyla algılamasına sebep olmaktadır. Çevresindeki her kişi, insan için bu şartlarda öteki konumundadır (Marx, 2013, s. 29).

Toparlanacak olursa; Marks, kapitalist üretim sisteminin içinde bulunan bir insanın emeğine yabancılaşmasını bahsi geçen sebeplerden dolayı olumsuz bir durum olarak değerlendirmektedir. Bir değil, birçok sebep bu durumu olumsuzlamaktadır. Fakat Marks'a göre, bu durumun tek olumlu yanı vardır. Emeğe yabancılaşma dediğimiz olgu, yabancılaşmanın en belirgin unsuru olduğundan; bu durum ortaya çıktığında, yabancılaşmadan kurtulmanın eşiği oluşmaktadır. Çünkü her ne kadar toplumda bir yabancılaşma olduğu varsayılsa da insan emeğine yabancılaşmaya maruz kalmadan; yabancılaşmayı aşacak bir bilinç geliştirememektedir. Marks, bu durumu, insanın emeğini yabancılaşmasının olumlu olan tek yönü olarak değerlendirmektedir (Marx, 2013, s. 26).

2.3. İş Bölümü

Marks, toplumun ve işletmelerin gelişmesi noktasında, yabancılaşmayı büyük bir engel olarak görmektedir. Fakat burada üzerinde durulması gereken husus, iş bölümüdür. İş bölümü olgusu, kapitalist üretim sisteminin benimsenmesiyle iş dünyasına katılmış bir olgudur. Marks'a göre iş bölümü, emeğin yabancılaşmasına sebep olmaktadır. Tabi Marks'a göre iş bölümü ile hayatın, toplumun ve insanın dışsallaştırılması da beraberinde gelmektedir (Karakoç, 2020, s. 678). Daha önce bahsi geçen işçinin çalışmasının zorunluluk olması hali, iş bölümü olgusuyla karşılık bulmaktadır. Şöyle ki kapitalist üretim sistemi, ince işçilikli bir üretim yapısına sahiptir; çok ince hesapların yapıldığı mühendislik bilgisini gerektirmektedir. Arta kalan işler ise kol gücünü gerektiren ve makinelerin kullanımında çalışacak işçilerin sorumluluğunda olmaktadır. Bu yüzden mevcut işçiler sınıflandırılarak iş bölümü yapılmaktadır. Bu iş bölümü sınıflandırması, işverenler tarafından belirlenmektedir. Neticede işçi makinenin bir kolundan veya butonundan farksız bir varlık haline gelmektedir. Bu sistem içerisinde işçiler, kendi yeteneklerini ve potansiyellerini kullanamaz duruma gelmektedirler. Çünkü birileri tarafından onlara bir rol geçilmekte ve yalnızca o işi yapmaktan sorumlu tutulmaktadırlar. Jean Baptiste Lamarck'ın ifadeleri hatırlanırsa: *"Doğada, fazla kullanılan organlar gelişir, kullanımına ihtiyaç olmayanlar ise körelir."* Bu ifadelerden hareketle, iş bölümü ile çalışan işçi sınıfındaki insanların birçok yönü körelmekte; kendi potansiyellerinin bile farkında olmayan bir güruha dönüşmektedir. Özgürce üretim işlevlerini yerine getiremeyen bu insanlar, zamanla, yerine göre *"bir vida sıkıcısı"* yerine göre de kumanda işlevi görmeye başlamaktadır. Yoğun, yorucu ve rutin işleri yapmaya devam etmek; onları geçimlerini sağlamak adına katlandıkları işlerine yabancılaştırmaktadır (Demir, 2018, s. 65).

Kapitalist üretim sisteminin hâkim olduğu yapı, parayla her kapının açılabileceğine, her sorunun giderilebileceğine inanılan bir yapı olmaktadır. Marks'a göre, bu yapıda kendi yaratıcı ruhunu, üretken özelliklerini kaybeden işçi sınıfında bulunan insanlar; zamanla sömürülmeyi kabullenmeye başlamaktadır. Bu durumun zaten böyle olması gerektiği düşüncesini benimsemeye başlamaktadır. Normal şartlarda üretken olan emek gücü ve iş bölümü her ne kadar topluma ince işçilik ve üretim hızı kazandırmış gibi görünse de toplumdan çok fazla şey alıp götürmektedir. İş bölümü olgusunun getirileri, toplumun geneline faydalıymış gibi görünse de

toplumun çoğunluğunu oluşturan işçi sınıfını, insanlık dışı muameleye tabi tutmakta ve çalıştıkça daha da yoksullaştırmaktadır (Koç, 2013, s. 210).

Marks'a göre iş bölümü, emek sürecini baltalayan ve bütünlüğü parçalayan bir yapıya sahiptir. Normalde ortak çıkarlar ön planda olması gerekirken; iş bölümü, işverenin bireysel çıkarları için oluşturulmuş bir olgudur; üretici işçiyi düşünmeksizin, işleri ve üretimi hızlandırmak adına işveren tarafından belirlenen bir olgudur. Marks'ın bu yaklaşımı ortaya koyduğu dönem 19. Yüzyıldır. Fakat buna rağmen ilerleyen dönemler için de yapı taşı denecek noktalar ortaya koymuştur. Mesela, klasik yönetim kuramının iş bölümü ve uzmanlaşma konusunun temeli, Marks'ın bu yaklaşımı üzerinden şekillenmiştir. Bu yaklaşıma göre iş bölümü olgusu, işleri hızlandırmaktan ziyade; kişileri iş ortamından, işin kendisinden, insanın emeğinden ve kendi benliğinden uzaklaştıran bir sonuç vermiştir. İnsanlar, bu işleyiş içinde mekanik birer robot şekline dönüşmüşlerdir. Bu durum, Marks'a göre, ciddi bir tehlikedir. Bu yüzden Marks'a göre, eğer yabancılaşmadan kurtulma düşüncesi varsa, öncelikli yapılacaklardan biri; iş bölümü olgusunun kaldırılması olmalıdır (Karakoç, 2020, s. 679).

Yabancılaşma zincirleme bir süreçtir. Marks, iş bölümü ile işine karşı soğuyan bir insanın, iş ortamını sevmesinin mümkün olmadığı için, işe karşı dışsallaşacağını öne sürmüştür. Ardından kendi türüyle, doğayla ve toplumla olan ilişkisini etkilemekte ve bunlar aşama aşama gerçekleşmektedir. Neticede işçi, bir insan olarak kendi türüne yabancılaşmaktadır (Örs, 2016, s. 181-182). Marks'a göre insanın 2 tür güç yapısı vardır: Doğal ve türsel güçler. Ona göre, bu güçlerin insan bilincine yansıması, o güçlere denk gelen gereksinimlerin açığa çıkması şeklindedir. Mesela insan, herhangi bir şeyi ancak ona ihtiyaç duyduğunda üretmektedir. İnsan, bu üretimde meydana gelen nesnelere karşı bir sahiplik duygusu hissetmektedir. Yani insan doğada var olan şeylere şekil verir, yetiştirir ve üretir; neticede doğadan da kendisine bir şeyler katar. Nasıl ki insan, varlıkların özünde bir değişiklik meydana getirir; kendi özünde de böyle değişiklik yapmış olur (Demir, 2018, s. 65).

Marks, insan etkinliğini, "*insanın güçlerinin uyum içinde birlikte işe koşulması"* olarak tanımlamaktadır. İnsan, kişiliğiyle, yetenekleriyle ve insan fıtratı ile uyumlu olan etkinlikleri gerçekleştirmesi sonucunda, mevcut imkân ve potansiyellerini artırmaktadır. Fakat Marks'ın sözünü ettiği dönemde yapılan

etkinlikler, içinde bulunulan şartlardan ötürü insanın fıtratına uygun değildir ve süresi, vakti, içeriği de kendisi tarafından belirlenmemektedir. Bundan ötürü, insan yaptığı etkinliklerden memnuniyet duyamamaktadır. Aksine insan, bu şartlar altında kendini zorla işe koşulmuş hissetmektedir. Bu sebepten bu haliyle yapılan insan etkinlikleri, kendi başına bir yabancılaşma içermektedir. Çünkü insan kendi etkinliğinde bir boyunduruk altındalık ve tutsaklık hissetmektedir. Diğer yandan Marks'a göre, üretimin gerçekleştirilmesinde asıl olan emektir, işçinin emeğidir. Fakat kapitalist ekonomi anlayışına uygun söylemlere göre, üretimin girdisi sermaye, teknoloji ve emektir. Marks bilinçli olarak böyle söylendiğini ifade eder. Çünkü ona göre, emek olmaksızın ne sermayenin ne de teknolojinin anlamı kalmamaktadır. Bu yüzden ideolojik söylemlerde bu üçünün sayılmasının sebebi, emek sömürüsünü perdelemek içindir. Marks zaten emek tanımını *birikmiş sermaye* şeklinde yapmaktadır (Demir, 2018, s. 66)

2.4. Özel Mülkiyet

Yabancılaşma hususunda ana etkenlerden biri de Marks'a göre, özel mülkiyettir. Mülkiyet ilişkileri, tarihsel süreç içerisinde ekonomik yapıdan etkilenmiş, bununla birlikte üretim tarzı ve ilişkilerine göre değişiklik göstermiştir. Bu durum toplumsal ve sosyolojik yapıyı başlı başına etkilemiştir. Toplumda sınıfların oluşmasında dahi bu durumun büyük etkisi görülmüştür. Şöyle ki insanlar, Marks'a göre doğa durumunda özgür bir şekilde doğadan faydalanmakta, ihtiyaçlarına binaen çalışmakta ve birbirleriyle eşit haklara sahiptirler. Sonradan özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla, normalde tüm insanlığa ait olan doğa ve doğanın insana sağladığı imkanlar, birdenbire tekelleşmeye başlamıştır. Marks, bu durumu eleştirerek; dün herkese ait olan, bugün nasıl bir kişiye ait olmakta diye sorgulamaktadır. Ona göre, aynı toplumda doğan, aynı insani özelliklere sahip olan insanlardan biri geçinemezken, nasıl da diğeri servetine servet katmaktadır? Üstüne üstlük, servetine servet katan da kendi emeğiyle değil, yine başkalarının emeğiyle o serveti katlamaktadır. Bu yüzden Marks'a göre özel mülkiyetin ortaya çıkışı, yabancılaşmaya giden yolu açan ilk adım olmuştur. Buradan yola çıkıldığında, ilk yabancılaşmanın doğaya yabancılaşma olduğu da söylenebilir. Bu şartlarda gelişen

ekonomi modelleri ve toplumsal yapı da bu duruma göre şekillendiğinden, yabancılaşma ve nesneleşmeyi arttıran özellikler taşımaktadır (Coşkun, 2013, s. 121).

> *"Öyleyse özel mülkiyet, yabancılaşmış emek, yani yabancılaşmış insan, yabancı kılınmış emek, yabancı kılınmış yaşam, yabancı kılınmış insan kavramının çözümlemesinden çıkar."*

Marks bu çözümlemeyi yaparken, özel mülkiyeti bir yandan yabancılaşmanın sebebi, diğer yandan da sonucu olarak değerlendirmektedir. Çünkü yabancılaşmış yaşam söz konusu olmasa, insan zaten doğada herkese ait olana göz dikmez ve yalnızca benim olsun demez. Bu şekilde özel mülkiyet meydana gelmez. Fakat diğer yandan da özel mülkiyetin ortaya çıkışı, yabancılaşmaya sebep olan faktörleri beraberinde getirmiştir. Yani Marks'ın deyimiyle (Marx, 2013, s. 32):

> *"Özel mülkiyet her ne kadar yabancılaşmış emeğin kanıtı, nedeni olarak görünürse de daha çok bunun bir sonucu olduğu çıkar. Daha sonra bu ilişki, karşılıklı etki durumuna dönüşür."*

Marks şu soruyu sorarak çelişkileri mantığına oturtamadığını ortaya koyar (Marx, 2013, s. 34):*"İnsan nasıl olur da kendi emeğini yabancılaştırmaya, onu yabancı kılmaya kadar gidebilir?"*

Marks, özel mülkiyeti tanımlarken bu yüzden "*insanal öz yabancılaşmanın ta kendisi"* ifadelerini kullanmaktadır (Marx, 2009, s. 172). Buradan yola çıkarak da özel mülkiyetin kaldırılmasını bütün insanal duyuların ve bütün insanal özelliklerin bütünsel kurtuluşu olarak değerlendirmede bulunmuştur (Marx, 2013, s. 45). Fakat şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki özel mülkiyenin kaldırılması; üretim tarzını, çalışma etkinliğindeki yabancılaşma sorununu çözmek için tek başına yeterli bir adım değildir. Bundan dolayı bunun tek çözüm olduğu düşünülmemelidir (Demir Z. , 2018, s. 65-66).

2.5. Marks'a Göre Yabancılaşma Evreleri

Marks, yabancılaşmada çalışan ve üreten kesimdekiler için her evreyi etkileyen dört faktör ele almaktadır (Tekin, 2012, s. 23):

- Çalışma koşulları,

- İşçinin emeği sonucu üretilen ürünün kendisi,
- Üretim eylemi,
- İşçi ile diğer insanlar arasında meydana gelen ilişkiler

Marks, yabancılaşma kavramını üç evre olarak değerlendirmektedir. Bu evreler Marks'a göre, ürünü yaratan ile ürün arasındaki ilişkiyi betimlemektedir. Bu evreler; nesneleştirme, ürünün kontrolden çıkması ve köleleştirme evresi şeklindedir. (Behar, 2007, s. 17)

- Nesneleştirme: Üretici olan insanın emeğini somutlaştırarak bir ürün ortaya koyduğu evredir. Bu yabancılaşmanın ilk evresini oluşturmaktadır. Ürünün ortaya çıkışı; nesnelerin, üretenin emeğinden bağımsız bir bütünlük kazanmaya başlaması anlamına gelmektedir.
- Ürünün Kontrolden Çıkması: Bu evrede ürünün dışsallaşması söz konusu olmaktadır. Yani ürün artık üretici insandan tamamen bağımsız hale gelmektedir. Nesnenin kendisi üretenden ayrı bir öze sahip olmaktadır.
- Köleleştirme: Bu evrede üretici insan, ürettiği ürün tarafından köleleştirilmektedir. Mesela Marks bu konuyu şöyle örneklemektedir: Büyük bir Avrupa menşeili markanın Endonezya gibi bir yerde fabrika açarak orada üretim yaptığı düşünülsün. Orada çalışan işçi, kendi ürettiği -hatta her gün belki onlarca yüzlerce ürettiği- bir ayakkabıdan satın almak istediğinde; aylarca çalışması gerekmektedir. Çünkü çalıştığında yüzlerce ayakkabı ürettiğinde aldığı ücret, onun satış ücretinin belki de yüzde birlerine tekabül edebilmektedir. Marks bu durumu köleleştirme olarak adlandırmaktadır. Çünkü bu durumda çalışan ve yaşamaya çalışan üretici insanlar, aslında yok olmakta yani varlıkları anlamsızlaşmaktadır. Bu üretici kesimin, iş tatminine ulaşmasını imkansızlaştırmaktadır. Tabi burada sınıfsallaşma da göz ardı edilemez. O ürünü satın alabilenlerin yanında, o ürünün üreticisi aşağılanmakta ve toplum içinde aciz duruma düşmektedir.

2.6. Marks'a Göre Yabancılaşma Boyutları

Marks'a göre yabancılaşmanın dört temel boyutu bulunmaktadır. Bunlar, sırasıyla, açıklanmıştır.

2.6.1. İlk Boyut: Emeğe Yabancılaşma

Marks yabancılaşma sürecinin ilk boyutu olarak işçi sınıfının emeğine yabancılaşmasını esas almıştır. Ona göre, yabancılaşma ilk olarak burada başlamaktadır. Kapitalist üretim toplumunda çalışan emekçi üretici insanlar hem bedensel hem de zihinsel güçlerini, potansiyelleri kadar kullanamamakta ve psikolojik olarak olumsuz etkilenmektedir. Tam kapasite çalışamama ve emeklerinin ürünlerine kendileri dahi ulaşamama durumu, üretici insanları çalıştıkları işten ve ürettikleri üründen koparmakta ve yabancılaştırmaktadır. Kendi ürettiği eşyayı satın alamayacak yapıda bir hayat süren emekçi insan, toplum içinde acizleşmektedir. Ürün, üreticiden ayrı bir varlık kazanmaktadır (Ofluoğlu, 2008, s. 128). Aslında Marks, kapitalist üretim sistemi öncesinde de -tüm tarih süreci boyunca- emeğe yabancılaşma olgusunun var olduğunu düşünmektedir. Fakat kapitalist üretim süreci, ona göre bu durumu katlayarak artıran bir durumdur. Diğer yandan kapitalist üretim sistemi içinde yabancılaşmayı da yalnızca işçi sınıfıyla sınırlı tutmamaktadır. Marks, yabancılaşmanın tüm sınıflarda, toplumun her kesiminde görüldüğünü öne sürmektedir. Fakat yabancılaşmadan en çok etkilenen sınıfın işçi sınıfı olduğunu düşünmekte olduğundan, konu çerçevesinde yoğunlukla işçi emekçi sınıfın üzerinde durmaktadır. (Koç, 2013, s. 212). Buna örnek olarak en basit bir ekmeğin yapımı verilebilir. Satın alma gücünü elinde bulunduran insan, ekmek satın alacağı vakit ne o buğdayın ne şartlarda yetiştirildiği ve binlerce emekle toplanıp değirmene gönderildiğini aklına getirir ne de değirmenden çıkan un çuvallarını sırtında taşıyan emekçileri akla getirir. Unu, suyu ve mayayı doğru oranda karıştıran yoğuran ve pişiren ekmek ustaları, maddi kaynakları elinde bulunduranların aklına gelmeyecektir. İnsan emeği ve emeğinin ürünü arasında, böyle bir bağlantı kopukluğu yaşanmaktadır. Emeğin ürünü ve emekçi arasında adeta kölelik ilişkisi kurulmaya başlamaktadır. Üretenden bağımsız bir ürünler dünyası meydana gelmektedir. Bu noktada Marks, işçi sınıfında kolektif bilinç oluşmaması ve mekanik bir robot gibi çalışması durumunu yabancılaşmanın birinci boyutu olarak ele almaktadır (Tuğcu, 2002, s. 2).

2.6.2. İkinci Boyut: İş Sürecinin Kontrolünü Kaybetme

Marks, yabancılaşma sürecinin ikinci boyutunu, üretim örgütlenmesinde işçi sınıfının kontrol kaybı olarak ele almaktadır. Bu süreçte, kapitalist üretim sisteminin

oturduğu ve düzenli işlediği toplumlarda, işçi emekçi kesimdeki insanlar; gerek üretimin örgütlenmesi, çalışma saatleri gerekse emeğin ücret olarak karşılığının belirlenmesi gibi konularda tamamen devre dışı kalmaktadır. Tamamen etkisiz eleman olarak kalan işçi sınıfı, bir makineyle dahi aynı değere sahip olamamaktadır. İşçi emekçi kesim, bu süreçte ne emeğinin ürünü ne üretim süreci hakkında söz sahibi olamamaktadır. Marks, iş sürecini, yalnızca belirlenen süre zarfında çalışan işçinin, mesai bitiminde ücretini alması olarak değerlendirmemektedir. Ona göre iş sürecinin her aşamasında, emek veren kesimin eli olmalı ve fikri alınmalıdır ki iş tatmini de sağlanabilsin. Mesela haftalık veya aylık üretim hedefleri belirlenmekte olan bir işletme düşünülsün. Üretimi sonuçlandıracak olan yine işçi emekçi kesim olacağından, Marks'a göre en büyük söz hakkı, burada işçi emekçi kesiminindir. Fakat aksine, kapitalist üretim sisteminin benimsendiği çalışma şartlarında Marks'a göre, işçi yaptığı işe hiçbir anlam verememese dahi, söylenen emirleri yerine getirmektedir (Ofluoğlu, 2008, s. 128). Hep emir veren bir üst düzey kesim vardır ve işçi bu süreçte ayakaltındadır. İşçi emekçi kesim, üretimi bizzat kendisi yapmasına rağmen; üretim içinde sanki hiçbir katkısı yok gibi hissetmektedir.

> "*Emek, kapitalist toplumun bir metası gibi artık birey için yaşamını idame ettirmesini sağlayan karşılıklı alınan ve verilen bir şeyden ziyade, kapitalist efendinin kontrolünde, onun istediği üzerine, istediği zaman ve istediği kadar kullanabildiği bir meta haline gelmiştir."*

Bu durum, yabancılaşmanın ikinci boyutudur (Koç, 2013, s. 213).

2.6.3. Üçüncü Boyut: Doğaya Karşı Yabancılaşma

Marks, emeğe yabancılaşmadan sonra, insanın doğaya karşı yabancılaşmaya başladığını öne sürmektedir. İnsanı diğer canlı varlıklardan ayıran ana özelliğin, insanın doğa üzerinde inisiyatif kullanabilmesi olduğu göz önünde bulundurulursa; insan-doğa ilişkisinde, insanın doğaya egemen olma isteği anlamlandırılabilir. *Marx'a göre kapitalizm sonucu ortaya çıkan yabancılaşmış emek, insanı diğer canlılardan ayıran bu özelliğini ortadan kaldırmakta, insanı kendi doğasına yabancılaştırmaktadır (Ofluoğlu, 2008, s. 128)*. Marks, insanın doğaya karşı müdahalesini, onun doğaya karşı açtığı savaş olarak nitelendirmektedir. Kendisini bu savaştan galip çıkmış olarak gören insan, aslında neler kaybettiğinin farkında değildir. Marks, doğaya zarar veren kültür, bilim, teknoloji vb. ürünü olan şeyleri,

insanın doğaya karşı kullandığı silahlar olarak değerlendirmektedir. İnsan, doğaya karşı açmış olduğu ve kazanmaya çalıştığı bu savaşta, aslında kendisi zararlı çıkmaktadır. Çünkü bu durum, onu daha ileri düzeyde bir yabancılaşmaya doğru itmektedir (Tuğcu, 2002, s. 2).

Marks, bu doğaya yabancılaşma halini, ekonomi politik eleştirisinde bulunarak ifade etmektedir. Marks bu eleştiriyi Hegel'in yabancılaşma ve nesneleşme kavramlarına yaklaşımı üzerinden de şekillendirmiştir. Nasıl ki Hegel, yabancılaşma ve nesneleşmeyi aynı kabul etmekte ve tinin dış dünyayı dışsallaştırarak kendine dönmesi olarak değerlendirmekte idi; Marks ise tam aksine, yabancılaşma ve nesneleşmeyi birbirinden ayırmaktadır. Marks, nesneleşmeyi Hegel gibi *meta üreten emek-gücü sürecinin olumlu bir yanı* şeklinde olumlu olarak değerlendirmiştir. Fakat yabancılaşma konusunda, kavrama Hegel'in yaklaşımındaki gibi olumlu bir anlam katmamıştır. Aksine Marks yabancılaşmayı, sürecin olumsuz gerçekleşimi olarak değerlendirmiştir (Coşkun, 2013, s. 120).

2.6.4. Dördüncü Boyut: Kendi Kendine ve Kendi Türüne Yabancılaşma

Politik iktisatta emeğe yabancılaşma durumu, işçi emekçi sınıfı için gerçekliğin yok olması şeklinde görülmektedir. Çünkü Marks'a göre, kapitalist üretim sistemine geçilerek insan türüne ve insan doğasına aykırı bir üretim sistemi benimsenmiştir. İnsan, doğası gereği bu sürece uyum sağlayamamaktadır. Bu toplumda insan, fıtratına aykırı yaşamaya mecbur kaldığı için, bedensel ve ruhsal sıkıntılar yaşamaya başlamaktadır: Bireyselleşmenin artışı, psikolojik sorunlar, yalnızlaşma gibi…

> *"Düzenlemesine hiçbir katkıda bulunamadığı koşullarda hayatını idame ettirmek, ailesinin geçimini sağlamak kısaca yaşamak için "zorla" çalışmak durumunda olan insan (emekçi) bu rutinin içinde giderek kendi doğasından, gerçekleştirmek istediği özünden uzaklaşır, kendisine yabancılaşarak Marx'ın deyişiyle "hayvanlaşmaya" başlar. Çünkü çalıştıkça tükendiğini, çaba harcadıkça varlığının budandığını hisseder. Artık bir hayvan gibi sadece yemek, içmek, tüketmek amacıyla üretiyordur. Üretmediği zaman işten atılacağı, çoluk çocuğunun zor durumda kalacağı korkusu emekçinin ruhsal ve zihinsel bütünlüğünü yıkarak, onu hem yarattığı ürün karşısında hem de kendisine karşı değersiz kılar* (Demir Z. , 2018, s. 67)*."*

Sanayi devrimiyle başlayan insan ve toplum arasındaki mesafenin büyümesi sorunu, teknik sistemlerin gelişmesi ve insanın makineli üretime geçişe uyum sağlayamamasından kaynaklı daha da artmaktadır. Özellikle işçi sınıfı olmak üzere, insanlarla doğal çevreleri arasında duvarlar örülmeye başlamaktadır (Koç, 2013, s. 213). Hatta insan ilişkileri, ticaret ilişkilerine evrilmiştir. İnsanlara biçilen değer, sınıfsal ayrımlara ve bulundukları konumlara göre belirlenmektedir (Tuğcu, 2002, s. 2).

Dikkat edildiğinde Marks'ın da ifade ettiği gibi, kapitalist üretim sistemi, insanı insan yapan yanları alıp götürmekte; insanın üretici yanlarını köreltmektedir. Mevcut bu düzen, insanı çarkları arasında çiğnenip geçmektedir. Bu sistem içerisinde kendini gerçekleştirmekten ziyade; en ana ihtiyaçlar dahi lüks haline gelmektedir. Marks, bu konuyla alakalı gerçekleri ortaya koymak adına; insanın kendisine, kendi türüne ve topluma karşı yabancılaşmasını ve insani olarak neleri kaybettiğini ortaya koymak adına, insan ve hayvan türleri arasında karşılaştırmalar yapmaktadır. Marks, insanı hayvandan ayıran en önemli özelliğin bilinç olduğunu kabul ederek, insandan bilinçli hareket etme duygusunu çekince; geride hayvansal özelliklerden başka bir şey kalmayacağını öne sürmektedir. *Böylece Marx'ın deyişiyle, insan için hayat "çalışmak için bir fırsat olacağı yerde, çalışmak hayatta kalmanın bir aracı haline gelmiştir"* (Demir Z. , 2018, s. 67).

Tüm bu üç aşamadan geçen işçi emekçi insan, sadece iş sürecine, ürettiği ürüne ve doğaya değil; kendi öz benliğine de yabancılaşmaktadır. Elbette kendi öz benliğine yabancılaşan insan doğasına zıt düştüğü için, kendi türünün tamamına yani diğer tüm insanlara yabancılaşmaktadır. Yabancılaşan işçi emekçi insan, insani ilişkilerinde de yabancılaşmış tavırlar sergilemektedir (Ofluoğlu, 2008, s. 128). Normalde doğası gereği toplumsal bir varlık olan insan, toplumdan izole olmakta ve bundan dolayı yerine getirmesi gereken rollerde aksama meydana gelmektedir. Mesela iş yerinde bir ayakkabı üreticisi olarak çalışan bir işçi aynı zamanda bir eş, bir baba olmaktadır veya arkadaş, akraba rollerini üstlenmesi gerekmektedir. Mevcut sistem, bu rolleri yerine getiremez hale gelmektedir. Dolayısıyla insan, sağlıksız ilişkiler yumağı içinde debelenmeye başlamaktadır (Demir, 2018, s. 68).

2.7. Marks'a Göre Yabancılaşma İçin Çözüm Önerileri

Marks'a göre yabancılaşma ve nesneleşmenin ortadan kaldırılması için, emeğe yabancılaşma, iş bölümü, vb. gibi bahsi geçen sorun kaynaklarının ortadan kaldırılması yeterli değildir. Çünkü bu sorunları ortaya çıkan unsurların da beslendiği yer, yine üretim tarzıdır. Mevcut sistemde bir değişikliğe gidilmediği ve toplumsal yapıda bunla uyumlu bir değişime gidilmediği sürece, yabancılaşmanın önüne geçmek pek de mümkün olmayacaktır (Coşkun, 2013, s. 121). Tabi bu anlık olarak gerçekleşebilecek bir durum değildir. Bunu yapabilmek için ilk şart bilinçlenmektir. Marks, özellikle işçi sınıfının farkındalık kazanıp bilinçlenerek ayağa kalkması ve çözüm yolları üretmesi gerektiğini öne sürmektedir. Ona göre çözüm, işçi sınıfının yapacağı devrimdir (Ofluoğlu, 2008, s. 128). Çünkü bireysel bir farkındalık sorunu çözmek için yeterli olmayacaktır. Bu yüzden Marks, örgütlü bir mücadele yapılmasını gerekli görmektedir. Çünkü diğer türlü, kapitalist üretim sisteminin değişmesi mümkün değildir. Marks'ın getirilmesini uygun bulduğu sistem önerisinde, çalışmanın bir zorunluluk olmaktan çıkarılması vardır. Marks'ın, i*nsanın doğayla uyum içinde ne çalışma koşullarında ne de gündelik hayatında hiçbir baskı altında kalmadan, kendisini yetenekleri ölçüsünde özgürce ortaya koyarak gerçekleştirmesini istediği söylenebilir.* Ona göre, kurulacak düzen ister kapitalist isterse sosyalist olsun, insana özgürlükle birlikte gelmelidir (Demir, 2018, s. 67).

Normal şartlarda, mevcut kapitalist üretim sistemi içerisinde, insan kendisini nesneleşmeden alıkoyabilir. Fakat insanın, yabancılaşmadan korunabilmesi pek de mümkün değildir. Böyle bir toplumda, yabancılaşma, herkesi eşit oranda etkilemese de mutlaka etkisi altına almaktadır. Çünkü tarihsel süreç içerisinde, yabancılaşma adeta kökleşmiş ve toplumda kültürel manada yer edinmiştir. Bu yüzden farkındalık, özgürleşmenin ilk adımını oluşturmaktadır. Diğer yandan özel mülkiyetin ortadan kaldırılması da bu konuda büyük önem arz etmektedir. Marks'a göre bu durum, toplumsal emek ve iş gücünün dönüşümünü de beraberinde getirecektir. Marks'a göre olması gereken; özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüşmesi, doğadaki bütün kaynakların herkese ait olması ve siyasal yapının toplumla bütünleştirilmesi yani toplumun siyasallaşmasıdır. Ona göre tüm bunları içeren ideal sistem komünizm sistemidir (Coşkun, 2013, s. 122).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALİ ŞERİATİ'YE GÖRE YABANCILAŞMA KAVRAMI

Ali Şeriati (1933-1977), İranlı sosyolog, aktivist bir fikir insanıdır. Üniversite eğitimini İran'da tamamlamış, ardından Paris Üniversitesi'nde doktora çalışmaları yapmıştır (Biyografya, 2023). Bu açıdan hem Doğu hem de Batı dünyasında yaşamış ve her iki ortamın da genişçe tahlilini yapma imkanına sahip olmuştur. Ortaya koyduğu düşüncelerden dolayı hem Fransa'da hem de İran'da hapis cezası almıştır. Fakat ne kendi ülkesinde ne de gittiği ülkede, fikirlerinden dolayı bir türlü kabul görememiştir. Çünkü her daim, yaşadığı çağda kabul gören anlayışlardan farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Çalışmalarına başlarken kullandığı *"Sizi rahatsız etmeye geldim."* sözü, bu durumu özetler niteliktedir. Şöyle ki Şeriati, bir sosyolog olarak hem Batı toplumlarının yapı ve anlayışlarından hem de İslam-Şii toplumlarının yapı ve anlayışlarından beslenmiş ve onları eleştirel bir bakış açısıyla incelemiştir. Her iki toplumun da özgün yönlerini göz önünde bulundurarak, düşünce pratiğini inşa etmiştir. Bu çalışma kapsamında daha önce incelenen fikir insanlarının düşüncelerinde de yer ettiği gibi, Ali Şeriati'nin fikir dünyasında din olgusu önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre toplumların şekillenmesinde din, ciddi bir belirleyici etken olmuştur. Mesela Şeriati, Modern Batı toplumları üzerinde yaptığı incelemelerde, bu toplumların en belirgin özelliklerinin seküler yapıya sahip olmaları olduğunu ifade etmiştir. Orta çağ (Karanlık Çağ)'dan sonra kilise ve ruhban sınıfının, dini, kendi çıkarları ve siyasi çıkarlar uğruna saptırmaları; dini, ciddi değişikliklere uğratmaları; eğitimi, sanatı, bilimi ve ekonomiyi istedikleri şekilde yönlendirmeleri ve her yönden baskılama yapmaları sebebiyle, kilise ve ruhban sınıfı güven kaybederek, toplum seküler bir yapıya evrilmiştir. Batı toplumlarında, aydınlanma ile birlikte pozitif bilimlere dayalı bir düzen kurulmuştur. Bu düzen içerisinde din ve bilim karşı karşıya gelmiş ve taban tabana zıt bir hal almıştır. Bu şartlar içerisinde Batı'da eleştirel düşünce ve düşünce özgürlüğü ön plana çıkmıştır. Böylelikle Şeriati, Batı dünyasında özgür düşüncenin ve toplumun, seküler hayatla eş tutulduğu ve ancak o şartlarda mevcut olacağı algısının hâkim olduğunu düşünmektedir (Çetin, 2020, s. 2).

Şeriati, doktora sürecinden sonra İran'a geri döndüğünde, Fransa'da geçirdiği süreci, devlete ihanet planlarıyla geçirdiği iddialarıyla, şah yönetimi tarafından tutuklanmıştır. Devleti yıkma girişimlerinde bulunacağı iddiası, onu kendi memleketinin topraklarında tutsak hale getirmiştir. Sonra, 1965'te serbest bırakılmış Meşhed Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır. Fikirleri, toplumda çok fazla yankı bulmuş ve özellikle gençlerden gördüğü büyük ilgi, şah yönetiminin üniversite üzerinde baskı uygulamasına ve derslerinin engellenmesine sebep olmuştur. Gerek kendisine ve gerekse talebelerine yönelik tutuklamaların ve iddiaların ardı arkası kesilmemiştir. Bu manada fikirlerinin, İran İslam Devrimine zemin hazırladığı kabul edilmektedir (Biyografya, 2023). Şeriati'nin eserlerinde, din, yabancılaşma, bilinç, eşekleştirme, aydın, başkaldırı-isyan kavramları büyük yer tutmaktadır. Neredeyse her eserinde bu kavramlara yönelik yoğun düşüncelere ulaşılabilmektedir.

3.1. Şeriati'nin Yaklaşımında Bilinç Kavramı

Ali Şeriatı, bilinç kavramını; insanı dışarıdan gelen ve daima kendisine kurban eden uğraşlardan kurtaran, insanı kendi içerisine döndüren şey olarak tanımlamaktadır. Ona göre bilinç, insana sürekli kendisini gösteren bir şeydir. Şeriati, günde 3-4 saat ayna karşısında duran kimselerin dahi kendi kendilerini göremediği bu çağda, insanın ancak bilinçle kendisini görebildiğini öne sürmektedir. Ali Şeriati'ye göre bilinç veya diğer bir deyişle kendini bilme; ilimden, teknik bilgiden ve endüstri bilgilerinden daha üstün ve kıymetlidir. Çünkü kendini bilme, bilince karşılık gelmektedir. Dolayısıyla ona göre toplumda, pek çok bilgi sahibi ama bilinçsiz olan insan vardır (Şeriati, 2016, s. 21).

Şeriati'ye göre bilinç ve bilgi sahibi olmak, insana kendini değiştirme imkânı vermektedir. Bu yüzden o, bilinci yalnızca malumat sahibi olmak olarak değerlendirmemektedir. İnsanın; kendisinin, çevresinin ve toplumun farkında olması ve değişiklik yapabilme imkanını elinde bulundurması, ona göre bilinçli olma halini ifade eder. Şeriati'ye göre, doğada bulunan varlıklardan yalnızca insan, öz bilince sahip olabilecek, dış dünyanın gerçekliğini anlayabilecek, duyular tarafından bastırılmış gerçeklikleri açığa çıkarabilecek tek varlıktır. Yani insanı diğer varlıklardan ayıran yegâne özellik, bilince sahip olabilmesidir (Irmak, 2019, s. 17). Fakat buna rağmen, Şeriati mevcut ekonomik ve kültürel

sistemin etkisiyle, insanın bu özelliği kullanmaması sorunundan dem vurmaktadır. O, mevcut ekonomik ve kültürel sistemin toplumda bıraktığı izleri değerlendirirken; insanların bilinçsizliğiyle adeta iftihar ettiğini öne sürmektedir. Bu noktada Şeriati, toplumların kendi dil ve kültürlerini bırakıp geçmiş tarihlerini unutarak veya yok sayarak, başka toplumların dil, kültür ve tarihlerini benimsemelerini gerekçe olarak göstermektedir (Şeriati, 2016, s. 28).

Şeriati, bilincin iki tür olduğunu öne sürmektedir: Bireysel ve toplumsal bilinç veya öz bilinç. Bireysel bilinç, insan olma bilincidir. Bu bilinç, insanın dünyada varlığının farkında olmasını sağlayan, duyuşsal bir bilinçtir. Toplumsal bilinç ise, insana sosyal ve tarihsel bir sorumluluğun farkındalığını yükleyen bilinçtir. Toplumsal bilinç; Şeriati'ye göre, insanın kendisini aşmasına yardımcı olmaktadır ve insana mevcut yaşadığı toplumun ve zamanın içinde sorumluluk duygusu verir. Bu sorumluluk, insanın siyasi etkinliklerinin temelini oluşturmaktadır. Yani toplumsal bilinç, diğer yandan siyasi bilincin zeminini oluşturmaktadır. Buradan yola çıkarak; Şeriati'nin insana, siyasal bir canlı olarak baktığı ifade edilebilir (Öcal, 2012, s. 9). Şeriati, insanın varlığını gerçekleştirmesini ve varlığının farkında olmasını, öz bilince bağlamaktadır. Öz bilincin en yüksek tezahürü ise, bu manada kendini bilmektir. Fakat bu durum, kendiliğinden ortaya çıkan bir durum değildir. Şeriati'ye göre insan, ancak başka insanlarla ilişkiler kurarak benliğine ve öz bilincine ulaşmaktadır. Bu düşüncesini şekillendirirken Şeriati, Kur'an'da Hucurat Suresi'nin 13. Ayetinde geçen *"...birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık..."* ifadelerini baz almaktadır (Feyizli, 2016, s. 516). Öyleyse Şeriati'ye göre, insanın fıtratında toplum halinde ve bilinçli bir şekilde yaşamak vardır. İnsan, bilinçli olmak için de kendini tanımak ve başka insanlarla ilişki halinde olmak durumundadır. (Irmak, 2019, s. 19)

3.2. Şeriati'nin Yaklaşımında Yabancılaşma ve Eşekleştirme Kavramları

Doğu'da yabancılaşma kavramı üzerinde ilk ve en kapsamlı çalışmayı yapan fikir insanı, Ali Şeriati'dir. Şeriati, yabancılaşma sorununu sosyolojik ve dini açıdan ele almaktadır. Ona göre yabancılaşma, özellikle bu çağın faciasıdır (Irmak, 2019, s. 43). Şeriati, eşekleştirmenin; aslında tarihin her döneminde olduğunu fakat hiçbir

dönemde şu son dönemde olduğu kadar artmadığını ifade etmektedir ve bunu bu yüzden, toplumun en büyük felaketi ve üzerinde uygulanan en güçlü kudret olarak nitelendirmektedir (Şeriati, 2016, s. 37). Şeriati, yabancılaşma kavramını Batılı düşünürler gibi ele almamıştır. Mesela, onların kullandığı *alienation* kavramını kullanmamıştır. Daha yerli bir kavram arayışında bulunmuştur. Ona göre *aline olmak* kelimesi, Farsça'da *cin çarpmış* anlamına gelmektedir. Cin çarpmasına, Farsça'da *divane*, Arapçada *mecnun* ve Avrupa dillerinde *aline* kelimeleri karşılık gelmektedir. Bu yüzden *divane* ifadesini kullanmayı tercih etmemiştir. Daha önce sözü edildiği gibi bu durum, Batı dünyasında bir hastalık olarak değerlendirilmektedir. O da yine aynı şekilde, yabancılaşmayı bir hastalık olarak değerlendirmektedir. Çünkü ona göre yabancılaşma, sağlıklı bir fıtrattan sapma ile ortaya çıkmaktadır. Sağlıklı, doğru ve insani tasavvurdan sapma sonucunda yabancılaşma gerçekleşmektedir. Sağlıklı olan insan, ona göre kendisi olan insandır. Fakat aline olmuş, yabancılaşmış insan artık kendisi olmaktan çıkmış demektir (Irmak, 2019, s. 44). Şeriati'ye göre yabancılaşma, insanın kendisini tam anlamıyla hissedip algılamamasına, kendi yerine başka bir şeyi hissedip algılamasına sebep olan her etken ve her durumdur. Hastalık, sadece toplumdaki bazı insanların sapma durumudur. Ama aynı hastalığa ve sapmaya toplumun bütün aktörleri sahipse, artık bu durum hastalık değildir (Şeriati, 2012, s. 187). O toplum, artık başlı başına yabancılaşmış, aslını yitirmiş ve kendisi olmaktan uzaklaşmış bir toplum haline gelmiştir. Fakat toplumun tüm aktörlerinin bu şekilde olması, tesadüfi bir durum olarak görülemez. Burada şunu ifade etmek gerekir: Ali Şeriati, Hegel'in yabancılaşmayı açıklarken kullandığı nesneleşme kavramı gibi, yabancılaşma kavramını açıklama noktasında eşekleştirme ifadesini kullanmaktadır. Burada özellikle dikkat edilmesi gereken nokta, eşekleşme değil; eşekleştirme ibaresinin kullanılmış olmasıdır. Yani, Şeriati'nin düşüncesinde yabancılaşma süreci, kendiliğinden gelişen bir süreç değildir. Aksine bazı unsurlar tarafından tamamen bilinçli olarak yapılan bir şeyden söz edilmektedir (Şeriati, 2016, s. 37).

Şeriati, yabancılaşma ya da eşekleştirmeyi; *"hakiki kişiliğin yok olup bozulması, yani yabancı bir şahsiyetin (insan, cin veya başka bir şeyin) insanın ruhuna girmesi ve insanın o yabancı kişiliği kendisi olarak hissedip algılaması hali"* (Şeriati, 2012, s. 191), *"İnsanın kendi benliğini unutması, farkında olmaması ve benimsememesi"* (Şeriati, 1984, s. 13) ve aynı zamanda, daha önce sözü edilen bilinç kavramına atıfta bulunarak *"insan zihninin ister fert ister toplum olsun, insanın*

bilgi, şuur ve yönünün insani bilinçten ve sosyal bilinçten sapması ve bu iki bilincin hak ve batılla süslenmesini sağlayan bir etken" (Şeriati, 2016, s. 38-45) olarak tanımlamıştır. Yani kişi yabancılaştığında, benliğini kaybetmekte ve içindeki o farklı yapının etkisiyle hareket etmektedir. Bu, ciddi sosyolojik ve psikolojik bir hastalıktır. (Şeriati, 2003, s. 10)

Şeriati, bireysel ve toplumsal sorunların temelinde eşekleştirmenin ciddi bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, toplumdaki bu perişanlığın sebebi ne istibdat ne istismar ne de sömürüdür. Ona göre sorunların kaynağında eşekleştirme vardır (Şeriati, 2006, s. 83). Şeriati'ye göre her plan, her konuşma, her ilerleme, sözde medeniyet ve kültür, her aldatmaca lezzet, her yalan mutluluk, zihinleri insanlıktan ve özgür düşünce ve yaşamdan uzaklaştırıp eşekleştirmektedir. (Şeriati, 2018, s. 180)

Şeriati'ye göre medeniyet kavramı, tarih boyunca insanların kendilerine yabancılaşmasının neticesinde ortaya çıkmaktadır (Şeriati, 2012, s. 82). Ona göre, modernleşmenin başlangıcı, tarihsel süreç içinde şekillenen yabancılaşma veya eşekleştirme olgusuna hız kazandırmış ve çok boyutlu bir sömürgeleştirmenin yolunu açmıştır. Özellikle İslam toplumlarında, yabancılaşma, bu süreçte katlanarak artmıştır. Bu süreçte, bu toplumlarda; eğitim, sağlık, siyaset, bilim ve sanat gibi birçok alanda tamamen Batı'dan taklit alınan kurumlar ortaya çıkmıştır. Sadece kurumlar da değil; ona göre aynı toplumların insanları da Batı'yı olduğu gibi kopyalamıştır ve Batı taklitçisi insanlar çoğalmıştır. Mesela bu süreçte aydın kimliğinin içi boşaltılmıştır. Genel manada kendi kültürüne, değerlerine, tarihine yabancılaşan, kopya etmeyi benimseyen toplumlar ortaya çıkmıştır. Yabancılaşma, gözle görülür bir şekilde insanlarda ve toplumsal yapıda hissedilmiştir. Şeriati'nin bu noktadaki eleştirisi, Doğu ve Batı toplumlarının birbirleriyle çok farklı olmalarından kaynaklıdır. Kendi toplumuyla taban tabana zıt bir kültürü benimseyenler, kendi kültürlerine sahip çıkamazlar ve yabancılaşma kaçınılmaz olur. Kendi toplumuna yabancılaşmış bir kimse de ona önderlik edemeyecektir. Şeriati bu durumu izah etmek adına, "*sözün coğrafyası"* ibaresini kullanmaktadır. Ona göre her sözün hükmü, söylendiği toplumda geçerlidir. Bundan dolayı, farklı toplumlarda ortaya konulan şeyleri, olduğu haliyle kopyalamak; modernleşmek değil, yabancılaşmaktır. Ona göre bu noktada çözüm, öze dönüştür. Fakat şöyle ki Şeriati'nin öze dönüşten maksadı, asla geçmişte takılı kalmak ve hamaset yapmak değildir. Şeriati, gelenekçi

de değildir. Ona göre toplumları, kendisini kendisi yapan değerlere dönmesi gerekmektedir. Yani benlik ve bilinç olguları burada anlam kazanmaktadır. Ona göre, bu öze dönüşe fikirsel ve aktivist olarak öncülük edecek olan da aydın kişilerdir (Çetin, 2020, s. 10).

Şeriati, kendisine yabancılaşmış insanın; ancak Allah'a dönerek, O'nun kendisine yüklediği fıtrat üzere yaşayarak kendisini yeniden bulacağını ifade etmektedir. Ancak o şekilde kurtuluş yolu insana açılacaktır (Şeriati, 2016, s. 118). Fakat uygulamada bakıldığında durumun aksi gözlemlenmektedir. Mesela entelektüel ve aydın kimliğe sahip kişiler, Batı'ya yönelmektedir. Şeriati, entelektüellerin Batı'ya gidip meslek edinip ülkelerine dönerken; aydın kimliğe sahip insanların farklı ideolojileri benimseyerek döndüklerini ifade etmektedir. Böyle kişilerin Sosyalizm, Marksizm, Radikalizm, Egzistansiyalizm gibi ideolojileri ülkelerine getirip taraftar toplamaya çalışmakta olduklarını anlatmaktadır. Halbuki İslam ülkesinde, kendisine aydın denilen insanın en büyük taraftar olacağı şey Kur'an olmalıdır (Çetin, 2020, s. 9). Çünkü Şeriati, aydın kimliğine sahip insanların, toplumlarına karşı sorumlukları olduğunu düşünmektedir. O yüzden, Kur'an'a dönerek kendi toplumlarının sorunlarına çözüm bulma amacıyla yeni öğretiler geliştirmeleri gerekmektedir (Şeriati, 2018, s. 13).

Ali Şeriati, yabancılaşan insanın ilk kaybettiği şeyin başkaldırı-isyan olduğunu öne sürmektedir. Hatta Şeriati "İsyan" konusunu, mevcut düzen içerisinde ilk feda edilen şey olarak değerlendirmektedir. Ne uğruna denecek olursa; bazen ödenen bir taksit uğruna, bazense yeni çıkmış elektronik bir cihaz uğruna. Mevcut ekonomik düzen içerisinde imzalanmış olan 3-5 yıllık senetler, insanın isyan ahlakını etkilemektedir. Ödenmesi gereken taksitler uğruna ya da başka bir ifadeyle, borçlu olması dolayısıyla, insanın normalde altında kalmayacağı, baş kaldıracağı şeylere "Baş üstüne!" demesi gerekmektedir. Normal şartlarda insanın fıtratında olan başkaldırı ahlakı, mevcut ekonomik sistemin işleyişinden dolayı büyük zarar görmekte ve insan, bir otomobil-bir ev uğruna, kendi fıtratında bulunan yanlarına yabancılaşmaktadır. Hatta Şeriati'ye göre, bu yabancılaşma gerçekleşirken; insan ne kaybettiğini, kaybettiği şeyin yerine neyi koyduğunu dahi bilemez hale gelmektedir. Ali Şeriati, isyan ahlakının insanın tanrısallık özelliği olduğunu ifade etmektedir. Şeriati'ye göre insan, Allah'ın bahşettiği yeryüzün halifeliğini baş kaldırma özelliğinden ve isyan ahlakından almaktadır. Şeriati bu noktayı sorgulamaktadır:

İnsan, bir buzdolabına, bir otomobile veya eve sahip olmak için, nasıl bu denli kıymetli bir yanından vazgeçebilir? Hangi şey bundan daha kıymetli olabilir? Şeriati, bu soruların cevabını yine kendisi vermektedir. Ona göre bunun tek açıklaması, yabancılaşma ya da onun kendi deyimiyle "eşekleştirme"dir. Ona göre, bir insan ancak bilincini yitirirse bu noktaya gelebilmektedir. Öz bilincin yitimi, insanı bu duruma getirmektedir (Şeriati, 2016, s. 20)

Eşekleştirme, Ali Şeriati'ye göre, daha önceki dönemlerde, sadece algılara oynayan güruhun dehaları, zevkleri ve tecrübeleriyle sınırlı kalmaktaydı. Fakat ona göre, yakın dönemde bu duruma, bilim ve bilim camiası da destek vermeye başlamıştır. Sadece bu da değil; mevcut sistemin bütün unsurları, kitle iletişim araçları, eğitim-öğretim müfredatı ve kurumları, basın, tercüme, sanat dalları ve hatta psikoloji ve onun alt dalları yabancılaştırmaya hizmet etmektedir. Bu açıdan bakıldığında eşekleştirme ya da yabancılaşma, Şeriati'nin de deyimiyle: *"Bilim, teknoloji ve teknik bilgiyle donanımlı hale gelmiştir"*. Tam olarak bu sebepten, bilinç ve yabancılaşmayı birbirinden ayırmak, son dönemlerde çok zorlaşmaya başlamıştır. Çünkü normalin anormal olduğu dönemlerde; anormal olan normal karşılanmaya başlamıştır. Bu şartlarda yabancılaşmadan korunmak da bir o kadar zorlaşmıştır. Öyleyse denilebilir ki insanın kişiliğinde, insani ve sosyal bilinçte meydana gelen sapmalar, buna sebep olan faktör her ne olursa olsun, bu faktör en kutsal kabul edilen din dahi olsa, eşekleşmedir. Öyleyse insani bilinç ve sosyal bilince sahip çıkmamak, adeta esarete düşmektir. Ona göre, bunun dışındaki her uğraş düşman gücün kurbanı olmaktır. Bunlar Şeriati'nin kendi ifadesiyle değerlendirilecek olursa:

> *"Eğer bir yerde hazır bulunman gerektiği halde orada değilsen, artık istediğin yerde bulunabilirsin. İster içki sofrasına oturmuş ol, istersen namaza durmuş ol; ikisi de birdir."*

Buradan anlaşıldığı üzere, Şeriati'ye göre yabancılaştırma, toplumun kendi değerleriyle de söz konusu olabilmektedir; ya da tam aksine başka toplumlardan gelen zevk ve eğlence unsurları ile de olabilmektedir. Şeriati, bu konuda yangın örneğini vermektedir. Bir evde yangın çıktığı vakit, insanı bu yangını söndürmek dışında bir işe çağıran, haindir; bu, isterse Allah'a dua etmek olsun. Ona göre, o an yapılması gereken iş dışında yapılacak herhangi bir iş, eşekçe bir iştir. Buna sebep olan her unsur, eşekleştirici bir özelliğe sahip olmuş demektir. Normalde insanı

gafletten kurtaracak olan din bile, aslına yabancılaşmış durumda ise, eşekleştirmeye hizmet etmektedir. Burada Şeriati'nin sözünü ettiği şey, dinin kendisi değil; dini yabancılaştırıcı bir unsur olarak kullanmaktır (Şeriati, 2016, s. 38-39). Mesela konu sanat da olsa durum aynıdır. Bugün burjuvazinin elinde yabancılaşma, insanî fesat, eğlence, uyuşma, uyuşturma, kendini kaybetme, propaganda ve çürüme aracı, sanatın misyonu haline gelmiştir. (Şeriati, 2000, s. 139)

Şeriati'ye göre, en tehlikeli yabancılaşma türü, kültürel yabancılaşmadır. Bu yabancılaşmada, insan kendi tarihsel kimliğine ve benliğine yabancılaşmaktadır. Bu, toplum üzerindeki sömürünün önünü de açacak bir durumdur. Çünkü tarih ve kültür bilincini içeren toplumsal bilinç, bir milletin ülkesine ve özgürlüğüne bağlılığını sağlayan ana unsurlardandır. Bu yüzden yabancılaştırıcı unsurlar, bir milleti sömürmek istediğinde, o milletin elinden önce tarihini ve kültürünü almaya çalışmaktadır. Zaten kendi tarihine ve kültürüne yabancılaşan toplumun elinde bir şey kalmayacaktır; taklitçilikten başka. Bu durumda, kendine yabancılaşmış toplumun yönünü başka tarafa çevirmek, çok daha kolay olacaktır. Burada olması gereken, aydın kimlikli kişilerin, topluma toplumsal bilinci yeniden kazandırmak adına gayret sarf etmesidir. *Bu tuzaklara karşı uyanık olmayan toplumların, Batı'nın ürettiklerinin modern tüketicileri olmaktan başka çareleri yoktur* (Çetin, 2020, s. 8). Diğer türlü, yabancılaşma türlerinden tedavisi en zor olan kültürel yabancılaşmadan kurtulmak, imkânsız hale gelebilir (Şeriati, 2019, s. 97). Şeriati, insanın bıraktığı her boşluğu, yabancılaşmanın dolduracağını öne sürmektedir. İnsanın kendi dinini anlamsız, kendi kültürünü değersiz, kendi tarihini gereksiz veya kendi toplumuna ait ne varsa onu bir başkasının toplumundakinden daha kıymetsiz gördüğü vakit; kendi kültürüne ait her şeyden nefret etmeye başlamaktadır. Yabancı ve farklı olanın cazibesine kapılan insan, yabancı olanın kör meczubu olmaktadır. Artık, yabancılaşma; kaçınılmaz hale gelmektedir (Şeriati, 2011, s. 254).

Ali Şeriati'nin yabancılaşma veya eşekleştirmeye sebep olarak gösterdiği şeyler ele alınacak olursa; makineleşmenin yaygınlaşması, toplumların tüketim toplumuna evrilmesi, teknokrasi, bürokrasi, burjuvazi, materyalizm, sınıfsal sistem, zahitlik, uzmanlık, bilgi hastalığı, kitap hastalığı, hurafelik ya da bozulmuş dinler, aşk, ilim ve kültürel yabancılaşma olmak üzere örneklendirilebilir. Şeriati'ye göre eşekleştirmenin iki farklı yolu vardır. Nasıl ki eski tip sömürü ve yeni tip sömürü varsa; Şeriati de aynı şekilde eşekleştirmeyi ikiye ayırmaktadır: Eski eşekleştirme ve

yeni eşekleştirme. Eski eşekleştirmede kullanılan unsurlar; din, zahitlik, şiir, tasavvuf gibi unsurlardır. Yeni eşekleştirmede ise; uzmanlaşma, maddi imkanlar, medeniyet, cinsel özgürlük, bireysel hak ve özgürlükler, kadın özgürlükleri gibi unsur kullanılmaktadır. Burada şuna dikkat edilmelidir: Şeriati bu unsurların kendisinin değil, araçsallaştırılmasının eşekleştirmeye yol açtığını öne sürmektedir. İnsanlar birtakım tali konularla ilgilenirken, eşekleşme unsurlarını öne sürenler istediklerini gerçekleştirmektedir. Bunu da şöyle açıklayabiliriz: Eşekleştirmede, dolaylı ve doğrudan olmak üzere iki yol kullanılmaktadır. Doğrudan eşekleştirme, insanların zihinlerinin cahilliğe, sapkınlığa yöneltmekte iken; dolaylı eşekleştirme, zihinleri ortada büyük ana problemler varken, daha küçük meselelere yöneltmektedir. Bu da daha küçük meseleleri süsleme, ilgi çekici hale getirme yoluyla gerçekleştirilmektedir. Burada aciliyeti olan, önem arz eden şeyleri, zihinlerde insanların küçümsemesi sağlanarak, onlar daha önemsiz şeylerle meşgul edilmektedir. Bu durumda yabancılaşan ve eşekleştirmeye maruz kalan insan, olması gerekene vakit ayırmak yerine; vaktini boş işlerle öldürmektedir. Genelde eski eşekleştirmede doğrudan eşekleştirme yolu kullanılırken; yeni eşekleştirmede, dolaylı eşekleştirme yolu kullanılmaktadır (Irmak, 2019, s. 4).

3.2.1. Eski Eşekleştirme

Şeriati, eski eşekleştirmede söz konusu olduğunda, etkileyici ana faktörün din olduğunu öne sürmektedir. Şöyle ki peygamberlerin var olduğu ve ardından gelen ilk dönemin dışında kalan, dinin en yalın ve en doğal haliyle yaşandığı dönemler hariç, kalan diğer dönemlerde din, insanlık tarafından sömürü aracı olarak kullanılmıştır. Burada Ali Şeriati'nin bahsettiği, dininin sömürü aracı olarak kullanılması durumu; hangi din olursa olsun (İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik vb.), sözde Allah adına uygulandığı söylenmekle birlikte; insanı özüne yabancılaştırmaya çalışan bazı kesimler tarafından dinin kullanılarak, insanları hem bireysel hem de sosyal açıdan eşekleştirme vasıtası haline getirilmesi durumudur. O yüzden Ali Şeriati, özellikle eski toplumlardaki en büyük ve en güçlü eşekleştirici olarak kullanılan din olgusunu hedef göstermiştir (Şeriati, 2016, s. 45). Bu yüzden Şeriati, insanları yalnızca sömürüye, adına modernleşme denerek yapılan değişikliklere veya kapitalist sisteme karşı uyarmamaktadır. Tam aksine, toplumun kendi dininden olup da gücü elinde bulunduran iktidar sahiplerinin, adeta koltuklarını garantiye almak adına kullandıkları din olgusuna vurgu yapmaktadır. Şeriati'ye göre asıl dikkat edilmesi

gereken; birtakım çıkarlar uğruna kullanılan, çarpıtılan ve amaç olması gerekirken araç haline getirilen din olgusudur. Bu çok tehlikeli bir olgudur. Şeriati, dindar toplumun güç sahipleri tarafından birtakım masallarla aldatılmasını ve onlara reva görülen sıkıntı dolu hayatı kabullenmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Aksine Ebu Zer'in sözünü şiar edinerek hareket edilmesi gerektiğini öne sürmektedir *(Şeriati, 2019, s. 265)*: *"Evinde yiyecek ekmeği bulunmadığı halde insanlar üzerine yalınkılıç yürümeyen kişiye hayret ederim."* Burada dikkat edilmesi gereken, Şeriati'nin sadece İslam toplumlarına hitap ettiği algısına kapılmamaktır. Dinin araçsallaştırılması, sadece tek bir dinle sınırlı olamaz. Mesela Şeriati, "İnsan" adlı kitabında, Hıristiyanlık'daki saptırmalardan bahsetmektedir (Şeriati, 2008, s. 180):

> *"Tanrı İsa'da zuhur etmez, İsa'dan zuhur eder. Tanrılaşan insan İsa Mesih, güçlü bir arzuyla kurtulmak isteyen ruhunun dışarıda gerçekleşmiş biçimidir. Ruh-ul Kudüs insan ruhundan başka bir şey değildir. İnsan, Tanrı'yı kendisinde tanıyamadığı için onu metafizik bir varlıkla kişileştirir. Kendisinde olan şeyi hayali bir göğe yerleştirir. İşte bu "kendine dini olarak yabancılaşma" dır. Eğer bu "kendine yabancılaşma"dan kurtulursa kendisine ulaşır, kendi kendisinin farkında olduğunu hisseder."*

Şeriati, kullanılan dinin, zalimi de mazlumu da eşekleştirmeye çağırdığını öne sürmektedir. Ona göre din bir hayat nizamıyken; sanki tam aksine dinin her konusu soyut bir yapıdaymış gibi bir izlenim verildiğini ifade etmektedir. Fakat böyle izlenim verildiğinde, dinin araçsallaşması da kolaylaştığından, bu yol tercih edilmektedir. Şeriati'ye göre herkesin omzunda bir yüke dönüşen tüm sosyal sorumluluklar, yalnız gücü elinde bulunduran kesimin bildiği özel hilelerle çıkara dönüştürülmektedir. Şeriati, bu din anlayışını eski eşekleştirmenin ana unsuru olarak görmektedir (Şeriati, 2016, s. 48).

Ali Şeriati'ye göre, şükür olgusu, dinin bir parçası olmakla birlikte yabancılaştırma için yoğun olarak kullanılan bir araç haline gelmiştir. Kapitalist ekonomik sisteminin hâkim olduğu dönemde, bir kesim daha zengin olsun ve zayıf olan kesim ayaklanmasın diye, sürekli eşekleştirme aracı olarak kullanılmaktadır. Böyle bir sistemde insanlar daha iyiye ulaşma gayretine düşmesin diye, hep daha kötü gösterilip mevcut duruma razı edilmektedir. Ona göre bu durum ilerlemenin önünde çok büyük bir engeller. Yine bu durum, toplumu sosyal bilinçten yoksun

bırakmakta ve eşekleştirmektedir. Ali Şeriati'ye göre eşekleştirme türlerinden bir diğeri de züht ya da başka bir ifadeyle zahitliktir. Ali Şeriati, insanı, insan haklarından, insanın en basit sosyal haklarından ve doğal ihtiyaçlarından sanki israfmışçasına uzak tutan ve bunu açgözlülük olarak değerlendiren zahitlik anlayışına karşı çıkmaktadır. O, aslında dünyanın bütün nimetleri kendisi için yaratılmış olan insanı, Allah'ın nimetlerinden böylesine uzaklaştıran, o nimetlerden faydalanıp Allah'a şükürden uzaklaştıran bu anlayışın Allah'ın indirdiği dinle bir bağlantısı olmadığını düşünmektedir ve züht kavramını, kendisi ile zulüm yapılan pamuktan bir kılıç olarak değerlendirmektedir (Şeriati, 2016, s. 49-56). Bu tüm dünya dinlerinde ve toplumlarında farklı versiyonları olan bir anlayıştır. Mesela Hıristiyanlarda, gencecik genç kızların parmaklarına bir yüzük takarak dünya hayatından el etek çektiği gözlemlenebilir. Üzerlerine mavi elbiseler giymektedirler. Evli olmayan bu kızlar ne yapmış olmaktadır? Onlar İsa ile evlendiklerini öne sürerler. Dünya nimetlerinden faydalanmama kararı almışlardır. Fakat insan fıtratı bir erkek ve bir dişiden yaratılmışken, bu fıtrata aykırı bir yaşam sürmek değil midir? Hem insan doğasına aykırı bir yaşam sürmek hem de bunu din adına, zahitlik olsun diye yaptığını öne sürmek ciddi anlamda bir yabancılaşmadır. Bu durum hem insan doğasına hem kişinin kendi dininin asıl olan haline yabancılaşmadır (Irmak, 2019, s. 66).

Ali Şeriati'ye göre, geçmişi kutsama ve buna bağlı olan bütün gururlar, tarihsel süreç içerisindeki en büyük eşekleştirici unsurlardan biri olmuştur. Ona göre mevcut toplumlar, bir şeye yalnız eski tarihe aitse kıymet vermekte ve yaşayan birçok değerli isme, hak ettiği değeri göstermemektedir. Aslında burada yaşanılan döneme, yaşanılan dönemin toplumuna ve yaşanılan dönemin değerlerine yabancılaşma durumu görülmektedir. Normal şartlarda yaşanılan dönemde, belki de daha önceki tarihlerde övülen birçok isimden çok daha kıymetli ve başarılı isimler yetişirken; sırf geçmişi kutsamaktan bu kişileri teşvik ve gereken değer verilmemektedir. Şeriati, bu durumu eşekleştirme olarak değerlendirmektedir. Burada şuna dikkat edilmesi gerek ki Şeriati geçmiş dönemlerde olan şeyler unutulsun veya geçmiş başarılar inkâr edilsin yaklaşımı benimseyen bir isim değildir. Aksine geçmişi övmekten, günümüze gelememeye karşı bir eleştiride bulunmaktadır (Şeriati, 2016, s. 53).

Şeriati'ye göre, aslı bozulmamış din, insanı anlamsızlık boşluğundan çıkarmaktadır. Fakat yabancılaştırıcı bir araç olarak kullanıldığında, çok tehlikeli bir afyon halini almaktadır. Burada Marks'ın düşünceleriyle alakalı bir paralellik görülebilir. Bu konuda olduğu gibi, Şeriati sanata da aynı gözle bakmaktadır. Sanat da din gibi hayatı çekilebilir kılan olgulardan biridir. Şeriati'ye göre sanat hayatın içindeki sıkıntıları bir nebze olsun uzaklaştırmak için önemli bir etkendir ve aynı zamanda insan ruhunun hayata somut bir yansımasıdır. İnsana Allah tarafından emanet edilen yetenek ve yaratım gücü olan sanat yeri geldiğinde, bahsi geçen din olgusu gibi, insanı yabancılaştırıcı bir araca dönüşebilmektedir (Afşar ve Özyiğit,2017, s. 831-851). Özellikle şiir, Ali Şeriati'ye göre tarihin birçok döneminde eşekleştirme aracı olarak kullanılmıştır. En sıcak savaşların ve işgallerin yapıldığı dönemde dahi, toplumun şiirlerle uyuşturulduğu zamanlar görülmüştür. Şeriati bu konuda eleştirel ifadeler kullanarak: "Kanın gövdeye götürdüğü savaş ortamında, neyin şiir kitabı?" diyerek sorgulamaktadır. Böyle bir can pazarının yaşandığı dönemde şiir yazma derdine düşmüş bir şair ona göre yalnızca, şiir tarafından eşekleştirilmiş olan bir insandır. Çünkü Ali Şeriati'ye göre, daha önce bahsedildiği üzere, İnsanı o anda yapması gereken şeyden alıkoyan her şey eşekleştirici bir yapıya sahip idi. Bu durumda şairin mücadele etmek yerine, şiir yazmaya koyulması; onu eşekleştirmiştir. Ali Şeriati'nin bu yaklaşımı, yaşadığı dönem göz önüne alınarak değerlendirilirse, 1941-1948 tarihleri arasında İran'ın 4 farklı ordu tarafından işgal edildiği dönem olduğu görülmektedir. Burada onun eleştirdiği nokta, şairin böyle bir dönemi yalnızca edebiyat şaheseri ortaya koymaya çalışarak geçirmesidir. Bu örnekteki gibi, Şeriati'ye göre, tarihin bütün dönemlerinde benzer durumlar yaşanmaktadır (Şeriati, 2016, s. 52).

3.2.2. Yeni Eşekleştirme

Yeni eşekleştirme, eski eşekleştirme araçlarından daha ileri düzeyde, biraz daha algıların yönlendirildiği araçların kullanıldığı eşekleştirme türüdür. Bu yeni araçlar kullanılmaya başlandığında, eski araçlar bırakılmış değildir. Onlar da beraberinde kullanılmaya devam etmektedir. Fakat, aracın kullanılacağı kesim, burada önem arz etmektedir. Araç, kesime göre şekillendirilmektedir. Eşekleştirme konusunda insanları yönlendiren kesimler, o toplumun yapısına ve hassas oldukları noktalara göre bir metot ve ona uygun araç belirlemektedir. Çünkü zaten burada amaç; istenen kesimi, istenen şeye karşı yabancılaştırmaktır. Mesela bir kesim vardır

ki dini ilimlerle ilgilenir, bir kesim vardır ki sporla uğraşır, bir kesim vardır ki züht ile meşgul olur. İşte bu kesimler eşekleştirme noktasında insanların hassas noktalarını kullanarak, onları asıllarına, kültürlerine ve benliklerine yabancılaştırmakta ve eşekleştirmektedirler. Mesela "Danışıklı Dövüş" eşekleştirme araçlarından biridir. Bu araca göre insanlar, asıl cephenin yanında tali bir cephe hazırlanarak, onunla oyalanmaktadır. Burada amaç, asıl mesele ortaya çıkmasın diye yapılan üstü örtülü bir danışıklı dövüştür (Şeriati, 2016, s. 64). Şeriati'nin yaklaşımında, yeni eşekleştirmede makineleşme, tüketim toplumu uzmanlaşma, medeniyet, ilim, bireysel özgürlükler, kadın özgürlüğü vb. etkili faktörler olarak sayılabilir.

Yeni eşekleştirme veya yeni tür yabancılaşmada makineleşmenin ve toplumların tüketim toplumuna evrilmesinin ciddi etkisi vardır. Çünkü Sanayi Devrimi sonrasında tüm dünyada ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Toplumların yalnızca üretim şekli değişmemiştir. Beraberinde yaşam şekli, çalışma saatleri, yaptıkları işler, beslenme düzenleri, psikolojik yapıları ve buna bağlı olarak sağlık durumları dahi mevcut sisteme göre şekillenmiştir. Şeriati'ye göre makineleşmiş sistem içerisinde çalışan insanlar yavaş yavaş makinenin bir düğmesi gibi hareket etmeye başlayacaktır. Bu şartlarda çalışan insanlar, kendi belirleyicilikleri olmayan bir hayata tutunmaya çalışmaktadır. Emekçi kesim kendi beğenileri, özgürlükleri ve istekleri; kendi iradelerinde olmayan kör bir düzene hizmet etmektedir (Irmak, 2019, s. 50).

Şeriati'ye göre; makine, insanın bir uzvu haline dönüşünceye kadar, ya da insan makinenin bir parçası haline dönüşünceye kadar herhangi bir sıkıntı yoktu. Fakat ona göre bir yerden sonra, makine insandan kıymetli hale gelmeye ve insani özellikler zayıflamaya başlamıştır. Mesela normalde zihninden matematiksel hesap yapan insanlar, hesap makinesinin sağladığı kolaylıktan dolayı, zihnin o noktasını eskisi kadar kullanmaya kullanmaya, bu yeteneği körelmektedir. Bir diğer örnek; normalde telefonda rehber diye bir özellik yokken, herkesin ezberinde onlarca telefon numarası vardı. Kayıt cihazlarından önce kelime kelime her şeyi not alma, ezberleme, çalışma gayreti vardı. Fakat bu imkanlar yaygınlaşmaya başladıktan sonra, insanlarda zihnin ezber için kullanılan bölgesi, eskisi kadar kullanılmaz oldu. Ya da normal şartlarda elektronik aletler bu kadar yaygın değilken evde ailesiyle eşiyle vakit geçiren insanlar, artık vaktinin çoğunu bilgisayarla, telefonla geçirmeye

başlamıştır. Böylelikle duygusal bağ kurulan insan ilişkilerinin yerini, tamamen teknolojik bağlar almaya başlamıştır. Bu yüzden Şeriati şöyle ifade etmektedir (Şeriati, 2015, s. 237):

"Makinesiz toplumlarda bulunan yeteneklerin birçoğu, makineli toplumlardan ortadan kalkmıştır. Birçok duygu ayaklar altında çiğnenmiş ve işler üzerindeki otoritemiz zayıflamıştır. Makine müdahalesi insan ruhunun en soylu boyutlarında gerçekleşecektir. Makine işte o zaman insanı yutacaktır."

Şeriati bu konuda Marcuse'nin de görüşlerine atıfta bulunmaktadır. Şeriati, Marcuse gibi, yabancılaştırıcı unsurlar noktasında, insanın tek boyutlulaştırıldığını ifade etmektedir. Ona göre de sadece tüketime odaklı bir dünya ve yine sadece tüketime odaklı insanlardan oluşan bir dünya toplumu oluşmuştur (Irmak, 2019, s. 7). Bu yüzden makineleşme ve tüketim odaklı sistem, zamanla insanın bağımsızlığını elinden alarak, üretenden ayrı bir varlık haline gelmektedir (Şeriati, 2012, s. 94). Maddiyat odaklı bu sistem, teknik gücü artırmıştır belki ama insani ve ahlaki bir nokta bırakmamıştır. İnsanı ruhsal olarak da çok güçsüz bırakmıştır. Öyle ki Şeriati, üretim araçlarının insanın kişiliğini harcadığını ve kendi benliğine dahi yabancılaştırdığını ifade etmiştir (Irmak, 2019, s. 4).

Şeriati'ye göre makineleşmeyle birlikte, teknolojinin gelişimi de eşekleştirme veya yabancılaşmayı tetikleyen unsurlardandır. Uzmanlaşmanın artması ile, ailede her birey ayrı bir alan belirlemekte; aile bireylerinin kimisi doktor kimisi mühendis olmaktadır. Faaliyet sahalarının çoğalması ve değişmesi ile evde inanç ve zevk farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Aile bireyleri arasında ciddi bir yabancılaşma zuhur etmektedir. Bu aradaki mesafenin derinleşmesi, aile bireyleri arasındaki sıcaklığı da azaltacak durumlara sebep olmaktadır. Çocuk yetiştirme, sadece çalışmaya odaklı ailelerde gündemden çıkmaktadır. Diğer yandan ailede, ortak bir ekonomik yapı varken; her bireyin ekonomik özgürlüğünü eline alarak ayrı bir hesap tutması, ailenin zayıflamasını daha da kolaylaştırmaktadır. Böylelikle aynı evde yaşayan ve farklı hayatlara sahip olan insanlar topluluğu var olur fakat bir aile olamazlar. Çünkü aradaki bağlar kopmaktadır. Aile ve toplum içindeki sevgi yoksunluğunu birçok ruhsal ortaya sıkıntıyı da beraberinde getirmektedir. Bu manada Şeriati, ailenin dağıldığı, bağların koptuğu, ruhsal dengenin alt üst olduğu bir toplumun ayakta kalmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken

önemli bir husus var ki Şeriati, kapitalist ekonomik sistemi eleştirirken kör bir anlayışla yorum yapmakta değildir. O aynı zamanda, bir toplumun ayakta kalması için üretime de önem verilmesi gerektiğinin farkında bir fikir insanıdır. *Ona göre bir toplum ekonomik acıdan ne kadar geriyse ahlaki, kültürel ve dini acıdan da o kadar geridir.* Bu hem ülke hem de aile açısından böyledir. Bir ailede en basit ihtiyaçlar karşılanamadığı takdirde o ailede huzurun olacağını söylemek mümkün değildir. Bu hem aile içinde huzursuzluğa sebep olmakta, hem de toplumun daha geriye gitmesine sebep olmaktadır. Maddi sıkıntılar dışa bağımlılığı da beraberinde getireceğinden, yabancılaşma kaçınılmaz olmaktır. Çünkü sırtını bir tarafa yaslamak zorunda olan insan veya toplum, yaslandığı insan veya toplumun isteklerine göre hareket etmek zorunda kalmaktadır. Bu manada Şeriati'nin sunduğu öneri, kapitalist üretim sistemi yerine; faizin, başkasının hakkına girmenin ve herkese hakkın eşit verildiği yasak olduğu güçlü bir İslami ekonomik sistem yürürlüğe geçirmektir (Oflaz, 2012, s. 88-91).

Şeriati, insanın kendine yabancılaşmasının önemli etkenlerinden birinin uzmanlaşma olduğunu öne sürmektedir. Günümüz dünyasında da birçok sosyolog, bu konuda aynı fikirdedir. İnsan, fıtratı gereği çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Fakat uzmanlaşma ile birlikte insan tek boyutlu bir yapıya evrilmektedir. Bu tek boyutlululaşma hali, insanı kendisine yabancılaştırmaktadır. İhtisas ile insan kendi fıtratının dışında bir hal almaktadır. Ama diğer yandan da uzmanlaşma olmadan medeniyetin olması mümkün değildir. Çünkü medeniyet, uzmanlaşma ister. Uzmanlaşma olmadan, toplumun belli alanlarda ilerleme kaydetmesi mümkün değildir (Şeriati, 2020, s. 129). *Filozoflardan birinin dediği gibi medeniyetin temeli insanın kendine yabancılaştığı saatlerde atılmıştır. Ya da medeniyet insanın kendine yabancılaştığı saatlerin mahsulüdür*.

Şeriati'ye göre insanlar uzmanlaştığında, ruh kaybolmaktadır. Bundan dolayı Sanayi toplumları içerisinde yaşayan bireylere birçok sosyolog şunu önermektedir: yoğun saatler çalışan bir işçi, işinden artakalan vakitlerde biraz toprakla uğraşmalı veya uzun saatler masa başında hiç kalkmadan mesai yapan bir memur, insan içine karışmalı ya da spor yapmalı. Fakat dikkat edilirse bunlar çözüm niteliğinde şeyler değildir. Yalnızca sıkıntıyı bir nebze azaltmak adına verilen önerilerdir. Yani sorun sistemin kendisindedir. Verilen öneriler sadece yapay ve geçici çözümlerdir. Bu noktada da Şeriati çözüm önerisi olarak Asr-ı Saadet Dönemini (Hz. Muhammed'in

hayatta olduğu dönem) örnek göstermektedir. Ona göre, o dönemde sosyal bir uzmanlaşma alanı yoktur fakat toplumda her şey belli bir düzen içerisinde yürümektedir. Peygamberin kendisi de buna en iyi örnektir. Ona ne arif ne zahit ne tüccar ne savaşçı ne de başka bir sıfat verilemez. Çünkü peygamber, bunların hiçbirini birbirinden ayırmanın mümkün olmadığı bir zattır. Hatta eğittiği herkes için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Sürekli görev değişikliğinde bulunarak, herkesi farklı farklı birçok alanda çalıştırmıştır. Hatta insanları, sürekli aynı coğrafi bölgede bile tutmayarak farklı bölgelere yönlendirmiştir. Onların sınıfsal ortamlarını değiştirmiştir. Bu yöntemle peygamber, onların fıtratlarına yabancılaşmalarının önüne geçmiştir. Şeriati, bu durumu şöyle açıklamaktadır: insanın toplumsal ve coğrafi olmak üzere iki zindanı vardır. Ona göre, bir zindan diğerinden daha büyükse, daha büyüğü tercih edilmelidir. *Hiç olmazsa duvarlarını genişlet bir kalede mahsur kal. En azından bir hücrede değil* (Şeriati, 2020, s. 130-134).

Bilmek olgusu, insan fıtratında kişisel bir tatmine sebep olmaktadır. Bilgi sahibi olan insan, eğer zamanla "İlim, ilim içindir." anlayışını benimserse; bu tatmin, geçici ve sahte bir yapıya sahip olmaktadır. Çünkü bu durum insani ve sosyal bilinçten sapmaya sebep olmaktadır. Şeriati'ye göre insan bir keşfe daldığı zaman, bilincini yitirmeden hareket etmesi gerekmektedir. Genelde insan böyle zamanlarda, kendisinden uzaklaşmakta ve kendisi ile ilgili şeylerden vazgeçmektedir. Medeniyet ve teknik gelişmeler, böyle durumlarda ortaya çıkmaktadır. İlmi, insanlığın faydasına kullanmak için değil de yalnızca kişisel tatmin için öğrenmek bu yüzden insanı insani ve sosyal bileşen uzaklaştırmaktadır. Neticede bu durumunda sonu, eşekleştirmeye yani yabancılaşmaya varmaktadır (Şeriati, 2016, s. 68). Diğer yandan ilmin yabancılaşmaya destek verdiği bir diğer nokta da eğitim sistemlerinin, müfredatın içeriğidir. Şeriati, ilim yuvası olması gereken eğitim kurumlarının gerek uygulamanın gerekse içeriğin insanı ve toplumu gelişmeye değil acziyete sevk ettiğini ifade etmektedir. Sorgulamanın ve eleştirinin yolunu kapatan; kendi varlığına ve gücüne inanmayan nesiller üreten bir yapıya sahip eğitim sisteminin kendi aslına ve kimliğine ne denli yabancılaştırıcı olduğu aşikardır (Şeriati, 2018, s. 173).

Şeriati'ye göre özgürlük ibaresinin geçtiği birçok tanım, büyük bir uyuşturucudur. Bunun sebebi, insanları asıl özgürlük olan zihni özgürlükten ve sosyal bilinçten uzaklaştırmanın amaçlanmasıdır. Zihinlerin esir olduğu bir toplumda, insanlar özgürlük türküsü söyleyerek özgür olduklarına inanmaktadırlar.

Bu yalancı bir özgürlük hissidir. Adına cinsel özgürlük, bireysel özgürlük veya kadın özgürlüğü diyerek insanlar uyuşturulmaktadır. Cinsel özgürlük adıyla özellikle 18-25 arası genç nesil yok edilmeye çalışılmaktadır. Şeriatı bunu, insanı değerlerine karşı yabancılaştıran bir durum olarak nitelemektedir. Adına kadına özgürlüğü diyerek kadın ile erkek arasında sahte bir cephe oluşturulmaktadır. Bunda amaçlanan şey doğu ve batı toplumları arasındaki asıl sorunlardan ve gerçek cepheden haberdar olunmamasıdır (Şeriati, 2016, s. 73-75). Bahsi geçen araçların tamamı, insanı ve toplumu eşekleştirme; aslına, kültürüne, kimliğine, çevresine ve kendi benliğine yabancılaştırmak maksadıyla yapılan şeyledir. Şeriati kimisinin taklit yoluyla kimisinin danışıklı dövüş yoluyla vs. yapıldığını ifade etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yabancılaşma kavramının, insanlık tarihiyle eşdeğer sayılabilecek bir geçmişe sahip olduğu varsayımından hareketle; bu kavramın, toplumların etkisinde kaldığı bir kavram olduğunu ifade etmek mümkündür. Buna ek olarak; tarihin kırılma noktası olarak kabul edilen olayların, yabancılaşmayı artırıcı bir etki yaptığı bilinmektedir. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte yabancılaşma; ciddi anlamda hız kazanarak düşünürlerin, üzerine daha çok yoğunlaştığı bir kavram haline gelmiştir. Toplumların birbirleri ile etkileşiminin artması, makineleşmeden kaynaklı hayatın hız kazanması gibi sebepler; yabancılaşmada etkili olmuştur.

Sanayi Devrimi'nin yaşandığı dönemde doğmuş olan ve yabancılaşmanın tarihte geldiği en uç noktaya şahitlik eden düşünürlerden biri de Karl Marks'tır. Yabancılaşma kavramı üzerine çalışmalar yapan Karl Marks, yabancılaşmaya dair ortaya attığı teorilerle, Batı dünyasında bu alanın öncüsü olarak konumlanmıştır.

Karl Marks, yabancılaşmayı tanımlarken: kapitalist sistem, iş bölümü, emek, sınıfsallaşma ve özel mülkiyet kavramlarının üzerinde durmuştur (Ofluoğlu, 2008, s. 115). Marks'a göre, yabancılaşma olgusunun ortaya çıkışında ilk etken, özel mülkiyettir. Ona göre, insanlık, doğa durumunda her şeyden eşit miktarda faydalanmakta idi ve insanlar arasında, sınıf farkı söz konusu değildi. Ne zaman ki özel mülkiyet kavramı ortaya çıkmıştır, o zaman toplumda bir sınıfsallaşma söz konusu olmuştur. Neticede toplumda mülk sahibi olan, aynı zamanda güç sahibi konumuna gelmiştir. Marks'a göre, ezen-ezilen ilişkisi, ilk olarak bu şekilde ortaya çıkmıştır. Doğa durumunda eşitlik ve barış ortamı bozulmuş; yerini, eşitsizlik ve karmaşa haline bırakmıştır. Böylelikle insan, doğa durumuna yabancılaşmıştır (Coşkun, 2013, s. 121).

Marks, Sanayi Devrimi ile birlikte, sistemin, kapitalist üretim sistemine dönüşmesinden kaynaklı olarak, yabancılaşmanın ciddi manada toplumda yer ettiğini düşünmektedir. Ona göre, mevcut dünya düzeninde yabancılaşmanın ana sebebi; kapitalizm olmuştur (Aydoğan, 2015, s. 273). Kapitalizmin yerleşmesi ile birlikte, toplum, sınıfsallaşarak; sermaye sahipleri ve işçiler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Normal şartlarda Sanayi Devrimi öncesinde, kendi işini yapan, basit aletler kullanan ve çalıştığı işin ürününe erişen insan; kapitalist üretim sistemi ile birlikte, sermaye

sahiplerine adeta köle olmuştur. Çünkü işçi sınıfı, artık sermayedarlar adına çalışmaya başlamıştır. Çalışma saatini, emeğinin neye karşılık geldiğini dahi kendisi belirleyemez hale gelmiştir. Artık çalışma aletleri, her zaman kullandığı malzemeler değil; devasa makinelerden ibarettir ve bunlara sahip olanlar, işçiye de malik durumuna gelmiştir. İşçi, sadece geçimini sağlayabilmek için, sermayedarın her dediğini uygulamakta ve kendi ürettiği ürüne dahi ulaşamamaktadır. Sermayedarların ellerindeki imkanlar, işçiye karşı sömürü aracı haline gelmiştir (Osmanoğlu, 2, s. 75). Dolayısıyla işçi sınıfı öncelikle özgürlüğünü yitirmiştir (Marx, 2009, s. 85). Karl Marks, bu dönemi yaşarken, toplumdaki sınıfsal ayrımdan dolayı, her sınıfın yabancılaşmadan farklı düzeylerde etkilendiğinin farkındalığıyla bu yaklaşımını ifade etmiştir. Mesela sermayedarlar, ona göre, işçi sınıfı kadar yabancılaşmadan etkilenmemektedir. Fakat sermayedarlar, küçük bir azınlığı ve işçi sınıfı, büyük çoğunluğu oluşturduğu için; toplumun büyük çoğunluğunun yabancılaşmadan ciddi oranda etkilendiği söylenebilir (Yıldırım T. , 2021, s. 139-140). Doğal olarak işçi sınıfındaki her insan; kendisine, yaptığı işe, toplumsal düzene yabancılaşmıştır. Bu durum, işçinin hem bireysel hem de toplumsal hayatını etkilemiştir. Bireysel anlamda yoğun çalışma saatleri; işçinin, çevresiyle iletişim kuramamasından kaynaklı içine kapanmasına sebep olmuştur (Koç, 2013, s. 214). Toplumsal anlamda ise insan ilişkilerinin azalması sorunu ortaya çıkmaktadır. Yalnızca bu da değil; Marks'a göre, kapitalist sistem ahlaki sorunları da beraberinde getirmiştir. İşçi sınıfı, sermayedarlar karşısında insanlık dışı muamele görmeye başlamış ve insan, insan tabiatına yabancılaşmaya başlamıştır (Ofluoğlu, 2008, s. 126).

Marks, kapitalist üretim ilişkilerinin yerleştiği toplumlarda, emek kavramının üzerinde durmaktadır. Hatta Marks, yabancılaşmayı başlı başına emek kavramı üzerinden tanımlamıştır. Ona göre yabancılaşma kavramı; insanın emeği üzerindeki kontrol yeteneğini kaybetmesidir. Kapitalist üretim sisteminde, işçi ne neye emek harcayacağını belirleyebilmekte ne çalışma saatini belirleyebilmekte ne de vaktini kendisi tayin edebilmektedir. Üretim aletlerine ve sermayeye sahip olmayan işçi, kendi emeğine de sahip olamayınca; elinde kendisine ait bir şey kalmamaktadır. Bunun neticesinde işçi sınıfı, kendi emeğine de yabancılaşmaktadır (Yıldırım T. , 2021, s. 140).

Marks, yabancılaşma konusunda, iş bölümünün de ayrı bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre iş bölümü, insanın emeğine yabancılaşmasına sebep olan ana etmenlerdendir (Karakoç, 2020, s. 678). İş bölümü sınıflandırması,

sermayedarlar tarafından yapıldığı için; işçi, konunun tamamen dışında kalmaktadır. Bu bağlamda, işçinin konumu, bir makine düğmesinden farksızdır. Bu üretim sisteminde, nasıl bir potansiyeli olduğunun farkına bile varamayan (Demir Z. , 2018, s. 65), kendi yaratıcılığını, yeteneklerini ve üretim gücünü kullanamayan işçi; sadece kendisinden bekleneni gerçekleştirmekle yükümlüdür (Marx, 2009, s. 78). Marks'a göre iş bölümü, iş sürecinin bütünlüğünü parçalamaktadır. Bundan dolayı adeta *"bir vida sıkıcısı"* haline gelen işçi, işin yalnızca küçük bir parçasını gerçekleştireceği için, ürettiği ürünü de görememektedir. Bu yüzden işçi, kendi ürettiği ürüne de yabancılaşmaktadır. Diğer yandan ücretleri belirleyenler sermayedarlar olduğu için; işçi ne kadar çalışırsa çalışsın, parasal anlamda ürettiği ürüne ulaşamamaktadır. Bu yüzden Marks'a göre, yabancılaşmayı engellemek gerekiyorsa, önce iş bölümünün ortadan kaldırılması gerekmektedir (Karakoç, 2020, s. 679).

Diğer yandan Karl Marks, ortaya çıkan sömürü sisteminde insanları afyonlayan bir kavram ileri sürmektedir. Bu kavram dindir. Ona göre din, insan ürünüdür ve insanları yabancılaştırma adına insan eliyle meydana getirilmiş bir sömürü aracıdır. Şöyle ki; Marks'a göre din, insanları birleştirmekten ziyade sınıfsallaşmaya destek vermektedir ve insanların sömürü düzenine karşı baş kaldırmaması için, afyon vazifesi görmektedir. Çünkü ruhban sınıfı, işçi sınıfından değildi, onlar da kendi sermayelerinin peşindelerdi ve yeri geldiğinde, cennetten arsa dahi satmışlardı. Bu yüzden Marks'a göre din, toplumsal ve ekonomik düzendeki sıkıntıları perdeleme işlevi görmektedir. Bunun nasıl gerçekleştiğine bakılırsa; sömürü sisteminde ezilen sınıfın, sıkıntılarından kurtulmak için, afyon etkisi yapan dine sarılma ihtiyacı hissettiği ifade edilebilir. Ruhban sınıfı, Hz. İsa'nın, *"Sana tokat atana, diğer yanağını dön."* dediğini öne sürerek; bu yaklaşımdan hareketle, insanlara, teslimiyeti ve baş kaldırmamayı öğütlüyorlardı. Sürekli sabır telkini ve sisteme teslim olmak, sömürünü devamlılığını sağlıyordu. Marks, bu yüzden dinin, zayıf kitlelerin prangalarından kurtulması gerektiği bir sömürü aracı olduğunu öne sürmektedir (Dağdelen, 2020, s. 331-336).

Marks'a göre, yabancılaşmaya karşı çözüm yolu devrimdir. İşçi sınıfı ayaklanmalı ve bütün düzen koyuculuğu yok etmelidir. Ona göre yeniden doğa durumuna dönüş ve yabancılaşmaya sebep olarak görülen her şeyin ortadan kaldırılması sorunun çözecektir. Genel olarak Karl Marks'ın yabancılaşma kavramına özgün bakış açısını bu temellendirmeler üzerinden açıklamak mümkündür.

Karl Marks'tan yaklaşık 50 yıl sonra dünyaya gelen ve yabancılaşmaya dair ortaya attığı çarpıcı fikir ve teorileriyle, yalnızca Doğu medeniyetinde değil; dünya genelinde, yabancılaşma üzerine çalışan öncüler arasında konumlandırılması gereken bir diğer isim ise Ali Şeriati'dir.

Ali Şeriati'nin eserlerinde ön plana çıkan kavramlar; din, bilinç, aydın, yabancılaşma, eşekleştirme vb. kelimelerdir. Ali Şeriati, bu kavramları, neredeyse her eserinde kullanmıştır. Fakat onun yabancılaşma kavramına yüklediği anlam, bilinç üzerinden şekillenmektedir. Ali Şeriati, bilinç kavramını; bilgi sahibi olmakla eşdeğer kullanmamıştır. Onun bilinçten kastı; kendini bilmektir, farkındalıktır. Ona göre bilinç; insanı dışarıdan gelen yönlendirmelere kurban etmeyen özdür ve insan, bilinçle ancak kendi içine dönmektedir. Ona göre bilinç, okumakla; eğitim, almakla kazanılmaz. Şeriati, nice okumuş ama bilinç sahibi olamamış insanların olduğuna inanmaktadır (Şeriati, 2016, s. 21). Şeriati'ye göre bilinç, insanı diğer tüm canlı varlıklardan ayıran şeydir ve insan, ancak bilinç sahibi olduğunda, gerçek insan özüne erişmektedir (Irmak, 2019, s. 17). Ali Şeriati, bilinç kavramını ikiye ayırmaktadır. Bunlardan ilki bireysel bilinçtir. Buna, insanın kendi öz varlığına yönelik olan bilinci denilebilir. İkinci bilinç ise öz bilinçtir. Buna, toplumsal bilinç de denilebilir. Toplumsal bilinç, insanın bireyselliğinin ötesine geçmesini ve toplumla bütünleşmesini sağlamaktadır. Bu bilinçle insan, kendi kültür ve değerlerinin farkına varır; hatta kendisinde sosyal, kültürel, siyasal ve tarihsel açıdan bir sorumluluk hisseder (Öcal, 2012, s. 9).

Bilincin yabancılaşmayla bağlantısına gelince; Şeriati'ye göre, mevcut ekonomik ve kültürel sistem, insanı bilinçsizliğe itmektedir. Fakat aslını yitiren insan, bu sistemin içinde, etki altında kaldığının bile farkında olmadığından, adeta o bilinçsizlikle övünmektedir. Neticede bilinçsizleşme, insanlar üzerinde, kendi kültürünü, değerlerini, dilini, dinini, başka şeylerle değiştirmekle sonuçlanmaktadır. Böylelikle insan, kendi aslına yabancılaşmaktadır (Şeriati, 2016, s. 28)

Ali Şeriati, yabancılaşma kavramını karşılamak için yerli bir kelime bulmak istemiş ve bu yüzden, eşekleştirme kelimesini kullanmıştır. Kavramı, eşekleşme değil de eşekleştirme olarak kullanmasında yatan sebep ise yabancılaşmanın, bilinçli olarak birileri tarafından gerçekleştirildiğine inanmasıdır (Şeriati, 2016, s. 37). Ona göre eşekleştirme hem sosyolojik hem de dini açıdan bu çağın faciasıdır (Irmak, 2019, s. 43) ve eşekleştirmenin, aslında tarihin her döneminde var olduğunu ama

yaşadığı dönemde hat safhaya ulaştığını ileri sürmüştür. Fakat o, eşekleştirmenin bilinçli olarak yapıldığını düşündüğü için, son dönemde toplum üzerinde kullanılan en büyük gücün eşekleştirme, yani yabancılaşma olduğunu ifade etmiştir (Şeriati, 2016, s. 37). Ona göre eşekleştirme, insanın kendisi dışındaki herhangi bir şeyin etkisiyle yaptığı her durumdur. Bu durumdaki insan, yaptığı şeyleri kendi isteğiyle yaptığını düşünür; fakat durum böyle değildir. Algılar yönetilerek insan bilinci yönlendirilmektedir (Şeriati, 2012, s. 187). Eşekleştirilen, yani yabancılaşan insan, kendi bilincinin etkisiyle değil; yabancılaştıran unsurun istediği yönde hareket etmektedir. Elbette toplumlar, insanlardan oluştuğu için, toplumlara da bu yöntemle şekil verilmektedir (Şeriati, 2003, s. 10).

Şeriati'ye göre, eşekleştirme; modernleşme ile birlikte hız kazanmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte, dünya üzerinde güç dengeleri değişmiştir. Normalde dünyaya hâkim olan güç, ticaret yollarının üzerinde bulunduğu Doğu medeniyeti iken; kapitalist sistemin hâkim oluşuyla, doğal olarak bu sistemin geldiği Batı medeniyeti hâkim güç haline gelmiştir. Dolayısıyla, Doğu medeniyeti içerisinde bulunan toplumlar, yoğunlukla İslam toplumları, yabancılaşmadan ciddi manada etkilenmiştir. Modernleşme süreci, Doğu medeniyetine ait toplumlarda bir taklitçilik furyasını doğurmuştur. Bu durum gerek eğitim gerek sanat, sağlık, bilim vb. her alanda kendini göstermiştir. Bu süreç, aydın kimliğinin içinin boşalması ile sonuçlanmıştır. Şeriati'nin, aydınların; toplumların öncüsü konumunda olduğunu düşünen biri olduğunu da göz önünde bulundurunca, öncülerin bu denli etkilendiği yabancılaşmadan, toplumun ne denli etkileneceği anlaşılabilecektir. Şeriati'ye göre, aydına bu noktada büyük sorumluluk yüklenmektedir. Normal şartlarda aydınlar, kendi toplumunun kültürüne, diline, değerlerine sahip çıkarak toplumu yabancılaşmaktan koruma payesi ile yüklenmiş kişiler olmalıdır. Fakat onların kopyalama hastalığına tutulmasından kaynaklı, yabancılaşmanın önü alınamamıştır. Şeriati'nin, Doğu toplumlarının Batıyı taklit ederek asıllarına yabancılaşmasını eleştirmesinde en büyük etken; Doğu ve Batı toplumlarının birbirleriyle taban tabana zıt kültürlere sahip olmasından kaynaklıdır. Normal şartlarda, dünya üzerinde, kültürlerin tamamı birbirleriyle sürekli bir etkileşim halindedir ve birbirlerini etkilemektedir. Bu durum, normaldir. Fakat burada Ali Şeriati'nin karşı çıktığı şey; gücü eline geçiren bir toplumun, diğer toplumu ekonomik ve kültürel açıdan güç kullanarak, bilinçli bir şekilde aslına yabancılaştırmasıdır. Diğer yandan, Doğu toplumlarında karşı çıktığı şey ise, farkındalıklarını ve bilinçlerini yitirerek, körü

körüne bir taklit hastalığına tutulmalarıdır. Şeriati, *sözün coğrafyası* kavramı ile, bir uygulamanın ancak ortaya çıktığı, bir sözün ancak söylendiği toplumda, olduğu haliyle olumlu etki yaratacağına inandığını açıklamaktadır. Bir uygulamanın, onda hiçbir uyarlama ve bir düzenleme yapılmaksızın alınıp bir diğer topluma uyarlanmasının; modernleşmek değil, yabancılaşmak olduğunu öne sürmüştür. Şeriati'ye göre, eşekleştirme konusunda çözüm; öze dönüştür. Eğer modernleşme gerçekleştirilecek ise bu ancak toplumun öz kültürü ve geçmişin kıymetli değerleriyle, başka bir toplum ve kültürden alınacak olumlu şeylerin harmanlanması ile gerçekleştirilmelidir. Yani, Şeriati ne gelenekçidir ne de körü körüne taklitçiliği benimsemektedir. Ona göre, insanlar da toplumlar da ancak kendisine kendisi yapan değerlere yaslanarak geleceğe yürümelidir (Çetin, 2020, s. 10).

Ali Şeriati'ye göre eşekleştirme, insanı yalnızca kendi değer ve kültürüne yabancılaştırmakla kalmamaktadır. İnsan yabancılaştığında, aynı zamanda, kendi insanlık değerlerini de kaybetmektedir. İnsanı insan yapan değerlerden bir tanesi, ona göre "*isyan ahlakı*" dır; yani birey olma, baş kaldırma, haksızlığa karşı çıkma, sivil toplum olma ahlakıdır. Yabancılaşan insan, ilk olarak bu yönünü kaybetmekte, mevcut sisteme olduğu gibi teslim olmaktadır. Bu durum da sömürü ve köleliği beraberinde getirmektedir. Ona göre insan, bunu ancak bilinçsizleşirse kabul edebilir (Şeriati, 2016, s. 20).

Ali Şeriati, eşekleştirme konusunda rol oynayan unsurların ilk aşamada çok çeşitli olmadığını ifade etmektedir ve bu yüzden, başlarda sadece algılara oynamak üzerinden ilerleyen bir eşekleştirme süreci gerçekleşmektedir. Gelişen teknoloji, ilerleyen insanlık; ona göre, yalnızca iyi yanları ile gelmemiştir. Mesela bilim camiası, sanat alanı, kitle iletişim araçları, basın ve yayın araçları, medya, eğitim-öğretim müfredatı gibi her alanda eşekleştirme unsuru bulunmaktadır. Bu unsurlar, Ali Şeriati'ye göre, insan hayatında bulunan her boşluğu doldurarak yabancılaştırıcı etki yapmaktadır ve yabancılaştırmadan etkilenen kişi, artık kendi dininden uzaklaşmakta, kendi kültür ve değerlerini kıymetsiz görmekte, kendi tarihini saçma bulmakta ve özüne ait her şeyden nefret etmeye başlamaktadır (Şeriati, 2011, s. 254).

Ali Şeriati'ye göre, yabancılaştırma unsurlarının yaygınlaşmasına zemin hazırlayan şeyler; tüketim toplumu algısı, makineleşmenin yaygınlaşması ve teknolojinin hız kazanması, materyalizm, sınıfsallaşma, zahitlik, uzmanlık, teknokrasi, burjuvazi, (saptırılmış) ilim, bozulmuş dinler, hurafeler vb.dir. Fakat

bunların tamamını tek bir grupta ele almak mümkün değildir. Ali Şeriati de bunların ortaya çıkardığı eşekleştirmeyi, ikiye ayırmıştır; eski eşekleştirme ve yeni eşekleştirme. Eski eşekleştirmede, insanların duygularına ve hassas oldukları noktalara hitap edilmektedir. Mesela din, kullanılan en önemli araçtır. Yine zahitlik, tasavvuf, şiir, hamaset içerikli şeyler kullanılan en ana malzemelerdir. Yeni eşekleştirmede ise; dünyada değişen dengelerle birlikte yabancılaşma unsuru olarak; maddi imkanlar, bireysel hak ve özgürlükler, kadın özgürlükleri, cinsel özgürlük, uzmanlaşma ve medeniyet gibi konular işlenmektedir. Burada dikkat edilecek husus şudur: Şeriati, bu kavramların kullanılmasından bahsetmektedir. Yani bunlar, çok iyi şeyler olsa dahi, kullanıldığında insan için afyon vazifesi görmektedir. Her dönemin nasıl ki belli bir yumuşak noktası varsa; bu bir dönem din gibi dogmatik değerler olurken, bir dönem de bireysel hak ve özgürlükler gibi konular olmuştur. Şeriati, tam olarak bunların, insanları aslına yabancılaştırmak adına manipülasyon malzemesi olarak kullanıldığından dem vurmaktadır.

Şeriati'ye göre bir de dolaylı ve doğrudan eşekleştirme söz konusudur. Doğrudan eşekleştirmede, insanların zihni; hurafelere, bozulmuş dinlere, sapkınlığa yönlendirilmektedir. Fakat dolaylı eşekleştirmede, insanların zihinleri bazı konularla oyalanırken; gerçek gündem gizlenmektedir. Bu da küçük meselelerin şişirilip servis edilmesiyle gerçekleşmektedir. Bu durum aynı zamanda, aciliyeti olan konuların küçümsenmesini beraberinde getirmektedir. İnsanların önemsiz şeylerle meşgul edilmesi, onların önceliklerinin değişmesi ve sonrasında aslına yabancılaşmakla sonuçlanmaktadır. Eski eşekleştirmede, genellikle doğrudan eşekleştirme yolu tercih edilirken; yeni eşekleştirmede, döneme daha çok hitap eden ve daha profesyonelce olan dolaylı eşekleştirme tercih edilmektedir (Irmak, 2019, s. 4).

Çalışmanın bu aşamasına kadar, Karl Marks ve Ali Şeriati özelinde, her iki düşünürün de yabancılaşma kavramına bakış açıları ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu noktadan sonra ise yabancılaşma kavramı üzerine, Karl Marks ve Ali Şeriati'nin düşüncelerindeki benzerlikler, maddeler halinde ortaya konulacaktır.

- Öncelikle, her iki düşünürün de yabancılaşmaya olumsuz bir anlam atfettiği görülmektedir. Yabancılaşmadan etkilenen bireylerin; kendi benliğine, ailesine, çevresine, kültürüne yabancılaştığını öne sürmüşlerdir. Her iki düşünüre göre de yabancılaşan insan, kendi öz benliğinden uzaklaşarak tamamen kendisini yönlendirenlerin doğrultusunda hareket eder hale gelmektedir. Bir kararı kendileri verdiklerini düşünürken,

aslında seçeneksiz bırakılmaktan kaynaklı, ya da popülaritenin etkisiyle zihinleri uyuşturulmuş gibi hareket etmektelerdir. Bu manada her iki düşünürün de; fikirlerin, yabancılaştıran olgu tarafından şekillendirildiğini öne sürdüğü, algıların sömüren kitle tarafından yönlendirildiğini ifade ettiği görülmektedir.

- Her iki düşünür de yabancılaşma konusunda kendi kavramlarını ortaya atmıştır. Yabancılaşma kavramını kullanmamışlardır. Karl Marks, eserlerinde; *şeyleşme* ve *metalaşma* kavramlarını kullanmayı tercih ederken, Ali Şeriati, yabancılaşma kavramı yerine *eşekleştirme* kavramını kullanmıştır. Yabancılaşma -*alienation*- kavramı, birçok dilde farklı anlamlara gelmektedir. Bu kavram, bazı dillerde, akıl hastalığını karşılamak için kullanıldığı için; farklı bir kelime kullanmayı tercih etmişlerdir.
- Her iki düşünür de Sanayi Devrimi ve Modernleşme sürecinin yabancılaşmada bir kırılma noktası olduğunu öne sürmektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte hayatın hız kazanması, makineleşme, makineleşmenin yaygınlaşması gibi sebepler, yabancılaşmayı ciddi anlamda artırmıştır. Tüketim toplumu kültürünün yaygınlaşması, insanın da bir meta haline getirilmesi ile sonuçlanmıştır. Sömürülen kitleler meydana gelirken; belli bir azınlık, büyük bir çoğunluğu ayaklarının altında ezmektedir. Bu yüzden her iki düşünür de kapitalizme karşıdır.
- Her iki düşünüre göre de yabancılaşan kesim, birileri tarafından sömürülmektedir. Yabancılaşmanın, kendiliğinden gerçekleşen bir olgu olmadığını savunmaktadırlar. Şeriati, bu durumu, eşekleşme yerine eşekleştirme ifadesini kullanarak belirtirken; Karl Marks, bu durumun, sermayedarlar tarafından gerçekleştirildiğini öne sürmektedir. Her iki durumda da bedenlerin ve zihinlerin esir alınması söz konusudur.
- Her iki düşünürün yaklaşımında da yabancılaşma ile birlikte bireyselleşmenin arttığı, toplumsallaşmanın zarar gördüğü gözlemlenmektedir. Karl Marks, insanların kapitalist üretim şartlarında çalışmasıyla birlikte, günün büyük bir kısmını uzun mesai dilimlerine ayırdıklarından; kendi aileleri ve çevreleriyle dahi bağ kuracak vakit bulamamakta olduğunu, bundan dolayı da toplumsallaşmanın yara aldığını ifade etmektedir. Ali Şeriati ise, yabancılaşma ile birlikte insanın

kendi içine kapandığını, kültürel değerlerinden uzaklaştığını ifade etmektedir. Doğu medeniyetine ait toplumlarda, toplumsallaşma çok kıymetlidir. Fakat yabancılaşma ile birlikte, bireysellik daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Şeriati de bu durumdan dem vurarak, insanın yabancılaşma ile birlikte, bir toplum olarak değil de yalnızca birey olarak var olmaya çalıştığını, toplumsal sorunları kulak arkası etmeye başladığını, sosyal ve insani değerlerini yitirdiğini ifade etmektedir. Bu durum da toplumsallaşmanın zarar görmesiyle sonuçlanmaktadır.

- Her iki düşünür de yabancılaşmada, dinin, afyon vazifesi gördüğünü öne sürmüştür. Karl Marks, dinin; insanların, sömürüldüklerinde, duygusal manada din ve dine dair ritüellerle tatmin olarak, sömürüye baş kaldırmaması için kullanılan bir sömürü aracı olduğunu öne sürmektedir. Ali Şeriati ise, insani bilinç ve sosyal bilinçte sapmalar meydana getirmek için, dinin kullanıldığını; öncelikli olanla, önemli olan arasında ayrım yapılamasın diye, dini değerlerin sömürü adına araçsallaştırıldığını ifade etmektedir. Şeriati'nin *"Eğer bir yerde hazır bulunman gerektiği halde orada değilsen, artık istediğin yerde bulunabilirsin. İster içki sofrasına oturmuş ol, istersen namaza durmuş ol; ikisi de birdir."* şeklindeki ifadesi, durumu özetler niteliktedir.
- Her iki düşünür de başkaldırıya ve isyan ahlakına bir önem atfetmektedir. Karl Marks, yabancılaşmaya ve sömürüye karşı çözümün; devrim ve başkaldırıda olduğunu öne sürmektedir. Ali Şeriati ise, isyan ahlakının, insanı insan yapan en önemli değerlerden biri olduğunu öne sürmektedir. Sömürü karşısında sessiz kalmanın, esaretin, üstü örtülü köleliğin ve kendi özüne yabancılaşmanın, insanın fıtratına aykırı olduğunu öne sürerek; insanın başkaldırma ahlakını yüce bir değer olarak görmektedir ve yabancılaşmanın ilk olarak, insanın isyan ahlakını elinden aldığını ifade etmektedir.
- Her iki düşünür de tarihin, sanatın ve bilimin, yabancılaştırmada insanlar üzerinde sömürü aracı olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Karl Marks, insanın, kendini bir şeyleri gerçekleştirirken, etkili olduğunu düşündüğünü; fakat bunun bir yanılsamadan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, zayıf kitleler, tamamen etkisiz eleman haline

gelmiştir ve tarih, sanat ve bilim gibi alanlar, insanın kendisini ve aslına yabancılaşması dışındaki her şeyi anlatan ve kendisini oyalayan konulardır. Modern beşerî bilimler de bu duruma çanak tutmaktadırlar. Ali Şeriati ise tarihin, bilimin ve sanatın adı geçtiğinde, insanların -özellikle eğitimli kesimin- sus pus olacağının bilinmesinden kaynaklı; artık insanı yabancılaştırmada, sömürü aracı olarak bunların kullanıldığını ifade etmektedir.

Yabancılaşma konusunda, Karl Marks ve Ali Şeriati'nin, benzeyen görüşleri olduğu gibi; bu iki düşünürü birbirinden ayıran farklı görüşleri de vardır. Her iki düşünürün, yabancılaşma konusundaki farklı düşünceleri, maddeler halinde verilmiştir.

- Karl Marks, yabancılaşma konusunu, tamamen işçi sınıfı üzerinden ele alırken; Ali Şeriati ise yabancılaşma konusunda, aydın sınıfına büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Karl Marks'a göre, sömürüye ve yabancılaşmaya karşı başkaldıracak olan ve mücadele vermesi gereken sınıf, işçi sınıfıdır. Çünkü, işçi sınıfı, ezilen fakat çoğunluğu oluşturan sınıftır. İşçi sınıfının karşısında bulunan sermaye sahipleri, her ne kadar gücü ve sermayeyi elinde bulundursa da Marks'a göre bunlar, küçük bir azınlıktır. İşçi sınıfının, kaybedecek bir şeyi yoktur. Yalnızca içinde bulundukları durumun farkında olmaları ve öğrenilmiş çaresizlikten kurtulmaları gerekmektedir. Ali Şeriati ise, Marks'ın aksine; aydın sınıfına öncelik vermektedir. Ona göre aydın sınıfı, topluma öncülük etme sorumluluğuna sahip olmalıdır. Mesela Ali Şeriati, başka bir ülkede eğitim alıp kendi toplumunu yeren; başka toplumları göklere çıkarıp aslını inkâr edenlerin, aydın olamayacağını ifade etmektedir. Ona göre, eğitimli olmak; aydın olmak için yeterli bir sebep değildir. Aydın kişi hem eğitimli ve donanımlı olmalıdır hem de toplumunu, aslını yitirmeksizin olabilecek en yüksek noktaya getirmeli, toplumuna öncü olmalıdır. Aydın, toplumunu yabancılaşmadan korumak adına onlara yön göstermelidir. Bu yüzden Şeriati, aydınların yabancılaştığı toplumlarda, yabancılaşmadan kaçınmanın çok zor olduğunu öne sürmüştür.
- Karl Marks, yabancılaşma konusunda, sınıfsallaşma üzerinde dururken; Ali Şeriati, yabancılaşma süreci ile birlikte, insanlarda bir aynileşme

olduğunu ileri sürmektedir. Marks, yabancılaşma ile birlikte toplumun; işçi sınıfı ve sermayedarlar olarak ikiye ayrıldığını ileri sürmektedir. Buna göre, sermayedarlar; ellerine geçirdikleri gücü, işçi sınıfı üzerinde kullanarak; onların yabancılaşması pahasına, sermayelerini artırma peşindedirler ve bu durum, yabancılaşmayı daha da artırmaktadır. Ali Şeriati ise sınıfsallaşmadan ziyade; yabancılaşma ile birlikte bir aynileşmeden söz etmektedir. Şeriati'ye göre, yabancılaşan toplumlar, hâkim güce teslim olarak onlara benzemeye başlamakta, asıllarını ve kültürlerini yitirmekte, neticede ise kendi kendilerine yabancılaşmaktadırlar. Böylelikle bir aynileşme söz konusu olmaktadır.

- Karl Marks, yabancılaşma kavramını maddi temelli olarak ele alırken; Ali Şeriati, yabancılaşma sürecini hem maddi hem de manevi boyutta ele almaktadır. Marks, yabancılaşma konusunun yoğunlukla somut temelleri üzerinde durmuştur. O, yabancılaşmaya dair teorilerini; para, sermaye, işletmeler, kapitalist sistem gibi kavramlardan yola çıkarak açıklamaktadır. Ali Şeriati ise, kavramın maddi temellerini ele almakla birlikte; aynı zamanda insanın özünü, kültürünü, dini, sosyal, zihni ve psikolojik yapısını da değerlendirmiştir. İnsan, tek yönlü bir varlık değildir ve Ali Şeriati, bunu göz ardı etmeksizin, yabancılaşmaya dair hem maddi hem manevi yanları konu alan bir yaklaşım geliştirmiştir.
- Karl Marks, yabancılaşma kavramını tamamen sınıf temelli ele alırken; Ali Şeriati ise yabancılaşma olgusunda bireyi ayrı, toplumu ayrı ele almaktadır. Marks'ın yabancılaşma konusuna bakışı, işçi sınıfı ve sermayedarlar arasındaki bir mücadele üzerinden şekillenmektedir. Şeriati'nin yaklaşımında ise yalnızca sınıfsallaşma temelli bir düşünce görülmemektedir. O, yabancılaşmanın birey üzerindeki etkilerini ve toplum üzerindeki etkilerini, ayrı ayrı açıklamaktadır.
- Karl Marks, yabancılaşmanın birileri tarafından gerçekleştirildiğini, fakat bunun yalnızca maddi-parasal kaygılarla yapıldığını öne sürerken; Ali Şeriati, yabancılaştırmada amaçlanan şeylerin yalnızca maddiyatla sınırlı olmayacak kadar kapsamlı olduğunu ifade etmiştir. Marks, sermayedarları; işçi sınıfını sömürmek için, onların en basit insani yönlerinden dahi uzaklaştırma adına çalışma yaptığını ileri sürmektedir. Fakat Ali Şeriati, yabancılaşmanın maddi ayağı olmakla birlikte,

mevzunun yalnızca para kazanmakla sınırlı olmadığını; esasında yabancılaşmanın, toplumları kültürel manada yozlaştırma, onları kendi dinlerinden ve özlerinden uzaklaştırma projesi olduğunu öne sürmektedir.

- Karl Marks, yabancılaşmanın ortadan kaldırılması için kökten bir yaklaşım sergilerken; Ali Şeriati ise Marks'ın aksine, çatışmacı bir yaklaşım benimsememiştir. Marks'a göre, yabancılaşmadan kurtulmak için, yabancılaşmada etkili olan unsurların tamamının toptan yok edilmesi gerekmektedir. Bu yüzden, işçi sınıfı, devrim yapmalı ve doğa durumundaki o hale en yakın duruma geçilmelidir. Ali Şeriati'ye göre ise; din gibi, kültürel değerler gibi olgular, yabancılaşmada bir araç haline getirildiyse, onları yok etmek yerine, aslına uygun kullanmak en doğru olandır. Bundan dolayı, böyle unsurlar, araç halinden çıkarılmalı ve yeniden asıl hallerine dönüştürülmelidir. Bu minvalde Ali Şeriati, çözümü, öze dönüşte bulmuştur. Bir kavramın var olduğu haliyle, olumsuz yanları ıslah edilerek; olumlu yanları kullanılmalıdır. Bu yüzden, Şeriati'ye göre çözüm; bilinç ve farkındalık kazanmaktır. Bireysel ve toplumsal bilinç kazanmak, yabancılaşmadan kaçınmanın ilk adımıdır.

Sonuç olarak, konuyla ilgili bugüne kadar yapılan bilimsel çalışmalar incelendiğinde; genellikle Karl Marks'ın yabancılaşmaya dair yaklaşımlarının dikkate alındığı ve çalışma konusu yapıldığı görülmektedir. Oysa ki gerek aldığı eğitimlerle gerekse ortaya attığı kavram ve teorilerle, Doğu-Batı sentezini bir araya getiren Ali Şeriati, yabancılaşma konusunda, göz ardı edilemeyecek kadar geniş kapsamlı çalışmalar ortaya koymuştur. Neredeyse, yazmış olduğu her eserde, yabancılaşmaya dair tespit ve önerilerde bulunmuştur. Bu bağlamda, özellikle, Ali Şeriati'nin yabancılaşma kavramıyla ilgili düşünce ve teorilerini ortaya çıkarmak ve bu düşüncelerin, Batı medeniyetinin yabancılaşma konusundaki öncü ismi olarak görülen Karl Marks'ın görüşleriyle kıyaslanarak bir karşılaştırmada bulunmak adına yapılan bu tez çalışması neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Günümüz toplumlarında yabancılaşmanın etkisi, öncekilere kıyasla çok daha belirgindir. Çünkü, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı o ilk döneme nazaran; bu dönemde yabancılaşmayı artırıcı daha fazla etkenin ortaya çıktığı görülmektedir. Modernitenin ve beraberinde getirmiş olduğu, bireyi ve toplumu yabancılaştıran her türlü aracın hat safhaya ulaştığı günümüz dünyasında insan öncelikle özüne,

değerlerine, kültürüne, diline, dinine, ailesine ve topluma yabancılaşmıştır. Bu yabancılaşmayla birlikte ruhundan ve toplumdan sıyrılan insan, bireysellik bataklığına düşmüş ve materyalist bir bakış açısıyla hayatını idame ettirme kaygısından başka hiçbir kaygı taşıyamaz hale gelmiştir. Bu noktada Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirttiği ve yaşamsal nitelik taşıyan ilk iki basamakta yer alan fiziksel ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaya odaklandırılan insan, kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken; özüne yapılan yabancılaştırma saldırılarını bertaraf etmek bir yana, bu saldırıların varlığından bile bihaberdir. Yine, günümüz kapitalist ekonomik sistemin özünü oluşturan iktisadi anlayışta kabul gören *"sınırlı kaynaklar, sınırsız insan ihtiyaçları"* algısı ile birlikte, birey ve toplum sürekli tüketime yönlendirilmekte ve kendisine ihtiyaç olarak lanse edilen şeyleri elde etmeye çalışırken; topluma yabancılaşmakta ve dolayısıyla kendinden başka hiç kimseyi umursamaz hale gelmektedir.

Günümüz dünyasında, bireye ve topluma yönelik gerçekleştirilen yabancılaştırma saldırılarında, birçok araç kullanılmaktadır. Örneğin ne Karl Marks ne de Ali Şeriati döneminde var olan basın-yayın, internet, sosyal medya gibi araçlar, bugün herkesin hayatında yer etmiş ve günlük hayatın bir parçası olarak onları kuşatma altına almış durumdadır. Bu araçlardan sürekli olarak dikte edilmeye çalışılan kültür endüstrisinin etkisiyle, toplum ve özellikle yeni yetişen nesiller, bir yabancılaşma furyasına kapılmaktadır. Bu araçlar; topluma, iyinin ve kötünün, doğrunun ve yanlışın, güzelin ve çirkinin, adaletin ve zulmün birbirinden ayırt edilemediği ve bilgi kirliliğinin önü alınamaz hale geldiği bir dünya sunmaktadır. Bu doğrultuda Karl Marks'ın yabancılaşmayı yalnızca maddi boyutta ele alışının aksine, Ali Şeriati'nin maddi ve manevi boyutta ele aldığı yabancılaşma yaklaşımı üzerine ortaya attığı tespit ve önerilerin, günümüzün sorunlarına cevap vermede daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Bu noktada, tez konusunu belirlerken, yabancılaşma kavramı üzerine bugüne kadar yapılan bilimsel çalışmalarda, genellikle göz ardı edilen bir düşünür olarak Ali Şeriati'nin tespit ve önerilerinin, günümüzün yabancılaşma problemlerine cevap olabileceği varsayımı ile tez neticesinde ulaşılan sonuç arasında büyük bir benzerlik olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, çalışma neticesinde; günümüz dünyasının yabancılaşma problemlerine cevap olabilmesi adına şu önerilerde bulunulmaktadır:

- **Bireysel ve toplumsal bilincin kazandırılması konusu**, yabancılaşmadan korunma noktasında ilk adımdır. Diğer bütün çözüm

önerileri, bilinç konusunda düğümlenmektedir. Yabancılaşmadan korunmak adına her adım atılabilir; fakat bilinç kazanılmamışsa, birey ve toplum, profesyonelce gerçekleştirilen algı çalışmalarından etkilenebilir. Bu yüzden bireysel ve toplumsal bilincin oluşması adına, öncelikle eğitim ve öğretimin üzerinde durulmalıdır. Başka toplumlardan, eğitim yöntemleri ve müfredatları, olduğu gibi alınmamalıdır. Kopyalayan değil, yeni yöntemler üretmeyi hedefleyen bir bakış açısı kazandıracak bir eğitim-öğretim sistemi oluşturulmalıdır. Ardından, eğitimli ama kendi değerleri ile alay eden nesiller meydana gelmemesi için; bu eğitim sisteminin içine, toplumun tüm değerlerini içeren kültür okur yazarlığı eğitimleri eklenmeli ve bu eğitimler, uygulamalı olarak gerçekleştirilmelidir. Diğer yandan, medya okur yazarlığı gibi eğitimlerin verilmesi gerektiği de düşünülmektedir. Çünkü, yabancılaşmada medyanın etkisi çok büyüktür. Ulusal medya millileştirilmelidir. Yönü, farklı bir millete dönük olan bir medya sistemi olmamalıdır. Bu yüzden sınırlamalar getirilmeli, denetlemeler daha sıkı olmalıdır. Dilin bozulmaması adına çalışmalar yoğunlaştırılmalıdır. En basit haliyle, toplumda açılan işletmelerin isimlerinin dahi, o toplumun dilinden olma şartı getirilmelidir. İnsanlar sokağa çıktıklarında, hangi coğrafyada, hangi toplumda yaşadıklarının farkında olabilmelidir.

- **Taklitçiliğin bırakılması** ve bir toplumdan bir şey alınacaksa onun bir süzgeçten geçirilerek alınması, yabancılaşmadan korunmak adına önemli bir adımdır. Elbette her toplum, birbiri ile etkileşim halindedir; fakat bu etkileşimin düzeyine ve tek yönlü olup olmadığına dikkat edilmelidir. Bir toplum, sürekli etkilenen ve yozlaşan taraf oluyorsa; orada büyük bir problem var demektir. Bu durum, ciddi bir yabancılaşma sorunudur. Başka toplumlara özenmek, onları taklit etmek, ister giyim tarzı, yeme-içme şeklinde olsun ister devlet düzeyinde başka toplumların uygulamalarını kopyala-yapıştır tarzında almak şeklinde olsun, her türlüsü yabancılaşmadır. Her toplumun iyi olan uygulamalarından faydalanılabilir ama olumsuz yönleri ayıklanarak faydalanılmalıdır. Bunun için de belli ölçekler geliştirilmelidir ve alınacak şey her ne ise; onun, toplumun değer yargılarına aykırı olan yanları törpülenerek ve bir süzgeçten geçirilerek alınması gerekmektedir.

- **Dinin ve sanatın araçsallaştırılmaktan kurtulması** gerekmektedir. Araçsallaştırma, toplumun içinden veya dışarıdan kullanılabilen bir yöntemdir. Bu noktada, bu alanların uzmanlarına büyük iş düşmektedir. Konuyla hiçbir ilgisi olmayan insanların, bu hususlarda, insanların önüne düşüp kitleleri arkasından götürmesine müsaade edilmemelidir. Nasıl ki bir mühendis, tıbbi bir ameliyata giremezse; aynı şekilde, bir biyoloğun da dini hükümler hakkında hüküm vermesine izin verilmemelidir. Ve yine, sanat vasıtasıyla toplumun özüne zarar verecek yollar kapatılmalıdır. Bugün birçok sorun, sanat adıyla perdelenmektedir. Bu durumun önünün alınabilmesi için, belli kurallar konulmalıdır.
- **Bilim, teknoloji ve teknikte kendi alanını açmak** gerekmektedir. Çünkü, bilim de yabancılaştırma unsurları ile birlikte gelmektedir. Sürekli dışarıdan bilim ve teknik ithal eden toplumlar, o toplumların bağımlısı ve kör alıcısı olmaya mahkumdurlar. Bu sebepten, bilim ve teknik; bir toplumun kendi yöneticilerince desteklenmeli ve yeterli teşvik sağlanmalıdır. Aynı zamanda bilim de teknik de geldiği toplumun, kültürünü, anlayışını yansıtmaktadır. İthal edilen ürünlerin, beraberinde gelen değerler; geldikleri toplumda yer etmektedir. Örneğin, konu medya araçları ise, toplum kendi medya araçlarını üretebilmeli veya konu endüstriyel bir malzeme ise, bunlar için fabrikalar kurulmalı, teçhizatlarla donatılmalıdır. Elbette buna giden yol da yine eğitimin uygulamalı olması noktasında düğümlenmektedir. Teknik bir alanda atılım yapılacağı vakit, bu alanda teknik liselerin kurulması ile başlanmalıdır. Fakat bu eğitim sıralarda değil, atölyelerde verilmelidir. Mesela, eli makine yağına bulaşmamış bir makine mühendisi olamayacağı gibi, bir tekniker de atölyelerde yetişerek gelmelidir. Üniversiteler, bu alanların üst düzey eğitimlerini, fabrikalarda vermelidir. Ancak bu şekilde sonuç alınabilir. Eğitim süreci, talebelere karşı, toplumu ileri taşıyanların kendileri olacağını ifade ederek geçmelidir. Buna önce, eğitimi verenler inanarak anlatmalıdır. O inanç, öğretmene de talebeye de aşılanmalıdır ki bilim ve teknik, o toplumda ileri seviyelere ulaşabilsin.
- **İsyan ahlakı ve sivil toplumun oluşturulması,** yabancılaşmaya karşı adeta bir direniştir. İsyan ahlakı, insan olmanın doğasında vardır. Sivil toplumun temelini de haksızlıklara karşı, başkaldırı kültürü

oluşturmaktadır. Yabancılaşma, narkozlamayla gerçekleştirildiği için; insanlar alıştırılarak, toplum tepkisizliğe sevk edilmektedir. Bu durumun, günümüzde, özellikle Doğu medeniyetine ait toplumlarda ileri düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Bu noktada, bireysel ve toplumsal olarak düşünce özgürlüğünü ve eleştiri kültürünü geliştirici eğitimler ve faaliyetler, büyük önem arz etmektedir. Yine bu minvalde, sivil toplum kuruluşlarının etkin hale getirilmesinin teşvik edilmesi de bu konuda son derece faydalı olacaktır.

- **Tek boyutlulaşmanın ve gayri ahlaki tutumların önü alınmalıdır.** Bu doğrultuda, özellikle, sınırsız insan ihtiyaçları anlayışıyla, sürekli tüketim odaklı olan ve her türlü ahlaki değerlerden uzaklaştırılarak ruhsuz bireylerden oluşan bir toplum olmanın aksine; üretime odaklanmış, insana değer veren ve başta kendisine olmak üzere, topluma yakın bireyler ve toplumlar yetiştirecek bir eğitim ve kültür sistemi oluşturulması gerektiği düşünülmektedir.

Buraya kadar yapılan bu önerilerde, Ali Şeriati'nin yabancılaştırma kavramı üzerine fikirleri merkez alınarak; genel itibariyle, yabancılaşmaya bir bütün olarak bakılmış ve bütüncül yaklaşımlar doğrultusunda, çözüm önerileri sunulmuştur. Bundan sonra yapılacak bilimsel çalışmalarda ise; özellikle Ali Şeriati'yi merkez alarak gerçekleştirilecek daha geniş kapsamlı çalışmaların, bilimsel açıdan faydalı olacağı düşünülmektedir. Buna ek olarak; bu tez kapsamında sunulan önerilerden her bir madde özelinde, ayrıntılı araştırma ve çalışmaların yapılması da önerilmektedir

KAYNAKÇA

Afşar, K. E. ve Özyiğit, M. (2017). Karl Marx Bir Klasik mi? "Adam Smith ve Karl Marx Üzerinden Kavramsal Bir Karşılaştırma". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(2), 239-262.

Akyıldız, H. (1998). Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla Yabancılaşma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1), 163-176.

Aslan, R. ve Bakış, R. (2020). Ali Şeriati'de Varoluş İmkânı Olarak Din ve Sanat. Tokat İlmiyat Dergisi, 8(2), 835-857.

Aydoğan, E. (2015). Marx ve Öncüllerinde Yabancılaşma Kavramı. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 54*(1), 273-282.

Babür, S. (2009). *Turizm Sektöründe Örgütsel Yabancılaşma: Antalya Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma.* Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.

Behar, R. (2007). *Endüstri İşletmelerinde Çalışma Koşullarının İşgörenler Üzerindeki Yabancılaşma Etkisi ve Bir Uygulama.* Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Biyografya. (2023). Ali Şeriati. https://www.biyografya.com/biyografi/22890 (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2023).

Cambridge Dictionary. (2023). Cambridge Dictionary Çevirmen, reification. https://dictionary.cambridge.org/tr/translate/ (Erişim Tarihi: 07 Kasım 2023).

Cevizci, A. (2010). *Paradigma Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Paradigma Yayınları.

Coşkun, S. (2013). İnsansal Varoluş ve Özün Belirlenimi Olarak Yabancılaşma ve Özgürleşme. *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, 20*(1), 112-126.

Çakmak, M. (1996). Yabancılaşma Kavramı Üzerine Bazı Değerlendirmeler ve Kur'an'ın Yabancılaşma Kavramına Bakışı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1*(1), 301-312.

Çelik, F. (2005). *Ortaöğretim Öğrencilerinin Okula Yabancılaşma Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi.* Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Çetin, A. (2020). Ali Şeriati'nin Düşünceleri Çerçevesinde "Aydın" Kavramına Dair Bir Değerlendirme. https://www.academia.edu/68078914/AL%C4%B0_%C5%9EER%C4%B0AT%C4%B0N%C4%B0N_D%C3%9C%C5%9E%C3%9CNCELER%C4%B0_%C3%87ER%C3%87EVES%C4%B0NDE_AYDIN_KAVRAMINA_DA%C4%B0R_B%C4%B0R_DE%C4%9EERLEND%C4%B0RME (Erişim Tarihi: 07 Kasım 2023).

Çilesiz, E. (2014). *İşgören Yabancılaşması ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Ankara'daki Beş Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Uygulama.* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Dağdelen, S. D. (2020). Karl Marx'ın Din Toplum Bağlamındaki Eleştirel Sosyal Teorilerine İslami Eleştiri. *Emek ve Toplum Dergisi, 9*(24), 331-351.

Darıyemez, K. (2010). *Örgütlerde Ortaya Çıkan Yabancılaşma Sorunu ve Bu Sorunun Çözümü Açısından Halkla İlişkiler Çalışmalarının Önemi (Başkent Üniversitesi Ankara Hastanesi Örneği).* Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Demir, T. (1999). *Marx'ta ve Marcuse'de Praxis ve Yabancılaşma.* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Demir, Z. (2018). Karl Marx'ın Bakış Açısından Kapitalist Toplumda Yabancılaşma ve Sonuçları. Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 3(5), 102-120.

Elma, C. (2003). *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması (Ankara İli Örneği).* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Erdayı, A. U. (2012). Beyaz Yakalıların Tanımlanması Üzerine. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources, 14*(3), 65-80.

Eyüboğlu, İ. Z. (1995). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.* İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Fettahlıoğlu, T. (2006). *Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi: Kahramanmaraş Özel İşletme ve Kamu Kuruluşlarında Karşılaştırmalı Bir Araştırma.* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.

Feyizli, H. T. (2016). *Feyzü'l Furkan (10 b.).* İstanbul: Server Yayınları.

Fromm, E. (1996). *Özgürlükten Kaçış.* İstanbul: Payel Yayınevi.

Fromm, E. (2003). *Özgürlük Korkusu.* Ankara: Doruk Yayıncılık.

Fromm, E. (2004). *Çağdaş Toplumların Geleceği.* İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Fromm, E. (2006). *Sağlıklı Toplum.* İstanbul: Payel Yayınevi.

Garaudy, R. (2020). *20. Yüzyılın Biyografisi.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Gültekin, Ö. (2017). Yabancılaşma. https://www.researchgate.net/publication/328518001_Yabancilasma (Erişim Tarihi: 07 Kasım 2023).

Haldun, İ. (1989). *Mukaddime (Cilt 1).* (Z. K. Ugan, Çev.) İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Irmak, S. (2019). *Ali Şeriati'de Yabancılaşma ve Özgürlük.* Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mardin.

Karakaya, O. M. (2017). *Jean Baudrillard Perspektifinden Sosyal Medya Analizi Denemesi.* Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(2), 109-121.

Karakoç, F. (2020). Klasik Yönetim Kuramında İşbölümü ve Uzmanlaşmaya Eleştirel Bakış. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3*(3), 669-685.

Kırman, T. ve Atak, H. (2020). Yabancılaşma: Kavramsal ve Kuramsal Bir Değerlendirme. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 279-295.

Kiraz, S. (2011). *Yabancılaşma Sorunu ve Hegel.* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Koç, B. (2013). Yabancılaşma ve Modern Tüketim Mabetleri Üzerine Bir Çözümleme. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1*(2), 205-225.

Korkmaz, H. V. (2020). *Seküler İktisat ve İslam İktisadının Ahlaki Boyutları Üzerine: Ali Şeriati'nin Kapitalizm Eleştirisi.* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı Sosyal Değişme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Köse, L. (2019). *Marx ve Fromm'un Yabancılaşma ve Sevgi Kavramları Bağlamında İnsan-Robot İlişkisi.* Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Marcuse, H. (1986). *Tek Boyutlu İnsan (İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine incelemeler).* İstanbul: İdea Yayınları.

Marks, K. (2016). *Komünist Manifesto.* (G. D. Görsev, Çev.) İstanbul: Yazılama Yayıncılık.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü.* Ankara: Sanat Yayınları.

Marx, K. (2009). *1844 El Yazmaları.* İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K. (2013). *Yabancılaşma.* Ankara: Sol Yayınları.

Mills, C. W. (1974). *İktidar Seçkinleri.* (Ü. Oskay, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.

Oflaz, K. (2012). *Ali Şeriati'nin Dini ve Siyasi Görüşleri.* Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ.

Ofluoğlu, Y. (2008). Yabancılaşmanın Teorik Gelişimi ve Tarihsel Süreç İçinde Farklı Alanlarda Görünümleri. *Kamu-İş Dergisi, 10*(1), 113-144.

Osmanoğlu, Ö. (2016). Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(3), 65-92.

Öcal, Ş. (2012). *Retoriğin Kışkırtıcı Gücü: Ali Şeriati'de Din, Modernizm ve Geleneğin Özgürleştirici Yorumu.* https://www.academia.edu/9480696/Retori%C4%9Fin_K%C4%B1%C5%9Fk%C4%B1rt%C4%B1c%C4%B1_G%C3%BCc%C3%BC_Ali_%C5%9Eeriati (Erişim Tarihi: 07 Kasım 2023).

Örs, H. B. (2016). *Siyasal İdeolojiler.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi.

Öyken, E. (2009). *Roma'da Bacchus Bayramı ve Esrime.* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, Latin Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Redhouse. (2013). *İngilizce-Türkçe Sözlük.* İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yayıncılık.

Şeker, O. (2021). Marx'ın Erken Dönem Eserlerinde Yabancılaşma Kavramı: Tarihsel Bir Yaklaşım. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi, 3*(2), 125-131.

Şeriati, A. (1984). *Din ve Modernizm.* İstanbul: Bir Yayıncılık.

Şeriati, A. (2000). *Dinler Tarihi 1.* Ankara: Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2003). *Medeniyet ve Modernizm.* İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.

Şeriati, A. (2006). *Terimler Sözlüğü.* İstanbul: Hivda İletişim.

Şeriati, A. (2008). *İnsan.* Ankara: Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2011). *Kendini Devrimci Yetiştirmek.* Ankara: Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2011). *Medeniyet Tarihi 2.* Ankara: Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2012). *İran ve İslam.* Ankara: Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2012). *Kendisi Olmayan İnsan.* Ankara: Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2015). *Yeniçağ'ın Özellikleri.* Ankara: Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2016). *Bilinç ve Eşekleştirme.* Ankara: Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2018). *Ne Yapmalı.* Ankara: Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2019). *Öze Dönüş.* Ankara: Fecr Yayınları.

Şeriati, A. (2020). *İslam ve Sınıfsal Yapı.* Ankara: Fecr Yayınları.

Şimşir, Z. B. (2021). *Yabancılaşma Kavramı Ekseninde Kente Yabancılaşma Algısını Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma: Karaman İl Merkezi Örneği.* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Karaman.

Tekin, Ö. A. (2012). *Yabancılaşma ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler: Antalya Kemer'deki Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama.* Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Antalya.

Tuğcu, T. (2002). *Yabancılaşma Problemi.* Ankara: Alesta Yayınevi.

Turgut, N. (2017). *Yabancılaşma Sorunsalı.* https://www.sosyalbilimler.org/yabancilasma-sorunsali/ (Erişim Tarihi: 08 Kasım 2023).

Uçar, Ş. (1984). Alienation (Yabancılaşma). *Konya Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 4*(1), 235-247.

Uluç, M. A. (2020). Karl Marx ve Yabancılaşma: Sosyolojik Bir Analiz. *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(1), 26-38.

Yazıcı, S. (2021). *Yabancılaşma Kavramı ve Otto Dix, George Grosz, Max Beckmann Üzerinden Bir İnceleme.* Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Ana Sanat Dalı, Resim Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.

Yenice, B. (1995). *Yabancılaşma ve İdeoloji.* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yıldırım, T. (2009). *İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Kişisel ve Örgütsel Değer Uyumunun Örgütsel Adanma ve Yabancılaşma Üzerine Etkisi.* Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Uşak.

Yıldırım, T. (2021). Yabancılaşma: Marx'ın Teorisine Bir Giriş. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(1), 139-141.

Yıldız, Ö. (2011). *George Orwell'da Ütopya ve Yabancılaşma.* Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Felsefe Grubu Öğretmenliği Bilim Dalı, Ankara.